

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RAKSTI**

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

571

**LATVIJAS SOCIĀLI
DEMOGRĀFISKĀS ATTĪSTĪBAS
PROBLĒMAS**

Latvijas Universitāte
Statistikas un demogrāfijas katedra

**LATVIJAS SOCIĀLI DEMOGRĀFISKĀS ATTĪSTĪBAS
PROBLĒMAS**

Zinātniskie raksti
571. sējums

Latvijas Universitāte
Rīga 1992

BBk 60.7

LATVIJAS SOCIĀLI DEMOGRĀFISKĀS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS

Latvijas sociālā demogrāfiskās attīstības problēmas: Zinātniskie raksti/
Atb. red. P.Zvidriņš. - Rīga: L U, 1992. - 571. sēj. -179 lpp.

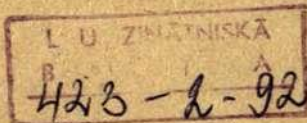
Zinātnisko rakstu krājumā sniegti pētījumu rezultāti par iedzīvotāju sociālā demogrāfiskās attīstības problēmām. Rakstos analizētas sociālā demogrāfisko procesu tendences 80. gados, to salīdzinājums ar atsevišķām ārvalstīm un PSRS republikām, kā arī neatkarīgās Latvijas periodu 20.-30. gados. Krājumā ievietoti jaunāko sociālā demogrāfisko apsekojumu un speciālu aprēķinu rezultāti iedzīvotāju dzimstības, mirstības, laulātības, laulību šķiršanas un ekonomiskās demogrāfijas jomā. Rakstu krājums sagatavots galvenokārt uz Latvijas materiālu bāzes.

Redkolēģija:

P.Zvidriņš (atb. red.),

Z.Goša, A.Bērziņš, J.Krūmiņš

© Latvijas Universitāte, 1992

W.Ward Kingkade
U.S.Bureau of the census

REGIONAL VARIATIONS IN SOVIET MORTALITY BY CAUSE OF DEATH: AN ANALYSIS OF YEARS OF POTENTIAL LIFE LOST¹

Background

Mortality decline in the developed countries has been associated with a specific course of evolution in the structure of mortality by cause of death. The historical decline in mortality has been brought about largely by increased control over infectious disease, due as much to improvements in public sanitation and rising living standards as to vaccines. Throughout the industrial world degenerative diseases are now the leading causes of death. These differ from infectious disease in that they involve processes which are typically irreversible and which are difficult to detect until they have progressed into rather advanced stages. It is generally agreed that prevention of these diseases requires subtle adjustments in lifestyle that fall outside the scope of traditional medical approaches to health care.

While increases in mortality from degenerative disease and accidents are a familiar element of the epidemiological transition in the West, a distinctive aspect of the recent history of Eastern Europe is that in several countries in this region, including the Soviet Union, these trends have resulted in an overall rise in mortality from all causes combined. East European demographers have coined the term "civilization diseases" to cover the types of mortality which become more prevalent with societal modernization. They are the dominant feature in recent Soviet mortality experience.

1 Acknowledged revision of a paper presented at the International symposium "Demographic processes in the USSR in the context of the European experience", Tbilisi (USSR), Oct.8-12, 1990.

Among countries of the world, the Soviet Union encompasses one of the most heterogeneous populations geographically, socioculturally and socioeconomically. This diversity is reflected by systematic variations in demographic behavior between different segments of the Soviet population. It is widely held that the indigenous populations of the various regions of the Soviet Union are at different stages of the demographic transition from natural to controlled reproduction, one element of which is the shift in etiological structure of mortality from primarily exogenous to endogenous causes of death.¹

Until lately, analysis of regional differentials in Soviet mortality by cause of death has been hampered by scarcity of available data. Goskomstat's 1988 population handbook² is certainly a welcome contribution, representing the first publication since the Second World War of comprehensive data on the cause structure of mortality for the various regions of the USSR. In the analysis below these data are utilized to assess the respective cause-specific mortality levels of soviet european republics, both relative to one another and in comparison to various industrialized countries.

Methodology

Several alternative methodologies for comparison of cause-specific mortality levels across populations are available. One of the soundest is the familiar technique of direct standardization, in which age schedules of cause-specific mortality rates are applied to a standard age distribution in order to control for differences in age structure between populations.³ The standardized cause-specific death rates, which represent the overall death rates for each cause category which would prevail if each population

1 Свб.Бедный М.С. Медико-демографическое изучение народонаселения.-М. 1979. Воспроизводство населения СССР //Под ред. А.Г. Вишнеяского и А.Г. Волкова.-М.,1983.

2 Население СССР. 1988/ Статистический ежегодник.-М. 1989.

3 Lilienfeld A.M. and D.E.Lilienfeld. Foundations of Epidemiology (Second ed.). New York,1960.

possessed the standard age distribution, can be compared to one another to assess relative mortality levels across populations. However, this methodology is subject to the criticism that by weighting all death equally it does not accurately reflect the losses of potential life implied by the given mortality schedules.

A second approach is the methodology of single decrement life tables, which purport to measure the gains in life expectancy that would result from elimination of various causes of death.¹ A serious obstacle to modern applications of this methodology is the problem of competing risks of mortality from the various causes, which necessitates an assumption about the form of interdependence between the respective cause-specific mortality schedules. Unfortunately, the traditional assumption of independence among causes of death, although suitable with respect to the infectious diseases to which the methodology was originally applied, is untenable in relation to the degenerative conditions fundamental to modern mortality patterns.

The measurement of years of potential life lost developed in the literature on preventable mortality provides another option.² In this methodology, age-specific death rates for various cause categories are weighted by the difference in years of the midpoint of the given age interval from some specified maximum age. The weighted rates can then be applied to the age distribution of the observed population or to that of any

1 Elandt-Johnson R.C. and M.L. Johnson. Survival models and data analysis. New York, 1980.

2 See: Garcin Rodriguez I. A. and L.C. de Motta. Yearsof Potential life lost: application of an indicator for assessing premature mortality in Spain and Portugal//World Health Statistics Quarterly, 1989 - N.1 -Pp. 50-56; Romeder J.M. and J.R. Mc Whinnie. Potential years of life lost between ages 1 and 70: an indicator of premature mortality for health planning//International Journal of Epidemiology, 1977 -N.2 -Pp. 143-151.

standard population. This approach to measuring loss of life has been adopted in the analysis which follows.

In order to implement the years of potential life lost (YPLL) methodology, the maximum age used to calculate potential loss must be chosen. Typically, the life expectancy of the observed population or a population at a similar level of development is employed on the argument that the attainable maximum is constrained by the state of the country's health system.¹ While this solution is appropriate for health planning assessments of the performance of national health systems, the sacrifice of global perspective is unsatisfactory for present purposes. Analysis of Soviet mortality in international perspective is better served by choosing a maximum in terms of the present experience of low mortality countries. Currently attainable minimum mortality schedules implying life expectancies of 80.1 years and 86.2 years respectively for men and women have been obtained by selecting for each of 15 cause of death classes the minimum death rates for each age and sex category in a sample of low mortality countries, summing across causes to obtain overall mortality rates. The life expectancies derived from these schedules, which are higher than any thus far observed, may be considered indicative of the best attainable under the present state of the arts of medicine and public health.

Years of Potential life Lost

Estimates of annual years of potential life lost for the USSR and union republics are compared to those obtained for the US and several European countries in table 1. The countries have been chosen to represent average to poor performance among developed countries, while providing regional variety. The data reveal that injuries together with neoplasms and diseases of the circulatory system account for the majority of potential years of life lost for either sex in every country, including the USSR, while

1 Lopez A. Deces evitables: vue d'ensemble//World Health Statistics Quarterly, 1989 N.1 Pp. 2-3.

respiratory disease generally makes the smallest contribution. Diseases of the circulatory system are especially prominent among males, contributing the greatest share of YPLL in the four industrialized countries. As the standardized values demonstrate, the circulatory component of Soviet male YPLL would exceed those of the other cause categories if Soviet males followed the WHO European Standard age distribution. Among females neoplasms become more important than diseases of the circulatory system in three of the industrialized countries, while the USSR and Hungary continue to exhibit greater losses of potential life through circulatory system disease.

When compared to the four industrialized countries in table 1 the USSR is found, unsurprisingly, to bear the closest resemblance to Hungary. In most instances the YPLLs for the USSR are intermediate between the (typically higher) Hungarian values and those of the remaining countries. What distinguishes the Soviet case is the vastly higher loss of potential life through respiratory system disease. In addition, the USSR exceeds the other countries in YPLL due to injuries, particularly among males. Among women the Soviet Union also ranks highest in YPLL from diseases of the circulatory system.

Systematic variations between regions of the USSR in loss of potential life by cause of death are evident in the union republic data in table 1. Respiratory disease exhibits the most pronounced regional differentials in YPLL. In general circulatory system disease accounts for greater loss of potential life in European union republics than elsewhere in the Soviet Union, although standardization reduces the differential.

The measure of potential life lost employed far expresses annual loss of life relative to the mid-period population, indicating the intensity of loss of life per average person at risk. An alternative measure with a different interpretation is YPLL per death, which reflects the differing losses entailed by deaths in the various cause categories. When standardized, this measure becomes a sensitive indicator of the youthfulness of the given mortality schedules. Estimates of YPLL per death are presented for

the USSR and its european republics along with the four industrialized countries in table 2.

According to the figures in table 2, the average death entails a greater loss of potential life in the USSR than in any of the four countries. The importance of respiratory disease and injuries in the Soviet mortality profile undoubtedly contributes to the greater overall loss of life in the average Soviet death, since mortality from these two causes tends to have a younger incidence than mortality from the other causes. However, within cause categories the Soviet average losses are often significantly greater than those obtained for the other countries. This is especially graphic in the case of respiratory disease, suggesting a reserve of "preventable" infant and child mortality which has been substantially reduced in the four industrialized countries.

The union republic estimates in table 2 reveal major regional variations in the loss of potential life associated with deaths in the respective cause categories, particularly injuries and respiratory disease.

Conclusion

A country's achievements in mortality reduction are limited by the present state of technology and medical science, among other things. The measure of preventable mortality developed in this paper has sought to quantify a society's potential for mortality reduction subject to these constraints. Analysis of Soviet mortality employing this device has indicated the possibility for substantial savings of human potential through mortality reduction. Whether these savings are realized will depend on the progress and quality of Soviet efforts to develop the health care system, such as the ambitious campaign to provide the population with medical checkup examinations, as well as the Soviet Union's general economic development.

Table 1

Years of Potential Life Lost by Cause of Death, USSR and Selected Industrialized Countries (standardized values)
(figures per 100000 population)

	All Causes	Circulatory	Neoplasms	Respiratory	Injuries	Residual
Male						
Hungary (1988)	23351	7800	5035	941	4181	5395
England (1987)	12643	4697	3183	740	1495	2529
Spain (1985)	12510	3264	3202	822	2144	3078
USA (1986)	1543	4547	3157	752	3392	3585
USSR (1987-88)	25737	7509	4565	2816	5750	5097
RSFSR	25687	7891	4929	1943	6403	4620
Ukraine	22610	7093	4641	1604	5182	4092
Belorussia	21645	7420	4415	1636	4930	3243
Estonia	22433	7926	4374	842	5509	3782
Latvia	22923	8187	4558	894	5772	3511
Lithuania	21160	6426	4187	1090	6017	3440
Moldova	25367	6472	4015	2780	5713	6387
Female						
Hungary (1988)	16997	6188	4247	547	1772	4243
England (1987)	11526	3502	4112	687	693	2532
Spain (1985)	9239	2810	2632	506	741	2550
USA (1986)	11825	3322	3574	658	1324	2947
USSR (1987-88)	16208	6563	3382	2169	2016	4078
RSFSR	16469	6499	3463	1096	1915	3476
Ukraine	15753	6691	3455	936	1594	3076
Belorussia	14498	6214	3167	1006	1457	2653
Estonia	15130	5932	3494	564	1914	3226
Latvia	15188	6241	3534	516	1955	2941
Lithuania	13651	4966	3361	613	1827	2884
Moldova	22295	8267	3398	1984	2550	6095

Table 2

Years of Potential Life Lost per Death by Cause, USSR and Selected Industrialized Countries(standardized values)

	All Causes	Circulatory	Neoplasms	Respiratory	Injuries	Residual
Male						
Hungary (1988)	14.9	10.1	14.3	11.4	26.4	27.0
England (1987)	11.7	9.2	11.3	6.3	34.3	19.4
Spain (1985)	12.5	8.1	13.1	7.8	35.8	16.8
USA (1986)	14.3	9.5	12.6	8.0	36.9	22.1
USSR (1987-88)	16.8	9.2	16.4	20.9	36.0	34.4
RSFSR	16.2	9.3	16.1	15.8	35.7	33.0
Ukraine	14.0	8.4	17.1	12.1	35.3	31.5
Belorussia	14.9	9.3	17.0	10.8	35.8	31.4
Estonia	14.7	8.8	15.3	17.5	33.9	30.4
Latvia	14.8	9.2	15.6	13.1	35.1	27.9
Lithuania	15.6	9.0	15.8	11.8	34.9	30.7
Moldova	14.3	6.5	18.1	18.2	34.5	28.3
Female						
Hungary (1988)	18.4	12.2	22.1	17.9	25.1	35.4
England (1987)	17.1	11.3	21.8	11.7	34.1	23.1
Spain (1985)	15.3	9.8	21.8	11.1	38.1	20.5
USA (1986)	18.4	11.3	22.0	14.1	42.1	26.7
USSR (1987-88)	20.8	11.8	25.7	37.2	42.6	48.0
RSFSR	19.2	11.7	25.3	27.0	40.4	46.2
Ukraine	17.8	11.2	26.7	18.8	41.2	44.9
Belorussia	17.8	11.6	26.3	16.0	41.3	43.1
Estonia	17.2	9.3	24.6	33.1	38.8	43.3
Latvia	17.4	10.7	25.1	23.2	37.7	39.6
Lithuania	16.0	10.2	25.7	21.0	39.5	43.4
Moldova	19.0	11.0	27.9	29.9	40.2	36.6

РЕЗЮМЕ

РЕГИОНАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ СМЕРТНОСТИ В СССР ПО ПРИЧИНАМ СМЕРТИ: АНАЛИЗ ПОТЕНЦИАЛЬНО ПОТЕРЯННЫХ ЛЕТ ЖИЗНИ

Достижения страны в снижении смертности ограничены современным развитием технологии и медицинской науки. В статье используется концепция потенциально потерянных лет жизни для исследования региональных различий смертности в СССР по причинам смерти. Смертность, которую возможно избежать, описывается при помощи гипотетического стандарта, который определяется как нижний предел смертности по отдельным причинам в странах с низким уровнем смертности. В статье приведено сравнение с некоторыми индустриально развитыми странами. Анализ показывает, что Советский Союз теряет больше «потенциальных» лет жизни, чем другие страны. Болезни системы кровообращения являются наибольшей причиной потери «потенциальных» лет жизни во всех анализируемых странах, в том числе и во многих республиках СССР. Важнейшая отличительная черта смертности в СССР - это большие потери жизней от болезней органов дыхания, отравлений и травм, особенно среди мужчин. Потери от травм и отравлений в европейских республиках выше, чем в остальных. После поправки на различия в возрастной структуре - средний смертельный случай от заболеваний органов дыхания в СССР приводит к десятилетнему превышению в потере жизней по сравнению с другими странами.

NUPTIALITY AND DIVORCE TRENDS IN ESTONIA, LATVIA, LITHUANIA AND FINLAND

In this article the patterns of nuptiality and divorce as well as changes in the family composition in four states of the Baltic region: Estonia (1.58 million people at the beginning of 1990), Latvia (2.69 million), Lithuania (3.72 million), and Finland (4.98 million) will be analyzed. The total population of the above mentioned countries is approximately 13 million people.

The demographic transition in these republics began later than in the Western Europe, especially in Lithuania. On the other hand, it has been more rapid than in most European countries. Fertility, which started a clearly visible decline shortly prior to the turn of the century or during the first decade of the 20th century, reached one of the lowest rates in the world in Latvia and Estonia in the 1960s and in Finland in the 1970s. Only in Lithuania the fertility rate remained comparatively high, reaching the minimum in the last decade. Between the 1950s and the 1970s, the total fertility rate in Latvia fluctuated well below replacement level between 1.7 and 1.9, but in Finland it has fallen to 1.6-1.7 in the 1980s. In Lithuania a slightly higher reproduction level was steadily maintained (excluding some years in the late 1970s and at the beginning of the 1980s as well as since 1938 when fertility declined slightly below the replacement level). The situation has changed in Latvia and Estonia since early 1980s when fertility increased above the replacement level, especially for the titular nationalities.

In preindustrial societies, nuptiality was a very important factor affecting fertility and population increase. The Baltic marriage pattern at the end of the 19th century is generally considered to take an intermediate position between Western and Eastern European patterns, with the features of the Western pattern more visible (Table 1). John Hajnal called special attention to three principal categories of marriage: the West European, the East European and non-European patterns. From the Princeton Fertility Project

materials we see that in the Western European cluster around 1900 were eleven West European countries (also Finland) and three Baltic provinces. The index of proportion married among potentially fertile women (Im)¹ in Estonia and Finland was below 0.50 and only in Lithuania it was above 0.50. The value of Im in European Russia as a whole was 0.70.

Table 1

Comparison of nuptiality indicators among females in various countries

	Singulate mean age at first marriage* (years)		Proportion ever-married by age 50 (per cent)	
	1897 ¹	1965-70 ²	1897 ¹	1965-70 ²
Estonia	26.5	22.0	88.5	89.0
Latvia	25.7	22.2	91.9	91.4
Lithuania	24.7	22.4	93.0	93.6
Finland	25.6	23.0	85.1	91.4
Sweden	27.5	24.1	81.3	91.8
England and Wales	26.2	21.5	86.4	96.6
Norway	26.9	22.7	82.2	96.6
France	24.0	23.5	88.5	94.2
Bulgaria	20.8	20.7	99.2	98.7
Hungary	22.0	21.2	95.7	95.5
Rumania	20.3	20.2	97.5	96.3
Russia	20.4	21.7	95.8	95.3
Ukraine	20.8	21.2	98.1	93.3

* Mean number of years spent in never-married state by those who marry by age 50 (in the hypothetical cohort)

¹ For some countries, various dates of the late 19th century.

² For non-Baltic countries, various dates in the 1960s.

Source: Coale A., Anderson B. and Harm E. Human fertility in Russia since the nineteenth century. Princeton, 1979, pp. 136-137.

With industrialization and urbanization, great changes occurred signifying earlier and more universal nuptiality. But a peculiar feature of population development in the Baltic countries between the world wars was a slow rate of industrialization. As a result, a small proportion of the population lived in cities. Frequent postponement of marriages and a widely spread

1 Im is a fertility-weighted measure of the proportion married. An Im of 0.50 means that a half of the women of reproductive age are married.

use of birth control methods were characteristic features of marital and reproductive behavior in Estonia and northern and western parts of Latvia.

The tendency for earlier marriages and a decrease in the portion of the unmarried population, typical in many West European countries, was not noticeable in the Baltic areas, especially in Estonia and Latvia, until their incorporation into the USSR in 1940.

The index of proportion married women declined after World War I. From the mid- 1920s to 1939 it changed (increased) very gradually and in Lithuania it even decreased (see Table 2). This peculiarity of low proportion married among women of childbearing age was to a great extent determined by the farmsteads system of the rural population and the corresponding social standards of inheritance rights of the farm property.

Table 2
index of proportion married: 1897-1989

	1897	1926	1939	1959	1970	1989
Estonia	0.473	0.458	0.475	0.580	0.634	0.639
Latvia	0.500	0.423	0.502	0.569	0.642	0.543
Lithuania	0.537	0.498	0.416	0.551	0.645	0.653
Finland*	0.468	0.437	0.455	0.605

* Accordingly 1900, 1930, 1940, and 1960

Sources:

Coale A., Anderson E., Häm E. p. 124; Lindgren Jarl. Nuptiality and marital fertility during the first phase of industrialization in Finland, Yearbook of Population Research in Finland. Vol. XVIII (1980). Helsinki, p. 84-85 and author's calculations.

An indication of the pattern of relatively late marriage in the Estonia and Latvian provinces of Kurland at the end of the 18th century is contained in a study by Andrejs Plakans and Heldur Palli.¹ For example, the calculated value of \bar{m} for the rural areas of Kurland before 1800 was lower than 0.60. In Otepää parish average age at first marriage for women in the second half of the 18th century was 23-24 years. This marriage pattern played an

1 Plakans Andrejs. Peasant farmsteads and households in the Baltic littoral, 1797. Comparative Studies in Society in History, 17(1/95), pp.2-35; Palli Heidur. Natural growth of rural Estonian population, 1650-1799. Tallinn, 1980 (in Russian).

important role keeping overall birth rates below levels in other parts of East Europe.

In Finland the proportion of married women shows a clearly decreasing tendency during the early stage of industrialization and the index of the proportion married (only 0.40 in 1920 and 0.44 in 1930) went up again in the 1930s and more steadily after World War II. The median age at first marriage for women at the end of the 1930s was 24.7 years, but in 1956-1960 it was 22.8 years, reaching a minimum in 1966-1970 of 22.2 years. After that, it gradually has increased to 24.9 years in 1966. For men, these figures were about two years higher.

The proportion of married women among those aged 17 years and over in the Baltic provinces at the end of the 19th century was about fifty per cent (in the Livonia province, only 48.5%, while in European Russia as a whole, 63%).¹ The proportion in 1939 was 50% in Latvia, 46% in Estonia, and only 43% in Lithuania. Two decades later, corresponding figures were 50, 49 and 53. The increase for men was even more substantial: in all these republics in 1959, two-thirds of men aged 18 and over were currently married, and the proportion increased in later years.

The change in the social system in Estonia, Latvia and Lithuania was an important factor influencing the demographic processes. Most obviously it influenced family-marital relations, especially those characteristic traits of nuptiality that are most apparent in this respect. One year before the War (mid-1940 to mid-1941), the number of marriages and divorces increased significantly. This was encouraged mostly by the alteration in the legal and moral standards of behavior. Tens of thousands of people, mostly natives, were deported from mid-1940 to mid-1941, the proportion of Slavs increased rapidly as a result of in-migration from other parts of the Soviet Union. The immigration population sharply increased.

¹ Naelekriye Svyet: koy Latvii. Ed. by P.Zvidriņš. Riga, 1986, p.13 (in Russian).

Table 3

Dynamics of marriages: 1950-1990
(per 1000 of mean population)

Years	Estonia	Latvia	Lithuania	Finland
1950	9.5	9.9	9.1	8.5
1960	10.0	11.0	10.1	7.4
1965	8.3	8.9	8.4	7.9
1970	9.1	10.1	9.5	8.8
1975	8.7	9.9	9.0	6.7
1980	8.8	9.7	9.2	6.1
1981	8.6	9.7	9.1	6.3
1982	8.2	9.6	9.3	6.3
1983	8.5	9.4	9.5	6.1
1984	8.2	9.1	9.6	5.8
1985	8.4	9.2	9.5	5.3
1986	8.4	9.5	9.8	5.2
1987	8.6	9.6	9.6	5.3
1988	8.2	9.4	9.4	5.3
1989	8.0	9.1	9.3	5.0
1990	7.4	8.8	8.7	4.8

Sources:

Yearbook of Population Research in Finland, Vol XXVII (1989) Helsinki, p. 80, Vol. XXIX (1991), p. 145-146; Vestnik statistiki; Moscow, 1986, No 12, p. 88 (in Russian); 1990, No 10, p. 35; Various issues, of Demographic Yearbook (UN, NY).

In June 1941, the Nazis occupied Baltic republics. More than three years of occupation caused very heavy population losses. In addition, in 1944-1945 many thousands of Estonians, Latvians, and Lithuanians left their country or later were deported. In the meantime, an extremely high level of immigration came from Russia, the Ukraine and Belorussia. The decrease of the proportion of the titular nations among total population was very high, especially in Latvia and Estonia. The proportion of the Latvians in Latvia, that was almost 80% of population in 1939 and more than 80% straight after the war, fell to about 50% in the last years.¹

¹ About the dynamics of ethnic composition see: Zvidriņš Pēteris. Change of ethno-structure in the Baltic republics. - Revue Baltique, Nr.4. Vilnius, 1982. (Forthcoming).

The scarcity of statistical materials concerning families, nuptiality and divorce for the period after the War do not allow a systematic approach to analyze the situation prior to the beginning of the 1950s. The first post-war census was organized only in 1959. Thus, prior to this date, we have only overall rates which in many cases could be considered as approximate.

The post-World War II baby boom never would have happened if a marriage boom had not come first. Crude marriage rates in all four countries in the late 1940s exceeded 10 per 1000 of mean population. But divorces were also increasing. From the data of Table 3, we see that overall rates of marriages in Finland have been considerably lower than in the Baltic republics. The difference increased as a result of a sharp decline of reported marriage rates in Finland in the 1970s and 1980s. The rates still are very high in Latvia and Lithuania. Only in some countries and Soviet republics (RSFSR, UzbekSSR, USA, etc) had the indicators been so high or even a little higher.

At the beginning of the 1970s, after marriage had become a nearly universal phenomenon, a sharp decline in marriage rate occurred in Finland. Sweden was the earliest "forerunner" in this decrease: from 1965. Somewhat later closely followed by Denmark, Finland, Norway and the Netherlands. The total of age-specific first marriage rates in Finland between 1970 and 1990 decreased: from 0.94 to 0.67 for women and from 0.90 to 0.61 for men. The marriage rates in the Baltics were moving downward at a much slower pace. For example, in Latvia the total first marriage rates in 1977-1978 were 1.00 for women (1.17 in 1958-1959, 0.93 in 1964-1965 and 1.13 in 1969-1970) and 0.97 for men (with similar its dynamics in previous periods: 1.39, 0.96, 1.08). During the 1980s marriage rates showed a relatively low decrease in Estonia, Latvia and Finland and were still very high in Lithuania.

At the European Population Conference in Helsinki (1987) Hans-Joachim Hoffmann - Nowotny pointed that "decreasing marriage

rates as such only tell us to what extent individuals participate in the institution of marriage, but not whether and to what extent this institution is being replaced by other forms of possibly marriage-like living patterns, such as cohabitation".¹

Living in a consensual union has become common in the Nordic countries, also in Finland. According to the study of the Finnish state committee made in the early 1930s, the number of couples living "together illegally" was about 8,000-9,000. The corresponding figure in the early 1980s was at least 120,000, but for the year 1987 was 162,000 which was about 15 per cent of all families.² Of young married couples interviewed in 1987 in Helsinki 70% had lived together before marriage.³ Of comparable couples in Tallinn 66% had done so (72% of Estonian couples). And this feature is widespread not only among the young. Some specialists even assume that the formation of consensual unions by divorced persons is significantly more common than remarriage among the divorced. On the basis of their calculations, the number of divorced persons living in consensual unions is to about one-half the number of remarried.⁴ This is in part due to current legislation which does not provide the same benefits to

- 1 Hoffmann-Nowotny Hans Joachim. The future of the family. European Population Conference (Plenaries). Helsinki, 1987, p.127.
- 2 Yearbook of Population Research in Finland. Volume XXII (1984). Helsinki, pp.15-16; Saari Marti. Data materials of consensual union statistics of Finland (CSO of Finland). Helsinki, 1990.
- 3 Haavio-Mannila Eina, Rannik Erkki. Family life in Estonia and Finland. Acta Sociologica 1987 (30), p.358. On basis of a new survey of the population of Tallinn carried out in 1987-1988, Andres Vikat found that premarital cohabitation was very widespread among Estonians.
- 4 Lindgren Jarl, Nieminen Mauri. Remarriage in Finland. Yearbook of Population Research in Finland. Volume XXVI (1988). Helsinki, p 43.

persons who have married as to those who are formally single, for example, state allotted grants for unmarried mothers.

But living together without formal marriage is becoming more common also in Latvia and Lithuania. Indirect evidence comes from the increasing share of illegitimate live births and partly also from the increased state allotted grants for formally unmarried mothers. For example, the proportion of illegitimate live births amounted in 1989 to 25.2 per cent in Estonia, to 15.9 per cent in Latvia and 6.7 per cent in Lithuania.¹ In Finland, this figure was 5 per cent in the 1960s, 10 per cent in the 1970s and 19 per cent in 1987.

Recent data show that from 70 to 80 per cent of all marriages contracted in the Baltics yearly, one or both partners are marrying for the first time, i.e. their previous marital status was single (never-married). The proportion of persons who have been divorced fluctuate from 16 per cent for women in Lithuania to 27 per cent for men in Latvia in 1982-1989. For 2.6 to 4.0 per cent of marrying persons, their marital status were widower, or correspondingly, widow. The proportion of marriages where both partners are single is decreasing and in Latvia it dropped to 60 per cent (in Estonia 62 per cent, and 71 per cent in Lithuania). And more marriages are formed by divorced spouses. In Latvia and Estonia 13-14 per cent of all marriages were formed by partners who both had previously been divorced. In Lithuania (almost 10 per cent) and Finland, the proportion is lower, but there is a tendency to increase. Remarriages have been common in the Baltics throughout history but until this century almost all remarriages followed widowhood, there was little divorce. At the present, remarriages have become very common also among divorced persons, especially in Latvia and Estonia. The very high divorce rate thus not always lead to the increase of the proportion of unmarried persons.

1 Demograficheskii yezhegodnik SSSR 1990, Moscow, 1990, p.316 (in Russian).

Special surveys in the Baltic republics show that the typical age at first marriage had declined. The proportion of women who marry being very young (before age 20) increased to 23 per cent from all marrying women. The younger the bride, the higher probability that her marriage involved a premarital pregnancy. The increase of cohabitation prior to marrying also promotes having the first child before marriage. In Estonia in 1989, among all contracted marriages, 9 per cent were marriages with one or more children (or 127 children per 1000 marriages) at the moment of registration. In Latvia, 80 children per 1000 marriages, in Lithuania, 40 per thousand. Taking into account remarriages, the age at marriage is comparatively high, especially in Finland. In this country, even median age at first marriage for women is about 25 years and for men, 27 years.

Further attention will be paid to the dynamics of divorces in above-mentioned countries. Signs of changes in attitudes and behavior concerning the family started approximately at the same time in the Baltic states as in many other European countries, by new attitudes in the Baltic states spread slowly. Industrial production began to accelerate only after the Second World War, and economic emancipation of women, their absence from the home contributed to the instability of marriages.

Although divorce was legalized in Finland as early as the 16th century and in the Baltic provinces of Russia in the 19th century, divorces were not easily obtained. Up to 1930s, when new divorce laws came into operation, the possible legal grounds for divorce were adultery and wilful desertion, but not marital discord. The last gradually gained a significant position among grounds for divorce. Divorce accounted for 0.2-0.7 per cent of all marital dissolution in Finland between the 1850s and 1880s, whereas the corresponding proportion was 4.0% in the 1920s and 18.3% in the

1950s.¹ In Latvia the proportion of divorced men in the total population increased from 0.08% in 1897 to 0.64% in 1935 and correspondingly from 0.16 to 1.04% for women.

The divorce rate increased after the War, especially in Latvia where transition from agricultural society towards industrialization was going very fast. In the second part of the 1940s and in the 1950s, Lithuania had very low divorce rates; structural changes in the economy had gone more slowly, and the Roman Catholic Church had a strong influence.

Table 4

Dynamics of divorces: 1950-1990
(per 1000 of mean population)

Year	Estonia	Latvia	Lithuania	Finland
1950	0.6	0.8	0.2	0.9
1960	2.1	2.4	0.9	0.82
1965	2.3	2.8	0.9	0.99
1970	3.2	4.6	2.2	1.29
1980	4.1	5.0	3.2	1.98
1981	4.1	4.8	3.2	1.98
1982	3.9	4.7	3.1	2.01
1983	4.2	4.8	3.1	2.01
1984	4.1	4.7	3.2	1.97
1985	3.9	4.5	3.2	1.85
1986	3.9	4.2	3.3	1.98
1987	3.9	4.0	3.2	2.05
1988	3.8	4.1	3.2	2.69
1989	3.8	4.2	3.3	2.93
1990	3.7	4.0	3.4	2.64

Sources:

Vestnik statistiki: Moscow, 1980, No. 12, p. 59; 1990, No. 10, p. 35 (In Russian); Yearbook of Population Research in Finland. Vol XXIX (1991), p. 146.

1 Tukanen Kari. Marital dissolution in Finland: towards a long-term perspective. Yearbook of Population Research in Finland, Volume XXIV (1986). Helsinki, p.64.

In all these countries, as in many other European countries, the divorce rate substantially increased in the mid 1960s. (Table 5). The legislation was substantially liberalized in December of 1965, and the increasing divorce rate accelerated, reaching 5.5 divorces per 1000 inhabitants in Latvia in 1979, and in Estonia 4.2 divorces per 1000 in 1983. Thus, Latvia's and Estonia's divorce rates are among highest in the world.¹ Andrei Volkov calculated that of those got married in 1970-1974 during 10 years of married life the proportion of divorced among the Latvians was 27 per cent and among Estonians 20 per cent. For Slavs living in the republics standardized divorce rates have been even higher.

Divorce frequency in Lithuania and Finland seems to be on a medium level from a European point of view. Among the Soviet republics, even Lithuania had a high level, but among the Scandinavian countries, Sweden and Denmark have a higher level than Finland.

Table 5

Special divorce coefficients: 1958-1988
(rates per 1000 married couples)

	1958-59	1969-70	1978-79	1984-85	1988
Estonia	9,5	14,2	16,6	17,0	16,3
Latvia	10,6	18,6	22,1	19,0	17,3
Lithuania	3,9	9,3	13,1	12,9	13,0
Finland	4,2 ¹	5,1 ²	9,5 ³	9,2 ⁴	12,6

¹ 1951-60

² 1961-70

³ 1976-80

⁴ 1981-85

Sources:

Latvija šodien. Rīga, 1990, p. 30; Latvija un pasaules valstis. Rīga, 1991, p. 49; Yearbook of Nordic Statistics 1986. Stockholm, 1987, p. 72.

1 In the USA all-time peak of 5.3 was in 1979 and then the rate dropped to 4.7 in 1989. State divorce rates ranged from 2.6 in Massachusetts to 11.9 in Nevada. See: Monthly Vital Statistics Report, 1990, Vol. 38, No 13, Supplement, p. 5.

Yet, developments in the 1980s give picture of a decreasing level of divorce in Latvia and Estonia, and of a stagnation in Lithuania. More precise indicators of divorces support the trends mentioned above. (Table 5). Thus, the measures of demographic policy that were carried out in the republics during the 1980s, including measures envisaged in the complex special-purpose programs of population development,¹ have brought positive results. Nevertheless, the level of divorce in all Baltic republics is very high, especially in the larger cities. For example total divorce rate for men living in cities of Latvia was: 0.86 in 1978-1979 and 0.74 in 1988-1989 (in the USSR on the whole 0.57). Only slightly lower it was for women. Some special measures using a life table approach show that such a level of divorce leads to the situation when indeed almost half of all marriages end in divorce.

On the contrary, the divorce rate in Finland during the 1980s increased, especially within the last few years, surpassing the average level in Scandinavian countries. At the moment, it is near Lithuanian's level, but when we calculate the divorce rate per 100 contracted marriages then the ratio in Finland comes to approximately 50. The lower reported divorce rate in Finland than in the Baltic republics seems relate to more widespread cohabitation and to fact that private property and religion make more difficult to divorce in Finland.

The average age at divorce in all examined countries at the second half of the 1980s fluctuated at around 35 years for women and 37 years for men. The highest divorce rate is at the age about 30 years and among those married at

1 For example, in Latvia for the first time in the USSR in one republic, a special republican purpose program was accepted in 1986: "The population in 1986-2000". It was a constituent part of the Republic's plan for economic and social development in 1986-1990. The long-term program had four sub-programs, among them was the sub-program called "Increase of fertility and strengthening of the family". In december 1990 the government of Latvia issued decision to work out national program "Population of the Republic of Latvia". Hopefully, there will be also similar sub-program on family.

under 20 years of age. It is higher also for married after 40 years of age. The highest rates specific for age of husband and for age of wife now are in the 5 year age group from 20 to 24 years.

The proportion of marriages that last more than 20 years forms from 12 to 13 per cent of all marriages ending in divorce in the Baltic republics. Close to 40 per cent of families were childless, but nevertheless, the average number of children common for spouses in families was about 0.90(excluding childless families, this indicator rises to 1.4-1.5).¹ In Finland in 1981 33 per cent of divorced persons were childless, 38 per cent had one child, 23 per cent - two children and 6 per cent - three and more children.²

The great increases in lifetime levels of divorce and remarriage have altered the composition of families. According to 1989 census data, there were 189 thousand divorced or separated persons in Latvia, 158 thousand in Lithuania and 102 thousand in Estonia. The proportion of divorced among females aged 16 years and over has increased to 10.7 per cent in Latvia and to 10.0 per cent in Estonia, while in the USSR as a whole, the proportion was 7.5 per cent. Out of all the Soviet republics, proportion of divorced females and males of Estonia and Latvia was the highest. Approximately 7 per cent of males in Estonia and Latvia are divorced, the average rate among all Soviet republics was 4.7 per cent.

In the Baltic republics as well as in Finland, there is a great difference between the rates of mortality of adult males and females.³ Due to increased male excess mortality, the share of widowed females by the year 1979 amounted to 16 per cent in Lithuania and to 19 per cent in Estonia and Latvia. And for women aged 60 years and over, it amounted to about 50 per cent. But during the 1980s, as a result of the decline in male excess mortality in marriageable ages, the proportion of widowed

1 Calculated from: *Naseleniye Sovetskoy Latvii*, p.324; *Demograficheskiy Yezhegodnik SSSR*, p.304.

2 *Naseleniye mira*, Moscow, 1989, p. 125 (in Russian)

3 See e.g.: Zvidriņš Pēteris, *Population reproduction in the Baltic region*. Yearbook of Population Research in Finland. Vol XXVI(1983). Helsinki, pp.46-47; Valkonen Tapani, Krūmiņš Juris, *Zvidriņš Pēteris, Mortality trends in Finland and Latvia since the 1920s*. Yearbook of Population Research in Finland. Vol XXX(1991), pp. 64, 69, 70.

females decreased slightly (in Estonia it decreased remarkably) but the proportion of widowed males increased.

As shown in Table 6, 56 per cent of females aged 16 years and over in Latvia and Estonia and 60 per cent in Lithuania are currently married, and this is correspondingly 6.0, 7.2 and 7.4 per cent points higher than it was in 1959. The proportion increased more slowly for men: between 1959 and 1979. Besides, in the 1970s and in the 1980s, it stabilized in Estonia and even decreased slightly in Lithuania in the 1970s and in Latvia during both decades.

Table 6

Distribution of population aged 16 and over by marital status
(per cent)

	Years	Currently-married	Never-married	Widowed	Divorced and Separated
Males					
Estonia	1979	67,6	24,2	2,7	5,3
	1989	67,0	23,1	3,0	6,9
Latvia	1979	68,3	23,1	2,9	5,6
	1989	68,0	21,5	3,2	7,3
Lithuania	1979	63,3	25,1	2,6	2,9
	1989	69,6	23,1	2,8	4,5
Finland*	1985	56,9	35,5	4,9	2,7
Females					
Estonia	1979	55,0	17,8	18,8	8,3
	1989	56,0	16,6	17,4	10,0
Latvia	1979	55,1	17,0	18,7	9,1
	1989	56,1	15,4	17,8	10,7
Lithuania	1979	53,9	19,8	16,1	5,1
	1989	60,1	17,3	15,9	6,7
Finland*	1985	52,1	28,0	6,3	13,7

* The population aged 15 and over

Sources:

Vestnik statistiki: Moscow, 1980, No. 12, p. 59; 1990, No. 5, p. 72-79 (In Russian); Lindgren Yarl, Marital trends in forecasts. Paper presented for the Estonian-Finnish Demographic Seminar, Tallinn, February 5-8, 1990, p. 12.

The index of proportion married women after World War II increased in all Baltic republics and Finland reaching 0.55-0.58 in Lithuania, Latvia and Estonia in 1959 and above 0.60 in Finland (1960). Urban (0.57-0.59) was higher than rural (0.53-0.56) in all Baltic republics while in the USSR on the whole the urban value (0.60) was a slightly lower rural value (0.61). In the 1960s followed a

further rise of the values (making 0.63-0.65), especially in rural areas (0.67 in Lithuania) but in 1970s and 1980s it demonstrates minor changes. The increase in *I_m* is the result of more early arranged marriages and fewer proportion of women still single at age 40 or 50 (see Table 7), expressing the vanishing the West European marriage pattern.

Table 7

The proportion of currently married women: 1959-1989
(per cent)

Age	1959	1970	1979	1989
Estonia				
16-17	0.9	0.9	1.7	1.7
18-19	9.3	11.5	15.5	16.8
20-24	41.0	48.9	55.6	56.1
25-29	71.1	74.8	76.6	75.6
30-34	75.7	80.1	78.2	77.8
35-39	73.4	79.5	77.2	76.5
40-44	65.2	76.1	75.4	73.8
45-49	59.6	70.6	72.1	70.0
Latvia				
16-17	1.3	1.2	1.5	2.2
18-19	9.7	12.9	14.9	28.3
20-24	41.0	49.1	53.7	58.1
25-29	69.3	74.9	75.9	76.2
30-34	75.0	79.6	76.1	77.9
35-39	73.0	79.6	77.2	75.7
40-44	67.3	76.1	75.5	72.8
45-49	62.5	71.3	72.5	69.7
Lithuania				
16-17	1.0	0.8	1.1	1.6
18-19	9.3	10.6	11.1	14.5
20-24	38.4	48.0	50.4	55.7
25-29	66.8	76.7	78.5	78.6
30-34	75.0	82.1	82.3	81.4
35-39	75.5	82.3	82.3	80.4
40-44	71.3	79.0	80.3	78.3
45-49	68.5	74.8	77.2	75.7

Sources:

Various issues of *Vestnik Statistiki* (census data). Some figures calculated by the author.

According to studies directed by Andrei Volkov, the proportion of Estonian women experiencing their first marriage by 20 years of age in the generation born in 1937-1941 was 14.4 per cent but 20 years later - 22.0 per cent. The tendency can also be seen for Latvian and partly for Lithuanian

women. Only some per cent of women and men have never been married by the age of 50. But it is worth mentioning that the index of proportion married women for titular nationalities is lower than the mean level in the Baltics. For example, Kalev Katus reports that in for Estonians and non - Estonians in Estonia in 1970s was 0.61 and 0.68 respectively.¹

Approximately 85 per cent of population in the Baltic republics live in families. The average number of persons living in families is almost the same as it was at the moment of the previous census in 1979: 3.1 in Latvia and Estonia, and 3.2 in Lithuania, in Finland 3.3. The corresponding figures in 1959 were: 3.1 in Estonia, 3.2 in Latvia and 3.6 in Lithuania. Two-thirds of families in the Baltic republics consist of 2 or 3 persons, and only 10.5-12 per cent of families have 5 or more members. Besides, almost 400 thousand persons are members of families but live separately. The proportion of such separately residing family members form about 5 per cent of the total population of each republic. The number and proportion of persons living alone, without members of the family is very high in Baltic area. In Estonia, it amounts to 11.0 per cent of the total population, in Latvia, 9.4 per cent (in 1979, 11.0%) and in Lithuania, 7.5 per cent. The proportion of persons living alone in Finland is ever higher (17% in 1979) than in the Baltic republics which may be is connected with better housing situation, making possibility for old and young people to live in single-person households. The proportion of one- person households between 1950 and 1985 increased from 18.5 to 28.2 per cent.² Women were the head of two-thirds of all one-person households.

The most common family type is a married couple with children, two thirds of the total number of families in all countries represent this type. Our study

1 Katus Kalev. Estonian high fertility on historical background. Paper presented for US-USSR Population Symposium. Washington, D.C. March 18-20, 1991.

2 Ritamies Marketta. Persons living alone in Finland. Yearbook of Population Research in Finland. Vol.XXVI(1988). Helsinki, p.30.

shows that there is a tendency for the number of incomplete families consisting of only one parent and at least one child to increase. In Finland mothers with children under 18 years formed one-tenth of all families with children in the 1960s and 13.4 per cent in 1987. About 70 per cent of such families have one child. We estimated that a similar situation also exists in the Baltic republics.¹ Only in Lithuania the proportion of one-parent families is lower.

When forecasting the family structure in the Baltics, expectation is that it will stabilize. A majority of families in the region will be nuclear in structure, but the proportion of incomplete families and single people living alone most likely will decrease.

1 It is worth noting here that definition of the family types in the Soviet census differs from family statistics in Finland. Thus, there seems to be a need for a special survey, improving the accuracy of our approximate estimate.

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ БРАЧНОСТИ И РАЗВОДИМОСТИ В ЭСТОНИИ, ЛАТВИИ, ЛИТВЕ И ФИНЛЯНДИИ

В статье анализируются общие и специальные показатели брачности и разводимости в трех республиках Прибалтики и Финляндии, начиная с конца XIX в. Более подробно изучена динамика этих показателей и характеристика брачного состояния за последние десятилетия.

Выявлено существенное снижение брачности в 70-х годах, особенно в Финляндии, что во многом связано с ростом внебрачных сожительств, супружеских союзов, не оформленных в соответствии с законом. В конце 80-х годов каждый четвертый новорожденный в Эстонии и каждый пятый-шестой — в Латвии и Финляндии родился у женщин, не состоявших в зарегистрированном браке. Лишь в Литве эта доля заметно ниже (менее 7%). Исследованием выявлен рост доли ранних браков и повторных браков. В Латвии и Эстонии — 13-14% лиц, из числа вступающих в брак, — это разведенные. Доля разведенных среди повторно вступающих в брак в Прибалтике в целом достигла 84% для женщин и 91% — для мужчин.

Рассчитанные индексы брачной структуры (Коула) указывают на их рост в послевоенные годы (0,42-0,50 в 1939 г., 0,55-0,58 в 1959 г. (в Финляндии 0,60) и 0,63-0,65 в 1970 г.) и стабилизацию в 70-х и 80-х годах. Доля никогда не состоявших в браке мужчин и женщин за 1979-1989 гг. снизилась во всех республиках Прибалтики.

Специальные коэффициенты частоты разводов свидетельствуют о том, что рост разводимости в республиках Прибалтики прекратился, а в Эстонии и особенно в Латвии отмечено ее снижение. В Финляндии именно в последние годы наблюдается самая высокая частота распада семей, но все же она несколько ниже, чем в Литве, Эстонии и Латвии.

Kalev Katus
Estonian Interuniversity
population research centre

LATVIANS IN ESTONIA

1. INTRODUCTORY REMARKS

All the republics of the Soviet Union are multinational, which has been characteristic to some of them for centuries. Others occur in that status for the established non-ethnic boundaries and thirds because of large immigration which has been politically stimulated during certain periods of the Soviet history. Until recently the multinationality of the Soviet administrative units had been regarded as a positive achievement of the socialist national policy and was commonly taken as a poor declaration of the fact. Now we are beginning to understand the social meaning of this multinationality. Some of the problems could be solved at a very high price, particularly, when the real interests of different nationalities of the territory are seriously counted.

Before the W W II Estonia was a nationally homogeneous country. In 1934 the Estonians formed 98.2 per cent of the total population in the boundaries of the Republic of Estonia. Nevertheless, there were four historical minorities in Estonia: Russians formed 8.2 per cent of the population (92656 persons in absolute numbers), Germans 1.5 per cent (16346), Swedes 0.7 per cent (7641) and Latvians 0.5 per cent (5435). Jews (0.4 per cent, 4434 persons in absolute numbers) could also be partly counted as semi-permanent population, because the first wave of Jew immigration to Estonia had taken place already in the 18th century. As Estonia had been homeland to named national groups, these minorities had special rights of cultural autonomy in the Republic of Estonia.

During the W W II Estonia lost most of its national minorities. Germans followed the Hitler's call and left Estonia before the war, the rest of them left during the war time. All the Swedes (and many Estonians connected to Swedes by marriage ties) left Estonia upon the agreement between Germany and Sweden in 1944. The majority of the Russians lived in the area of

ethnically mixed population in Põlserimaa and to the East of Narva river. These territories were attached to the Russian Federation in 1944. Thus Estonia lost the majority of its permanent Russians. Many of the Jews were killed; approximately one third of the pre-war number could be considered a maximum of the post-war returners to Estonia. Only the Latvians form a relatively continuous national minority in Estonia.

Despite the relatively small absolute numbers the above mentioned circumstances emphasize the importance of the Latvian minority in Estonia. This is even of increasing importance when the difference between permanent minorities and groups of certain nationalities resulting from the post-war migration flows becomes apparent. This is of particular relevance in terms of politics. However, neither a demographic analysis nor even detailed figures have been published about Latvians in Estonia recently. This short overview might serve as a first step towards the direction. It is worth underlining that Estonians have been paid similar attention to in Latvia and the presentation of this information might be an honourable task for the Latvian demographers.

2.DYNAMICS OF NUMBER

Estonians and Latvians had been neighbours for thousands of years. However, it is possible to speak about the Estonian Latvians only from 1917 when the boundary was first set between two countries. This boundary was specified in 1920 by the International Committee headed by English colonel Stephen Georg Tallents. Some changes were added in 1924 when Latvia got a little piece of land with 1887 inhabitants. The established boundary had proved to be an effective one despite it had not seemed so in 1920s for neither of the sides.

The boundary between Estonia and Latvia was founded on the basis of ethnic settlement. Only less than 10 000 Latvians appeared to reside in Estonia after the boundary was established and less than 6000 of them remained here up to the 1934 census. (There were many more Estonians who remained in Latvia after the border had been drawn.) The majority of the Latvian population lived near the Latvian border where their ancestors had

lived earlier. Thus, Latvians formed the permanent national minority in Estonia.

The biggest number of Estonian Latvians is being registered in the first census observed, in 1934 (Figure 1). Their absolute number was not big, however, Latvians formed the fourth national minority in Estonia by the time. Their number had decreased ca 20 per cent by December 1941. According to the census the loss out of the total population of Estonia was ca 10 per cent because of the repressions, evacuation, war casualties etc. The Latvians registered the decrease twice as much. In addition to the possible specific reasons it also refers to the decrease of the Latvians during the peace-time in the 1930s. The form of age-structure discussed below confirms the statement.

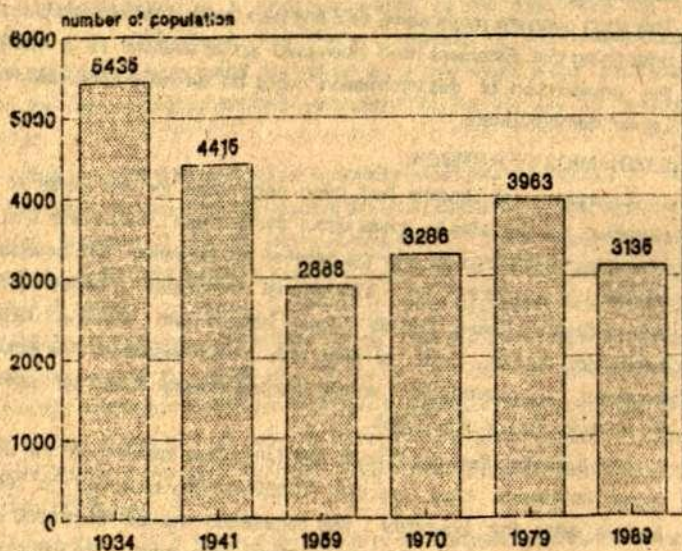

Fig. 1. NUMBER OF LATVIAN POPULATION
Estonia, census years 1934-1989

The decreasing trend continued and the 1959 census counted only 2888 Latvians in Estonia. This number was almost twice less than in 1934 and has remained the smallest one till now. The incorporation of Petserimaa county from Estonia to the Soviet Russia made a considerable contribution to this decrease, because as a border county between Estonia and Latvia Petserimaa had been the home region of many Latvians.

During the following 20 years, 1959-1979, the number of Latvians in Estonia increased. Without any doubt it was the result of immigration and not of natural increase of Estonian Latvians. Thus, the present Latvian minority consists of a considerable part of the post-war immigrants.

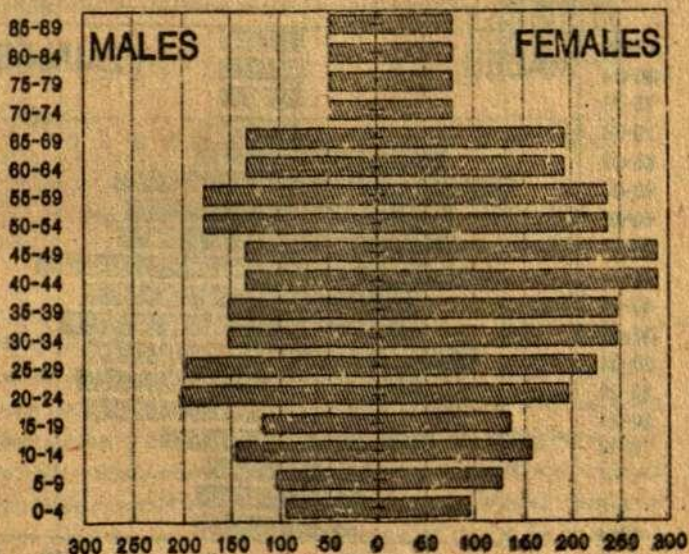

Fig. 2. AGE STRUCTURE OF LATVIAN POPULATION
Estonia, 1934

The last decade once more demonstrates the decrease of the Latvians and it had been a rapid trend. The Latvians had fallen from the position of the sixth minority in numbers in 1959 and 1979 to the eight level in 1989. In 1970 the Latvians formed the seventh national minority because of large immigration of the Germans in 1960s. After many of them had left the Soviet Union the Latvians had restored their position as the sixth national minority to the 1979 census.

3. AGE-STRUCTURE

The age-structure of the Estonian Latvians had already clearly diminishing basis in 1934 (Figure 2). The number of children was twice less compared to the number of their parents. This points to the considerable

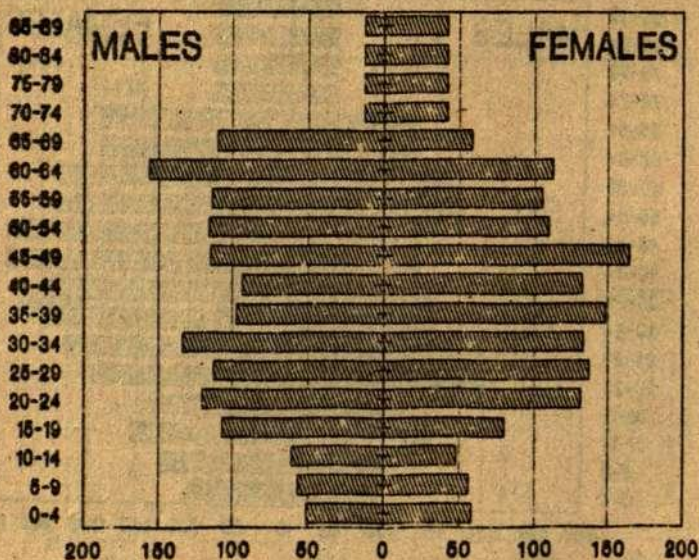

Fig. 3. AGE STRUCTURE OF LATVIAN POPULATION
Estonia, 1989

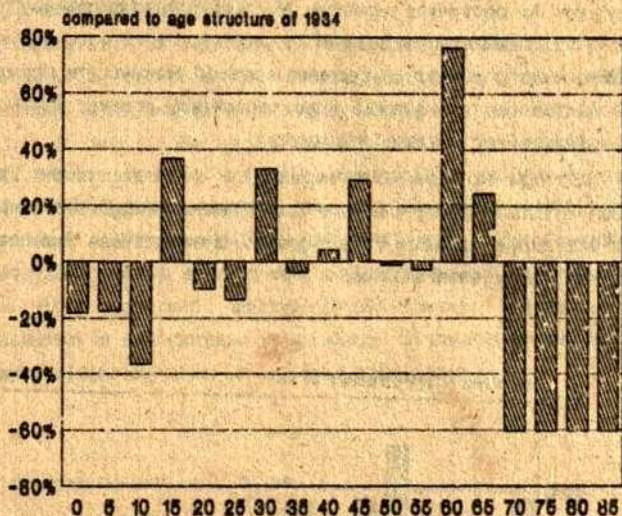

Fig. 4. CHANGES IN LATVIANS' AGE STRUCTURE
Age structure of 1989 compared to age
structure of 1934, males

assimilation, probably because of the high level of mixed marriages characteristic of the Latvians. The sex disbalance was rather relevant in middle-aged population groups, particularly at the age of 40-49 which represent the highest number of the Latvian women. The sex-balance, taking into account the differential mortality could be considered normal above 50 and under 25 year olds. Undoubtedly, the most important factor causing the sex disbalance had been wars. It is worth underlying that ageing of the Latvian population was lower compared to the average of the population of Estonia.

The present age-structure of the Estonian Latvians (1989) is generally surprisingly the same as 55 years ago (Figure 3). The number of children is lagging twice the number of their parents, there is the largest sex disbalance among the middle-aged. Figures 4 and 5 compare two

age-structures for both sexes separately. No distinct trend of changes could be pointed out. There is no increase of the proportion of the aged people, on the contrary, among males even decrease is noticed. However, the similarity of two age structures is not a surprise if the considerable post-war immigration of the Latvians to Estonia is taken into account.

The 1989 age structure also explains the decrease of the Latvian population in Estonia during the last decade. The decreasing trend continues or even accelerates in future if the migration is more-or-less balanced as characteristic of the present situation.

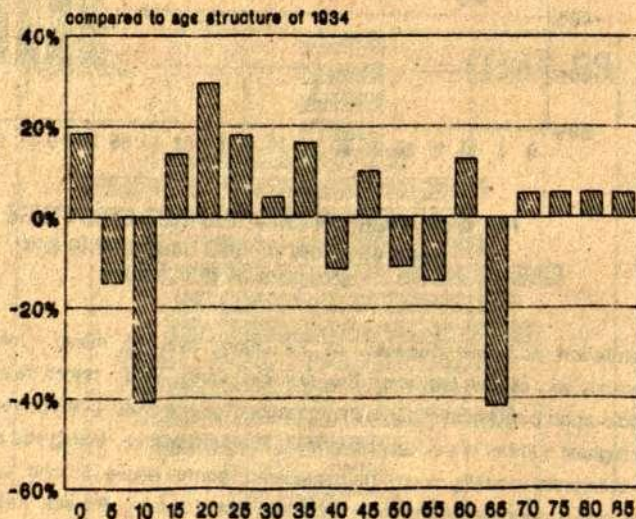

Fig. 5. CHANGES IN LATVIANS' AGE STRUCTURE
Age structure of 1989 compared to age
structure of 1934, females

4. TERRITORIAL DISTRIBUTION

Before the W W II the Latvian settlement in Estonia was concentrated to the southern border of the country, reflecting the natural existence of nationally mixed population areas (see also Figure 6 and Table 2). More than a half of total number of the Latvians lived in two counties: Valgamaa and Petserimaa. When only the rural population is being counted the share of the Latvians in absolute numbers was nearly threefold in Petserimaa compared to Valgamaa (1382 and 534 persons correspondingly). The leadership in relative share to local population was not so outstanding (2.29 and 2.07 per cent correspondingly). However, Valgamaa exceeded Petserimaa in total numbers of the Latvians (in absolute as well as in relative numbers) for many of the Latvians lived in Valga town.

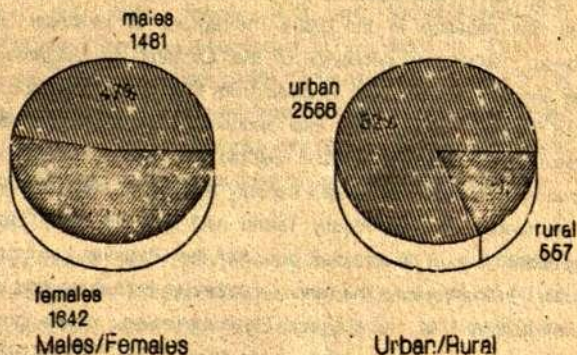

Fig. 6. DIFFERENTIATION OF LATVIAN POPULATION
Estonia, 1989

Valga had the largest Latvian community among the Estonian urban settlements (1037 persons who formed 9.56 per cent of local population). There were 572 Latvians living in Tallinn, 278 in Tartu and 143 in Pärnu, less than a hundred in every other Estonian town. In three urban settlements - Kallaste, Kunda and Mustvee - not a single Latvian lived in 1934.

The share of the Latvians did not exceed 2.5 per cent in the rural population of the Estonian border counties. Despite the regions with mixed Estonian-Latvian population remained to a larger extent in Latvia and, thus, there were more Estonians living in Latvian border counties than in the opposite, the established boundary in the 1920s seemed rather satisfactory. The Latvian-Lithuanian boundary had followed the ethnic settlement to considerably lesser extent, not mentioning about several other national boundaries in the USSR, like the Caucasus or Volga regions, for example.

The modern distribution of the Latvians in Estonia (1989) principally differs from the situation in the 1930s. The regions of historical residence had showed substantial decrease of the Latvians. In Valgamaa, for example, their absolute number had dropped from 1580 to 517 persons, i.e. more than three times. Taking also into account that Petserimaa was attached to Russia in 1944 and, as a result, Estonia lost ca 27 per cent of the Estonian Latvians the historical Latvian minority had decreased considerably. On the other hand Harjumaa, mostly Tallinn had received many Latvians through migration; now ca 40 per cent out of all the Estonian Latvians live in this county. In Ida-Virumaa the relative number of the Latvian has increased even more quickly. This is a typical Estonian region of the post-war migrant population concentration. Although the share of the Latvians living there to the number of their minority is still much smaller than common to the other Estonian minorities (including Poles, Lithuanians), nevertheless, the growth is striking.

In 1989 only 557 Latvians or 17.8 per cent of their total number were living in rural areas. The share of the Latvians in the Estonian rural population was 1.2 per thousand on the average. Harjumaa, Ida-Virumaa, Pärnumaa, Viljandimaa and continuously Valgamaa represented the share higher the average. The

lowest relative number of Latvians in local rural population could be found in Jõgevamaa, Põlvamaa and Saaremaa.

The Latvians are highly urbanized: 82.2 per cent of them were living in urban settlements in 1989. However, the share of the Latvians in the urban population of Jõgevamaa, Saaremaa, Järvamaa, Põlvamaa and Raplamaa (in growing order) counties was small, under 1 per thousand. Slightly greater share of the Latvians but still under the average could be found in the towns of Hiiumaa, Laane-Virumaa, Laanõmaa, Tartumaa and Vorumaa. The share was above the average in towns of Harjumaa, Ida-Virumaa, Parnumaa and Vorumaa; in Valgamaa the share of the Latvians was exceeding 5 times the average.

On the level of separate settlements the share of Latvians to local population was the highest in Valga (25.6 per thousand), however it was 4 times lower than in 1934. Moisakula presented the similar level (25.3 per thousand). In other urban settlements the share of the Latvians was considerably smaller; only Abja-Paluoja (4.1) and Narva-Jõesuu (3.7) presented the level higher than 3 per thousand. It is noticeable that Estonian larger cities had rather coinciding share of the Latvians: 2.2 in Tallinn, 2.3 in Narva, 2.1 in Kohtla-Järve, 2.8 in Pärnu, only Tartu had smaller share of 1.5 per thousand. The only historical Livonian university-city allures Latvians to a lesser extent than the industrial and multinational cities of the North-Eastern Estonia.

5. NATIONAL IDENTITY

Among various indicators mother tongue provides a rather solid basis for observing the development of assimilation processes in national minorities. The 55 years between 1934 and 1989 had changed the language of the Estonian Latvian population.

1934 census program included the question on the usual (ordinary) language. It is not particularly coinciding with the formulation of the same question in 1989 asking about mother tongue. However, I consider the results rather close and, thus, comparable.

In 1934 3511 persons or 64.4 per cent out of the total number of the Latvian population considered Latvian as their usual language. The percentage differed largely by counties of residence. Latvians from regions of non-historical

residence were to a considerable extent assimilated. More than half of the Latvians in all counties but Petserimaa, Valgamaa and Vorumaa consider other than Latvian as their usual language. The lowest level of 15.4 per cent of Latvian speakers lived in Laanemaa; the index was 23.6 in Harjumaa, 47.7 in Parnumaa and 22.1 in Tartumaa, the counties of numerically larger Latvian communities. Speaking Latvian is much more common to the Latvians of their historical residential areas: 77.4 per cent in Valgamaa, 78.2 per cent in Vorumaa and 92.1 per cent in Petserimaa.

Unfortunately, there is no information about the languages which substituted Latvian, in most cases it is supposed to have been Estonian with a few exceptions of Russian, German or even some other languages. The highest probability towards the change from Latvian into Russian was appropriate for Petserimaa, the only region of mixed Latvian-Russian (and Estonian, of course) population settlement. However, the region represents the highest share of the Latvian language users. In all other regions the prevailing Estonian surrounding made it rather difficult to change from Latvian to some other non-Estonian language.

Most Latvians in Estonia if not all spoke Estonian beside their mother tongue in the 1930s (naturally, there was not a special question of kind in census). On the other hand, in total 16753 persons in Estonia spoke Latvian, the figure is exceeding the number of Latvians threefold. At the time it was quite common to know both languages in border regions and not to communicate through a third language.

In 1989 57.9 per cent of the Latvians consider Latvian as their mother tongue. There has been no great decrease compared to the level of 1934. For 29.1 per cent of the Latvians had registered Russian and 13.3 per cent Estonian as their mother tongues: the assimilation ratio of the Latvians to the Russians had been 68 to 32 compared to the Estonians. The selectivity of the Latvian immigrants to Estonia is probably the reason of very large proportion of the Russian language users. Nevertheless, among the Estonian Poles and Lithuanians the preference for Russian over Estonian is greater compared to the Latvians.

In total there were 1093 Estonian Latvians speaking also Estonian (as mother tongue or as second language). This is only 34.9 per cent out of their number. The rest cannot speak or have poor knowledge of Estonian compared to Russian language. If this proportion of the Latvians should be added to those directly assimilated with the Russians, it refers to the biggest change in orientation of the Latvian minority in Estonia during 50 years.

Table 1

NUMBER OF LATVIANS IN ESTONIA, 1934-1989

Census year	Absolute number	Relative number per cent	Order of the minority
1934	5435	0.483	fourth
1959	2888	0.241	sixth
1970	3286	0.242	seventh
1979	3963	0.271	sixth
1989	3135	0.200	eighth

Table 2

RESIDENTIAL DISTRIBUTION OF THE LATVIANS IN ESTONIA, 1934

County	Latvian Population			Share in Total Number of Latvians, per cent
	Males	Females	Total	
Harju	292	410	703	12.9
Jarva	28	32	60	1.1
Laane	9	17	26	0.5
Petseri	652	823	1475	27.1
Parnu	201	308	509	9.4
Saare	12	16	28	0.5
Tartu	119	247	366	6.7
Valga	636	944	1580	29.1
Viljandi	36	49	87	1.6
Viru	69	111	180	3.3
Vory	158	223	381	7.0
Exterritorial	39	1	40	0.7
Total	2254	3181	5435	100.0

Table 3

**RESIDENTIAL DISTRIBUTION OF THE LATVIANS IN
ESTONIA, 1999(*)**

County	Latvian Population			Share in Total Number of Latvians, per cent
	Males	Females	Total	
Härju	636	620	1256	40.2
Hiiu	5	5	10	0.3
Ida-Viru	267	180	447	14.3
Jõgeva	7	12	19	0.6
Järva	12	22	34	1.1
Laane	13	31	44	1.4
Laane-Viru	40	50	90	2.9
Polva	4	13	17	0.5
Pärnu	103	135	238	7.6
Raplal	13	18	31	1.0
Saare	8	12	20	0.7
Tartu	90	113	203	6.5
Valga	201	316	517	16.5
Viljandi	54	62	116	3.7
Võru	28	53	81	2.6
Total	1481	1642	3123	100.0

(*) No information on residential distribution of 12 Latvians

РЕЗЮМЕ ЛАТЫШИ В ЭСТОНИИ

Историческое развитие Эстонии обусловило образование многонационального состава населения. Одно из национальных меньшинств в Эстонии — восьмое по численности — латыши.

Наибольшая численность латышей (5,4 тыс. человек) зарегистрирована в 1934 году, когда была проведена первая перепись населения Эстонии.

До Второй мировой войны больше половины эстонских латышей проживали в двух южных районах Эстонии, преимущественно в сельских местностях.

В настоящее время 40% латышей проживают в Таллиннском регионе. В сельских местностях проживают менее 1/5 всех латышей. Из общей численности латышей в Эстонии 47% составляют мужчины и 53% — женщины.

За годы советской власти в Эстонии значительная часть латышей потеряла свою национальную идентичность. В 1989 году 29% латышей родным языком указали русский язык, 13% — эстонский язык. Однако процесс ассимиляции русскими эстонских латышей менее интенсивный, чем эстонских поляков и литовцев.

J.Krūmiņš
University of Latvia
B.Everse, R.Krievkalne, R.Psavke
Ministry of Health care of Latvia

ANALYSIS OF UNDERLYING AND CONTRIBUTING CAUSES OF DEATH: EXPERIENCE OF LATVIA¹

INTRODUCTION

Formation of the contemporary pattern of mortality in Latvia was accompanied by great changes in the distribution of causes of death. There were radical changes in mortality from exogenous causes of death in the post war period. In the time of development of population aging the role of chronic diseases and multiple pathology in the structure of causes of death grow.

Further detailed investigations of mortality by causes of death should be done because the life expectancy in Latvia is lagging behind its level in developed European nations and countries of the world, is greatly differentiated by sex, urban/rural residence and other socio-economic characteristics. Actuality of such investigations is stressed by the discrepancy between the indexes of health status and quantitative indicators of the development of health services too.

The purpose of this paper is to investigate the ways of formation the death rates and life expectancy according to underlying causes of death and multiple pathology.

QUALITY OF DEATH STATISTICS BY CAUSES OF DEATH.

Latvia has historically formed traditions in the field of processing and analysis of statistical data on mortality. From the beginning of the 20th century up to 1940ies registration of deaths by causes took place only in Riga.

¹ Revision of a paper presented at the international conference "Health, morbidity and mortality by cause of death in Europe", Vilnius (Lithuania), Dec.3-7, 1990.

From the 50-ies the registration widened to all territory of Latvia. Yet, its accuracy and completeness, especially in rural areas, not always was satisfied. Because of lack of corresponding forms physicians filled up feldscher's (medical auxiliaries working primarily in rural areas) death certificates and vice versa. Sometimes certificates were on arbitrary forms and did not contain all the information. Instructions on registration of death were frequently ignored-in many cases diagnose was not complete, great role was played by senility as the cause of death et c.

At the beginning of 1959 the first post war population census was carried out: as a result of this data was obtained for calculations of the age-specific mortality rates. On the basis of further population censuses and vital statistics more complete analysis of mortality by cause of death was possible in 60-ies, 70-ies and 80-ies. From the 60-ies Central Statistical Board of Latvia published bulletins on population movement for restricted circulation, which contain the data on deaths by age, sex, urban-rural residence and the main cause of death. Periodically Central Statistical Board of Latvia published abstracts on mortality by causes of death for health care personnel and other specialists (for example, in 1972, 1976). Data on mortality and morbidity according to the statistical classification of diseases, injuries and causes of death were published in special editions by Ministry of Health Care. Only from 1988, when the restrictions on publishing the data on mortality were taken off, the above mentioned editions were adapted in the wide circulation.

Completeness and accuracy of causes of death registration in Latvia during the last three decennial were satisfactory in comparison with other republics of the European part of the Soviet Union. There are 100% of deaths medically certified (99% by physicians and 1% by feldschers) in Latvia, 30-32% of deaths occurring in hospitals or other medical establishments,

about 40% of deaths when an autopsy was performed (about 75% of deaths in hospitals).

From 1958-59 the regular life table computations for the whole and urban-rural population of Latvia by sex were started.

Table 1

Contribution made by selected causes of death between the life expectancies at birth for males and females in Latvia, 1958-59 -1986-87

Causes of death (ICD-9)	MALES			FEMALES		
	From 1958-59 to 1964-65	From 1964-65 to 1978-79	From 1978-79 to 1986-87	From 1958-59 to 1964-65	From 1964-65 to 1978-79	From 1978-79 to 1986-87
All causes	1,73	-3,12	2,51	2,08	-0,64	1,15
Infectious and parasitic dis. (001-139)	0,51	0,44	0,22	0,54	0,14	0,09
Malignant neoplasms (140-208)	-0,25	-0,16	-0,23	-0,01	0,15	-0,11
Dis. of the circulatory system (390-459)	-0,10	-2,00	0,43	-0,32	-0,65	0,36
Dis. of the respiratory system (460-519)	0,33	-0,10	0,39	0,39	-0,04	0,11
Dis. of the digestive system (520-575)	0,14	-0,02	0,01	0,10	0,07	-0,04
Congenital anomalies (740-759)	0,39	0,11	0,01	0,33	0,03	0,03
Accidents, pois. and injuries (800-899)	0,32	-1,89	1,61	0,16	-0,52	0,34
Other classified causes of death	0,40	0,50	0,08	0,89	0,18	0,37

Calculated from: Таблицы смертности и средней продолжительности жизни населения Латвийской ССР 1958-1959 гг.-Р., 1964; Таблицы смертности и ожидаемой продолжительности жизни населения.-М., 1989; Causes of death statistics in Latvia, 1958-1987.

There were some investigations on multiple causes of death in Latvia. First of them took place in Liepaja in 1966-67, when this town was included in sample of towns, where All Union Scientific Institution of Social Hygiene, Economics and Management of Health Care named after N.Semashko carried out special investigation on multiple causes of death. Multiple causes death certificates in Liepaja in 1966-67 were 76.6% of all death certificates.¹ Majority of deaths certificates was with three and more diagnosis, but the number of causes per one death was 2.5.

More detailed analysis of multiple causes of death was carried out by Ministry of Health Care of Latvia in 1977-78.² Analysis on contributing causes of death by place of death (in hospital, at home), by sex, age and urban-rural residence was made. Importance of diseases of the respiratory system, endocrine diseases, diseases of the digestive system and diseases of the urinary system and genital organs were shown.

Regular supplementary processing of multiple causes death certificates was renewed from 1988 in Republican Informative Computing Center of the Ministry of Health Care of Latvia. Computer data base of information from the whole territory death certificates was formed. Besides, in some

- 1 Быстрова В.А. Множественные причины смерти и их международная сопоставимость // Вопросы санитарной и медицинской статистики. М., 1971.-С.45-57.
- 2 Крехис А.К., Псавак Р.А., Кривчална Р.Р. Некоторые вопросы множественных диагнозов // Реместа.-1980.-N 1.-С.14-20.

territorial units of republic according to the special questionnaire on deaths in hospitals and other places. Complex analysis of multiple pathology and information from medical certificates (about 3 thousand deaths) was carried out.

ANALYSIS OF UNDERLYING CAUSES OF DEATH

More detailed analysis of health and demographic aspects of mortality by cause of death in Latvia in post war period was begun in 70-ies and 80-ies. Life tables by causes of death were calculated for the first time.¹

In Latvia three periods are discerned in the post war evolution of mortality judging by dynamics of life expectancy as well as by the change of age patterns of mortality.² In order to answer the question about the contribution made by underlying causes of death between the life expectancies at birth for males and females the method of decomposition of life expectancies differences is used³ (Table 1, in this and other tables numbers in the parentheses-codes from JCD-9 List of three-digit categories).

Increase of life expectancy in Latvia from the end of 50-ies till the mid 60-ies took place mainly to decrease of exogenous mortality for the greatest part in the younger ages. Negative influence to the dynamic of life expectancy caused only some increase of the mortality by malignant neoplasms (mainly in working ages) and by diseases of the circulatory system (in retirement ages). In the next period due to essential growth of mortality in the working ages and some growth in the retirement ages decrease of life expectancy took place, more essentially for males. This negative trend took place mainly due to increase of mortality from diseases of the circulatory system and accidents,

- 1 E.Vitolinš lēd: Ivo tāju vidēja mūža ilguma palielināšanās iespējas mūsu republikā/ Vaeeliba.-1974.-Nr.11.-6.-7.lpp.; Круминьш Ю.К. Тенденции роста средней продолжительности жизни мужского и женского населения Латвии// Вопросы статистики: Уч. зап. Латв. гос. ун-та, том 240.-Рига, 1976.-Вып.5.-С.34-34.
- 2 Круминьш Ю.К. Становление современного типа смертности населения Латвии// Матв. АН Латвии - 1990 - № 8 - С.75-84.
- 3 Leo: E. P. riza. Measuring and Explaining the Change of Life Expectancies// Demography, 1984, 1, pp 83-96.

poisoning and injuries. Only at the beginning of 80-ies radical change started and the negative trends alternate with positive (except some increase of mortality from malignant neoplasms).

Two groups of causes of death (diseases of the circulatory system and accidents, poisoning and injuries) from the mid 60-ies were of great importance in the changes of life expectancy. In spite of that age-standardized death rates from diseases of the circulatory system and accidents, poisoning and injuries in Latvia in 80-ies remain higher than in many countries of Eastern, Western and Northern Europe. The difference is not great for malignant neoplasms. Age-standardized death rates from diseases of the respiratory system in Latvia are lower than in countries of Eastern, Western and Northern Europe and in the USSR. In spite of the fact that evolution of mortality by causes of death in Latvia is included in general scheme of mortality transition, some of its aspects need to be defined more exactly and further analyzed, especially such causes of death as diseases of the circulatory system, neoplasms and accidents, poisoning and injuries.

ANALYSIS OF MULTIPLE CAUSES OF DEATH

It is common knowledge that data processing on multiple causes of death allow us to determine connection between separate diseases and more frequent combinations of diseases that lead to death.¹

Computer data base in Latvia allow us to do analysis on the underlying cause of death, direct and intervening cause and contributing cause of death. Coding procedure and further statistical processing contains the main intervening and contributing cause of death. In 1988 18% of all the deaths were with diagnosis of contributing cause of death (all the results are seen in Table 2). Distribution of contributing diseases is the following: 60.5% from them refer to deaths from primary cause-diseases of the

1 Множественные причины смерти. Демографический энциклопедический словарь.-М., 1985 - С.256.

circulatory system, 15.2% - to deaths from neoplasms, 9.4% - from diseases of the respiratory system, 14.9% - from other causes.

The comparison of distribution of deaths by the underlying causes and contributing causes is shown in Table 3. Among underlying causes are mainly - diseases of the circulatory system and accidents, poisoning and injuries; among contributing causes great share of deaths refer to the diseases of the respiratory system (mainly chronic unspecified lung diseases), endocrine pathology (mainly chronic diabetes mellitus), diseases of the urinary system and genital organs (infections of kidney and hyperplasia of prostate), diseases of the digestive system. More detailed analysis of combinations by the underlying and contributing diagnosis shows us that more frequent contributing causes of death (in the case of neoplasms, diseases of the respiratory system, digestive system, urogenital system as the underlying cause of death) are diseases of the circulatory system (there is appropriate influence of age structure of population).

РЕЗЮМЕ

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПРИЧИН И СОПУТСТВУЮЩИХ ПРИЧИН
СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

С развитием процесса старения населения Латвии возрастает роль хронических заболеваний и множественной патологии в структуре причин смерти. Изучение множественных причин смерти на материалах статистики смертности проводилось в 1966-1967 и 1977-1978 гг. Начиная с 1988 г. в Республиканском информационно-вычислительном центре Министерства здравоохранения Латвии создан банк данных, включающих подробную информацию, содержащуюся в свидетельствах о смерти на всей территории республики. Кроме того, в ряде районов Латвии за 1988 г. по специально разработанной карте проводилась дополнительная разработка около 3 тыс. свидетельств с целью изучения множественной патологии.

В 1988 г. в 18% случаев смерти зарегистрировано сопутствующее заболевание. Особенно высок удельный вес сопутствующих заболеваний, если в качестве основной причины указаны болезни органов дыхания, болезни мочеполовых органов и органов пищеварения. Среди сопутствующих заболеваний значительное место занимают болезни органов дыхания (главным образом хронические неспецифические заболевания легких), ишемическая болезнь сердца, эндокринная патология (в первую очередь, сахарный диабет) и др. При множественной патологии наблюдается довольно тесная связь болезней системы кровообращения и болезней органов дыхания.

На следующем этапе анализа множественных причин смерти предполагается построить гипотетические и дифференцированные таблицы дожития с учетом множественной патологии.

✓ Юрис Круминьш
Латвийский Университет

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ И ЭТНИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СМЕРТНОСТИ И ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЛАТВИИ

1. ВВЕДЕНИЕ

В документе Европейского регионального бюро ВОЗ "Здоровье для всех" поставлена задача: к 2000 г. уменьшить существующие различия конкретных показателей смертности и ожидаемой продолжительности жизни между регионами внутри стран и социально-экономическими группами населения, как минимум на 25%¹. Эта задача актуальна в условиях Латвии, где наблюдается большая дифференциация смертности населения.

Ввиду ограничений на публикацию в открытой печати вопросы анализа региональной и социально-экономической дифференциации смертности в демографической научной литературе Латвии и СССР до конца 80-х годов освещались недостаточно. Данное исследование является одной из попыток восполнить этот пробел.

Целью статьи является ретроспективный анализ территориальной и этнической дифференциации смертности населения Латвии на протяжении последних 60 лет.

2. ПРЕДЫДУЩИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Первые оценки этнической дифференциации смертности и продолжительности жизни населения в европейской части России получил М.Птуха по данным 1896-1897 гг.² Смертность оценивалась по принципу территорий преимущественного проживания населения каждой национальности. Смертность латышей оценивалась по данным Курляндской губернии и трех уездов Лифлянской губернии. Латыши в то время имели наивысшую среднюю ожидаемую продолжительность жизни среди 11 народностей Европейской России—43,1 года для мужчин и 46,9 года — для женщин. По всей территории Латвии эти значения были соответственно 41,1 и 43,6 года. Из приведенных данных видно, что уже в конце XIX века

1 World Health Organization, Regional Office for Europe. Targets for health for all. Targets in support for the European strategy for health for all.—Copenhagen, 1985—pp. 38-52.

2 Птуха М. С. Смертность 11 народностей Европейской России в конце XIX вв.—Харьков; Киев, 1926.

наблюдалась этническая дифференциация смертности, и смертность в западной и центральной части Латвии была ниже, чем в восточной ее части.

Несмотря на то, что статистические органы Латвийской Республики в 20-х и 30-х годах вели разработку и публиковали данные о смертности населения в территориальном разрезе и по национальностям, в социально-демографических исследованиях того времени этот аспект анализа затрагивался редко. В дипломной работе студента Латвийского университета Я.Бите, подготовленной под руководством известного статистика К.Балодиса, содержались результаты расчетов таблиц дожития по областям Латвии за 1924–1927 гг.¹ В ежемесячном бюллетене Латвийского статистического управления упоминается о расчете таблиц дожития для латышей за 1934–1936 гг.²

В послевоенный период территориальная и этническая дифференциация смертности населения рассматривалась лишь в некоторых исследованиях.³

Ряд научных положений по этнической и территориальной дифференциации смертности содержится в работах советских демографов, опубликованных за последние три десятилетия.⁴ Однако исследования, основанные на конкретном статистическом материале союзных республик и областей, появились преимущественно в последние годы.⁵ Исследования

- 1 Bīte J. Latvijas iedzīvotāju mirstības tabulas. Diplomā darbs.—Rīga: Latvijas universitāte, 1929.
- 2 Latvijas iedzīvotāju mirstības tabulize 1934./36.g.—Valsts statistikas pārvalde. Mēneša biļetēns.—1938.—2.—206.—208. lpp.
- 3 См.: Звидриньш П.П. Воспроизводство населения Латвийской ССР (тенденции и проблемы): Дис... д-ра экон. наук.—М., 1979; Звидриньш П.П., Круминьш Ю.К. Демографическая ситуация в восточной части Латвии // Известия Академии наук Латвии.—1991.—1—С. 37–44; Клинта Э. Особенности динамики и территориальной дифференциации детской смертности в Латвии // Известия Академии наук Латвийской ССР.—1990—N5—С. 84–89; Круминьш Ю.К. Исследование закономерностей смертности населения Латвийской ССР: Дис... канд. экон. наук.—М., 1977.
- 4 Бедный М.С. Медико-демографическое изучение народонаселения.—М., 1979; Бедный М.С. Демографические факторы здоровья.—М., 1984; Козлов В.И. Динамика численности народов.—М., 1969.—С. 184–233; Урланис Б.Ц. Эволюция продолжительности жизни.—М., 1978.
- 5 См.: Андреев Е.М. Продолжительность жизни и причины смерти в СССР. // Демографические процессы в СССР.—М., 1990.—С. 90–115; Добровольская В.М. Этническая дифференциация смертности. // Демографические процессы в СССР.—М., 1990.—С. 150–166; Шкельников В.М., Василь С.А. Территориальные различия в продолжительности жизни и смертности населения Европейской России: ситуация 80-х. // Доклад на международном семинаре. Тбилиси, 8–12 окт. 1990 г.

по данной тематике велись также за рубежом (B. Anderson and B. Silver, D. Mazur, W. Kingkade и др.).

3. ИСХОДНЫЕ ДАННЫЕ

Итоги статистической разработки данных о смертности населения по областям и волостям Латвии публиковались с более или менее большей детализацией в 20-х и 30-х годах. Более подробная и надежная статистика имеется по городу Риге и историческим областям Латвии—Видземе, Земгале, Курземе, Латгале, по которым публиковались также возрастные коэффициенты смертности. Однако, разработка статистических данных о естественном движении населения до 1934 г в Латвийской Республике производилась по месту события, а с 1935 г.—по месту постоянного жительства. Поэтому более достоверные данные о территориальной дифференциации смертности в Латвии имеются лишь начиная с 1935 г. Публиковались также данные о распределении умерших на первом году жизни и родившихся по национальностям, что позволяет вычислить соответствующие коэффициенты младенческой смертности. Результаты разработки статистических данных об умерших по возрасту и национальности до войны не были опубликованы.

В послевоенный период разработка данных о возрастном составе умерших по основным национальностям и данные переписей населения о национальном составе населения позволили вычислить возрастные коэффициенты, на основе которых стало возможно изучать этническую дифференциацию смертности. Однако, малочисленные контингенты умерших в отдельных возрастах не позволяют вычислить достоверные возрастные коэффициенты смертности для всех национальностей. Поэтому в нашем исследовании главным образом изучена дифференциация возрастной смертности двух наиболее многочисленных национальностей в составе населения Латвии—латышей и русских, на долю которых в 1989 г. приходилось соответственно 57,7 и 28,4 % всех умерших¹.

Разработка данных об умерших по полу и возрасту и данные переписей населения о возрастном составе постоянного населения позволяют рассчитать таблицы дожития в административно—территориальном разрезе, что до сих пор в Латвии не делалось. Такие расчеты произведены за 1978—1979 и 1988—1989 гг.

1 Iedzīvotāju dabiskā kustība un migrācija Latvijas republikā 1989. gadā: Statistikas biļetena. R., 1990, 142.lpp.

4. МЕТОДЫ

Расчеты возрастных коэффициентов смертности и таблиц дожития возможно осуществить только на основе достоверных и сопоставимых данных текущего учета и переписи населения. В условиях различного возрастного состава населения районов и городов теряет смысл вычисление общих коэффициентов смертности населения для них. Однако, целесообразность вычисления возрастных коэффициентов из-за малочисленных совокупностей умерших иногда сомнительна. В небольших по численности населения городах и районах при детальной возрастной группировке могут встречаться группы, в которых либо нарушена плавность изменения кривой смертности, либо вообще отсутствует число умерших (особенно в младших возрастах для женщин). Поэтому при расчете таблиц дожития предусматривалась процедура сглаживания эмпирических коэффициентов смертности методом арифметической средней из логарифмов трех последующих коэффициентов с дальнейшей корректировкой расстановки числа умерших, чтобы они в итоге давали эмпирическое число умерших внутри сглаживаемого возрастного интервала.

Построение набора таблиц дожития для мужчин, женщин и лиц обоего пола на 1970-1979 и 1988-1989 гг. (всего 198 таблиц дожития) дало вполне удовлетворительные результаты. Расхождение ожидаемой продолжительности жизни новорожденных, рассчитанной по эмпирическим и сглаженным данным в малочисленном Вентспилсском районе составило 0,9 %, а в самом крупном — Рижском — 0,1 %. В Риге это расхождение было всего лишь 0,07 %.

Иногда при изучении территориальной дифференциации смертности применяется упрощенная методика определения ожидаемой продолжительности жизни. Разработанная методика дает результаты, в высокой степени согласующиеся с традиционными методами, но все же считаем, что набор показателей таблиц дожития дает более всестороннюю характеристику смертности населения, чем один, хотя и обобщающий, ее показатель. Применение современных персональных ЭВМ позволяет отказаться от упрощенных методик и получать полный спектр необходимых характеристик смертности и выживаемости с помощью традиционных методов построения таблиц дожития.

1 Грабовская Т.В., Мищенко А.Н., Морозюк М.М. Применение упрощенной методики определения средней продолжительности предстоящей жизни по регионам Украинской ССР // Сб. здравоохранение. — 1985 — № 2. 16-20.

На достоверность возрастных коэффициентов смертности оказывает влияние также полнота и качество данных о возрастном составе населения. Разработка данных переписей 1959 г. и 1970 г. по национальностям и возрасту в Латвии осуществлялась только по наличному населению, численность которого в республике обычно немногим превышает численность постоянного населения. Более ощутимы расхождения между численностью наличного и постоянного населения в городах и селах. В городах наличного населения бывает больше, чем постоянного, а на селе — наоборот. Поэтому рассчитанные возрастные коэффициенты смертности населения латышской национальности (среди латышей относительно больше сельских жителей) в 1959 и 1979 гг. несколько завышены, а коэффициенты для жителей русской национальности — несколько занижены. Ввиду вышеизложенного достоверность рассчитанных нами возрастных коэффициентов смертности за 1978—1979 гг. и 1988—1989 гг. выше, чем в предыдущие периоды.

При расчете коэффициентов смертности и построении таблиц дожития для населения определенной национальности возникает проблема сопоставимости данных переписи и текущего учета. В переписи отмечается национальность, которую указывает сам опрашиваемый без предъявления каких-либо документов. Национальность детей указывается их родителями. Если родители, принадлежащие к разным национальностям, затрудняются определить национальность детей, предпочтение отдается национальности матери.

Регистрация национальности умерших в текущем учете происходит по записи о национальности в паспорте. В акте о смерти для умерших детей в возрасте до одного года сведения об их национальности заполняются по национальности матери, основываясь на данных врачебного свидетельства о смерти или со слов заявителя¹. Национальность матери указывается лишь во врачебном свидетельстве о перинатальной смерти.

Поэтому важным источником информации о национальности матери умершего ребенка является свидетельство о рождении умершего, которое предъявляется при регистрации смерти.

При изучении этнической дифференциации смертности целесообразно рассматривать характеристики отдельно только взрослого населения (например, ожидаемую продолжительность жизни в возрасте 15 лет), достоверность которых выше, чем в детских возрастах. Все же и это

1 Metodiski norādījumi civiltāvoķļa reģistrācijaa akto ierakstu aizpildīšanai Latvijas PSR civiltāvoķļu akto reģistrācijas iestādēs. — R., 1966.

полностью не решает проблему сопоставимости данных текущего учета и переписей. Иногда на количественные значения влияние оказывает изменение учета национальности ребенка при переписи или процессы ассимиляции и роста национального самосознания. Так, например, в межпереписной период (1979—1989 гг.) численность латышей (по данным переписи) увеличилась на 44 тыс., что существенно превышает прирост численности латышей в результате естественного движения и миграции. Очевидно, известную роль в этом сыграл фактор роста национального самосознания лиц из национально смешанных семей в конце 1980-х годов. Но полностью устранить проблему сопоставимости данных переписи и текущего учета невозможно. Ее следует учитывать при интерпретации полученных результатов.

При сравнении смертности населения коренной национальности и других национальностей следует учитывать то обстоятельство, что жители разных национальностей имеют не одинаковый состав населения по месту проживания в городах и селах. Эти структурные различия в составе населения разных национальностей могут исказить общую картину этнической дифференциации смертности. В этом случае целесообразно применять метод стандартизации.

5. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СМЕРТНОСТИ

В 20-х и 30-х гг. в Латвии наблюдалась территориальная дифференциация младенческой смертности. На протяжении всего довоенного периода младенческая смертность в восточной части Латвии—Латгале—была выше, чем в других местах. Если в Риге и в ряде областей она снижалась довольно существенно, то в Латгале снижение было менее выраженным. Латгале по-прежнему оставалась самой отсталой в социально—экономическом отношении областью Латвии¹. Даже в самых крупных городах восточной части Латвии—Даугавпилсе и Резекне—младенческая смертность на 1/4 превышала средний уровень по всем городам республики и почти в 1,5 раза—в г. Риге.

Смертность населения в Латгале во всех возрастных группах превышала ее средний уровень по республике в целом. Особенно большим разрыв был в детских возрастах. Модель смертности в Видземе, Курземе и Земгале характеризовалась повышенной смертностью в младших трудоспособных, а в Риге—в старших трудоспособных и в пенсионном возрасте (табл. 1).

1 Звидриньш П.П., Круминьш Ю.К. Демографическая ситуация в восточной части Латвии.—С. 36.

Дифференциация ожидаемой продолжительности жизни новорожденных по областям Латвии в значительной мере определялась различиями в младенческой смертности. В середине 20-х годов наивысшая ожидаемая продолжительность жизни была в Видземе и Курземе, а в середине 30-х годов—в Риге и Видземе (табл. 2). Самые низкие показатели за этот период были в Земгале и Латгале. В возрасте одного года и особенно в возрасте 15 лет различия в ожидаемой продолжительности жизни между областями (кроме Латгале) были незначительными.

Таблица 1

Соотношение возрастных вероятностей умереть по областям Латвии в 1935 г. (в процентах к соответствующим возрастным вероятностям по Латвии в целом)¹

Возрастные группы	Области Латвии				
	г.Рига	Видземе	Курземе	Земгале	Латгале
0	72	80	97	106	117
1-4	76	74	74	78	139
5-14	74	92	88	96	120
15-24	77	109	97	105	104
25-34	88	113	104	85	108
35-44	97	92	99	103	110
45-54	105	90	96	97	109
55-64	106	90	91	98	111
65-74	105	94	100	93	108
75-84	102	102	98	96	101

Дифференциация ожидаемой продолжительности жизни новорожденных по областям Латвии в значительной мере определялась различиями в младенческой смертности. В середине 20-х годов наивысшая ожидаемая продолжительность жизни была в Видземе и Курземе, а в середине 30-х годов—в Риге и Видземе (табл. 2). Самые низкие показатели за этот период были в Земгале и Латгале. В возрасте одного года и особенно в возрасте 15 лет различия в ожидаемой продолжительности жизни между областями (кроме Латгале) были незначительными.

По жизнестойкости в пенсионном возрасте и показателям долголетия лидирующее место занимали Земгале и Курземе.

¹ Рассчитано по: Latvijas statistiskie gadagrāmata 1939.g. - 26.lpp.

Таблица 2

Ожидаемая продолжительность жизни по областям Латвии в 1920-х и 1930-х годах (число лет)¹

Возраст	Латвия	Области республики				
		Рига	Видземе	Курземе	Земгале	Латгале
0	51,9	53,9	58,5	57,7	56,0	41,3
		1924-27 гг.				
0	58,9	61,1	60,7	60,0	59,5	56,2
1	62,6	63,7	63,7	63,6	63,6	60,5
15	52,0	52,3	52,4	52,4	52,6	51,0
35	35,6	35,2	36,3	36,0	36,0	34,6
60	16,1	15,8	16,5	16,4	16,5	15,4
		1935 г.				

Таблица 3

Показатели младенческой смертности по регионам Латвии

	Число детей, умерших на первом году жизни, на 1000 родившихся		
	1969-1970гг.	1978-1979гг.	1988-1989гг.
Всего по республике	17,7	18,2	11,1
Республиканские города	15,2	17,2	11,5
Районы	19,8	19,1	10,9
Регионы:			
Рижский	16,1	20,3	10,6
Екабпилсский	21,0	11,5	9,0
Даугавпилсский	17,5	16,8	12,4
Резекненский	17,5	17,2	13,8
Гулбенский	18,3	13,5	11,5
Валмиерский	20,1	17,5	9,1
Вентспилсский	20,1	16,8	15,4
Лиепайский	18,5	15,9	11,9

¹ Рассчитано по: 1924-1927 гг. - Bīte J. Latvijas iedzīvotāju mirstības tabuļas. - R., 1929. -130.lpp., 1935 г.: расчеры астора -Latvijas statistikas gada grāmata 1939. -26.lpp.

В послевсенный период сохранилась определенная дифференциация младенческой смертности по регионам республики, однако, не столь выразительна, как ранее. В конце 80-х годов повышенная младенческая смертность отмечалась в регионах восточной и западной частей Латвии (табл. 3).

Анализ территориальной дифференциации младенческой смертности за 1971–1986 гг. позволил сделать вывод, что повышенный ее уровень в восточной и в ряде районов центральной и западной части республики объясняется экологической обстановкой и менее развитой социальной инфраструктурой¹.

Схожая территориальная дифференциация отмечается также по показателям ожидаемой продолжительности жизни для новорожденных. Устойчиво неблагоприятная ситуация имеет место в районах восточной части Латвии (на исторической территории Латгале—в Балвском, Даугавпилсском, Лудзенском и Резекненском районах), в Елгавском, а также в Лиепайском и Вентспилсском районах (рис. 1 и 2). Население республиканских городов характеризуется, как правило, благоприятными показателями ожидаемой продолжительности жизни. Устойчиво высокий уровень ожидаемой продолжительности жизни отмечается в Валмиерском районе.

В 1978–1979 гг., когда ожидаемая продолжительность жизни населения в Латвии снизилась до 69,0 лет, ее территориальная дифференциация была более выраженной, чем во второй половине 80-х годов. Об этом свидетельствуют показатели ее среднего квадратического отклонения (особенно для мужчин):

	Оба пола	Мужчины	Женщины
1978-79 гг.	1,41	1,94	0,91
1988-89 гг.	1,13	1,44	0,92

1 Клинтая Э. Особенности динамики и территориальной дифференциации детской смертности в Латвии.—С. 85–86.

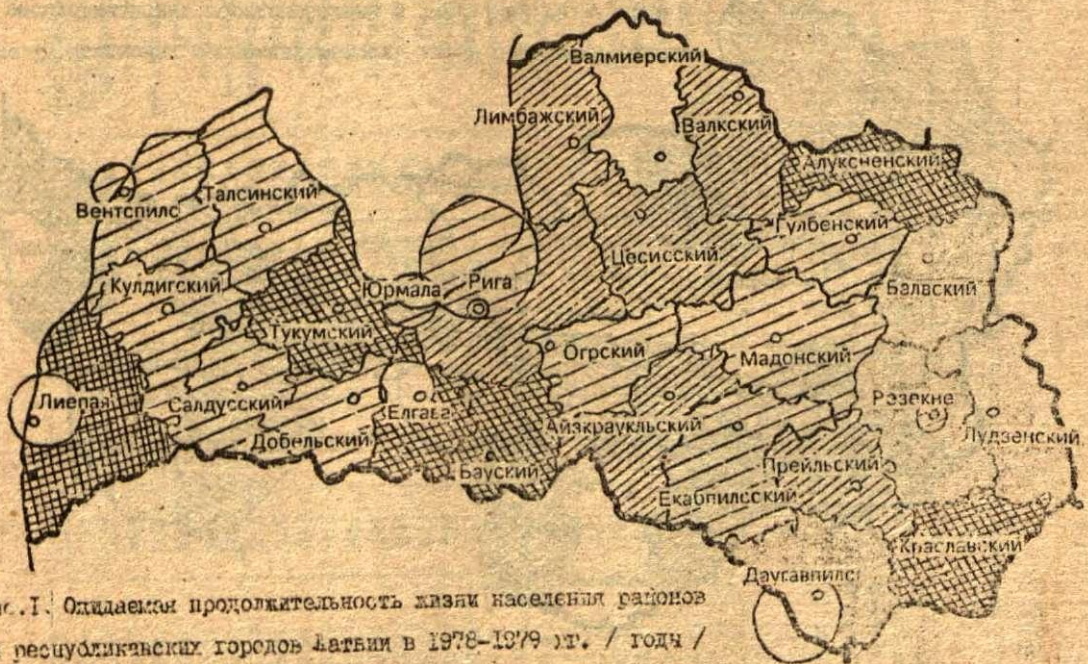

Рис. 1. Ожидаемая продолжительность жизни населения районов и республиканских городов Латвии в 1978-1979 гг. / годы /

- 67,0
 67,0 - 68,0
 68,0 - 69,0
 69,0 - 70,0
 70,0 +

Рис. 2. Ожидаемая продолжительность жизни населения районов и республиканских городов Латвии в 1988-1989 гг. / годы /

- 69,0 |
 69,0 - 70,0 |
 70,0 - 71,0 |
 71,0 +

Таблица 4

Некоторые характеристики смертности и выживаемости населения Латвии
в 1988-1989 гг.

Города и районы	Ожид. продолжит. жизни в возрасте (годы)			Вероятность умереть в возр. интервале (qx 1000)		Коэффициент долголетия стационарного населения*
	0	15	60	0-14	15-60	
г.Елгава	72,2	58,4	18,9	17	172	17,3
Огрский	71,8	57,9	18,5	16	176	15,1
г.Вентспилс	71,7	57,6	17,9	12	173	15,0
г.Рига	71,7	57,9	18,3	17	177	16,7
г.Лиепая	71,6	58,1	18,5	22	177	17,6
г.Резекне	71,4	57,6	17,8	18	166	14,2
Кулдигский	71,3	57,4	18,1	16	181	16,1
Мадонский	71,3	57,2	18,9	14	202	17,2
Добельский	71,3	56,9	18,4	9	202	17,9
г.Юрмала	71,1	57,2	18,0	16	187	16,0
Бауский	71,1	57,3	18,7	17	202	19,7
Валмиерский	71,1	57,4	18,6	18	191	16,4
Цесисский	70,7	57,2	18,5	23	199	16,9
г.Даугавпилс	70,7	56,7	17,5	15	189	16,4
Салдусский	70,6	57,0	18,2	19	190	16,5
Прейльский	70,5	57,0	18,5	21	202	16,4
Рижский	70,3	57,4	18,1	30	179	15,8
Талсинский	70,3	56,6	18,0	19	205	15,6
Краславский	70,1	56,8	18,4	24	207	16,8
Тукумский	70,1	56,8	13,3	23	199	16,0
Лимбажский	69,8	56,3	18,2	23	213	15,8
Гулбенский	69,6	56,0	17,4	22	210	14,8
Валкский	69,5	56,2	18,3	24	219	16,4
Алуксненский	69,4	55,0	17,7	21	215	15,0
Екабпилсский	69,2	55,6	18,4	21	240	15,4
Лиепайский	69,2	55,6	17,2	21	217	13,6
Балвский	69,0	55,4	18,4	22	239	16,2
Айзкраукльский	68,9	55,7	18,4	26	238	16,0
Лудзенский	68,7	55,2	17,7	21	234	15,9
Резекненский	68,6	55,3	17,9	25	236	15,9
Вентспилсский	68,5	55,5	17,6	29	226	15,8
Даугавпилсский	68,4	56,2	18,2	41	217	15,5

Города и районы	Ожид. продолжит. жизни в возрасте (годы)			Вероятность умереть в возр. интервале(qx 1000)		Коэффициент долголетия стационарного населения*
	0	15	60	0-14	15-60	
Елгавский	68,3	55,1	16,9	27	229	13,2
Всего по республике	70,8	57,2	18,2	20	192	16,1

* Число живущих в возрасте 80 лет и старше к числу живущих в возрасте 60 лет и старше (в процентах).

Ряд характеристик смертности и выживаемости населения Латвии в 1988–1989 гг. представлен в табл. 4. В Елгавском, Вентспилском, Лиепайском районах восточной части Латвии все показатели, как правило, хуже, чем в среднем по республике. Особенно заметны различия в показателях жизнестойкости населения ряда республиканских городов и прилегающих к ним районов. Так, например, по величине ожидаемой продолжительности жизни для новорожденных и лиц, достигших возраста 15 лет, город Елгава был на первом месте, а Елгавский район — на последнем. Значительные расхождения в показателях ожидаемой продолжительности жизни новорожденных имеются также в г. Вентспилс и в Вентспилском районе, г. Лиепая и Лиепайском районе, г. Резекне и Резекненском районе, г. Даугавпилсе и Даугавпилсском районе. Упомянутые города, кроме г. Елгава, являются центрами экономико—географических регионов республики. Столь значительные различия в показателях ожидаемой продолжительности жизни (2,3–3,9 раза) свидетельствуют о неоднородности характеристик состояния здоровья и социальной инфраструктуры на относительно небольших территориях одного региона. Анализ ранговой корреляции, проведенный в Латвии по данным 1977–1978 гг., свидетельствует, что уровень смертности определяется не только уровнем развития здравоохранения, обеспеченности медицинских учреждений персоналом и их оснащенностью, но и многими факторами социально—экономического, медико—биологического и организационного характера¹.

1 Ольшанский Б.И., Нодельман В.Л. Ресурсы учреждений здравоохранения и показатели смертности. // Социальные, гигиенические и организационные аспекты охраны здоровья населения.—Рига, 1981.—С. 70.

В районах и городах, имеющих высокие показатели жизнестойкости в целом, как правило, высока также жизнестойкость и в пенсионном возрасте. Самая высокая ожидаемая продолжительность жизни в пенсионном возрасте и самые высокие коэффициенты долголетия—в городах Елгава и Лиепая, в Бауском и Мадонском районах. Ниже среднего уровня оба показателя во всех республиканских городах (кроме Риги).

Особенно значительна в Латвии территориальная дифференциация смертности в детских, а также в младших трудоспособных возрастах, когда смерть обусловлена в основном экзогенными причинами.

Таблица 5

Фактические и минимальные значения возрастных вероятностей умереть и соответствующие им гипотетические показатели ожидаемой продолжительности жизни, 1988-1989 гг.

Возраст	Вероятность умереть(qx 1000)		Ожидаемая продолжительность жизни (лет)**	
	Фактическая	Минимальная*	Фактическая	Гипотетическая
0	108	37 Добельский р-н	70,8	74,1
1-4	37	6 г.Юрмала	70,6	73,4
5-9	29	5 г.Елгава	66,8	69,4
10-14	26	7 Мадонский р-н	62,0	64,4
15-19	48	27 г.Даугавпилс	57,2	59,5
20-24	72	40 г.Елгава	52,4	54,6
25-29	89	60 г.Лиепая	47,8	49,8
30-34	109	69 г.Лиепая	43,2	45,1
35-39	148	103 г.Лиепая	38,6	40,4
40-44	211	161 г.Вентспилс	34,2	35,8
45-49	311	263 Рижский р-н	29,9	31,3
50-54	453	376 г.Резекне	25,7	27,1
55-59	647	541 г.Резекне	21,8	23,1
60-64	920	826 Огрский р-н	18,2	19,2
65-69	132	1196 Мадонский р-н	14,8	15,7
70-74	197	1769 Мадонский р-н	11,7	12,5
75-79	298	2651 Цесисский р-н	8,9	9,7
80-84	4494	3979 Бауский р-н	6,6	7,2

* с указанием соответствующего показателю названия города или района республики

** на начало указанного в таблице возрастного интервала

Реально зафиксированные в районах и республиканских городах минимальные возрастные показатели смертности свидетельствуют о возможностях, достижимых в современных социально—экономических условиях (табл. 5). Данные таблицы дожития, рассчитанные автором по этим показателям, свидетельствуют о значительных резких увеличениях ожидаемой продолжительности жизни. В случае устранения отрицательного влияния социально—экономических и экологических факторов на территории Латвии ожидаемая продолжительность жизни при рождении увеличилась бы на 3,3 года, или на 4,7 %, что все же ниже, чем в ряде высокоразвитых стран.

6. ЭТНИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СМЕРТНОСТИ

В 30-х годах в Латвии наблюдалась довольно существенная этническая дифференциация младенческой смертности (табл. 6). Наивысшие показатели отмечены у русских и поляков, наименьшие—у евреев и немцев. Младенческая смертность среди латышей была ниже, чем в среднем по Латвии. Данные различия в значительной мере объясняются уровнем образования, профессиональной структурой и др. факторами. Например, удельный вес грамотных среди лиц в возрасте старше 10 лет в 1935 г. составил для немцев 98 %, евреев—90 %, латышей—92 %, поляков—71 %, русских—67 %.

Таблица 6

Младенческая смертность в зависимости от национальности матери в Латвии в 30-х гг.

Годы	Всего	в том числе национальность матери					
		латышка	немка	русская	еврейка	полька	др. нации
1931-35	85,2	76,9	58,7	122,8	36,6	112,7	105,2
1936-39	75,7	67,2	58,3	114,0	36,3	106,5	110,4

Рассчитано по: Statistikas tabulas. Latvijas PSR Tautsaimniecības Statistikas pārvalde. - R., 1940. - 14.-15. lpp.

Большая роль в этнической дифференциации смертности принадлежит социально—экономическим факторам. Об этом убедительно свидетельствует то обстоятельство, что среди жителей всех наиболее многочисленных национальностей Латвии в довоенный период отмечалась отчетливая дифференциация в территориальном разрезе. В Латгале среди населения всех

национальностей (за исключением поляков и евреев) младенческая смертность была наивысшей (табл. 7).

Таблица 7

Младенческая смертность в Латвии по областям и национальностям, 1939 г. (в промилях)

	Всего	в том числе национальность матери				
		латышка	русская	полька	еврейка	немка
Всего по Латвии	70	63	102	109	54	48
в том числе						
Рига	47	41	85	86	30	38
Видземе	60	57	54	134	53	79
Курземе	67	67	45	152	26	63
Земгале	66	58	84	116	34	14
Латгале	91	81	113	85	41	167

Источник: *Statistikas tabulas*, 31. lpp.

В 1934–1936 гг. ожидаемая продолжительность жизни для новорожденных латышей была на 1,3 года выше, чем в среднем по Латвии. Подобное соотношение сохранялось на протяжении послевоенного периода: смертность среди латышей ниже, чем среди русских как у горожан, так и сельских жителей (табл. 8). Возможные неточности учета национальности в детских возрастах практически исключаются при расчете ожидаемой продолжительности жизни 15-летних. В этом возрасте ожидаемая продолжительность жизни латышей также, как правило, выше, чем среди русских.

В 1978–1979 гг. во всех союзных республиках, за исключением Белоруссии и Молдовы, ожидаемая продолжительность жизни в возрасте 5 лет для населения коренной национальности была выше, чем у русских: мужчины — на 0,6–9,8 года, женщины — на 0,2–3,7 года¹. В Латвии соответствующие показатели были равны 0,9 и 0,7 годам.

1 Добровольская В.М. Этническая дифференциация смертности. — С. 154.

Таблица 8

Ожидаемая продолжительность жизни латышей и русских в Латвии (годы)

Годы	Латыши				Русские			
	Городское население		Сельское население		Городское население		Сельское население	
	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
Для новорожденных								
1958-59	65,6	73,3	65,4	72,0	65,4	73,0	64,9	72,3
1969-70	65,8	74,2	64,6	74,9	66,1	74,5	61,9	73,3
1976-79	65,3	74,8	62,0	73,5	64,2	73,8	58,4	70,9
1980-89	67,2	76,3	64,2	74,7	66,0	75,0	62,0	71,8
Для лиц, достигших возраста 1 года								
1958-59	66,7	74,0	66,8	73,2	66,4	73,7	67,3	73,7
1969-70	66,1	74,3	65,1	75,1	66,5	74,6	62,6	73,6
1978-79	65,7	74,9	62,4	73,7	64,4	74,0	59,0	71,7
1980-89	67,0	75,9	64,0	74,3	65,7	74,5	61,5	71,3
Для лиц, достигших возраста 15 лет								
1958-59	53,6	60,6	54,1	60,3	53,3	60,4	55,0	60,6
1969-70	52,7	60,9	52,1	61,7	53,0	61,1	49,8	60,5
1970-79	52,4	61,4	49,3	60,6	51,0	60,4	46,4	59,3
1980-89	53,6	62,2	51,1	61,2	52,1	60,9	48,8	58,4

Все же считаем, что рассчитанные таким образом показатели не совсем точно отражают реальную дифференциацию смертности. Дело в том, что все возрастные коэффициенты смертности, по которым вычисляются таблицы дожития, представляют как бы средневзвешенные величины от показателей смертности в городах и в сельской местности, где весами служат численности городских и сельских жителей соответствующих национальностей. Так как смертность сельчан выше, чем горожан, то продолжительность жизни, рассчитанная таким способом для лиц определенной национально-

сти, представители исторической преобладают среди городского населения; — завышена, и наоборот: для национальности, представители которой чаще встречаются среди сельских жителей, — занижена.

В 1935 г. относительный уровень урбанизации среди латышей на 1/4 превышал этот же показатель у русских (табл. 9). Если в довоенные годы показатель урбанизации среди латышей и русских отличался не существенно, то в послевоенный период произошли большие изменения. До 1959 г. удельный вес горожан среди русских жителей республики по сравнению с 1935 г. увеличился на 48 процентных пункта (!) и более чем в 1,5 раза превышал соответствующий показатель для латышей. В дальнейшем ситуация менялась незначительно, и к 1989 г. перевес составлял 1,4 раза¹.

Таблица 9

Удельный вес городского и сельского населения среди латышей и русских в Латвии (в процентах)

Годы	Латыши			Русские		
	Всего	в том числе		Всего	в том числе	
		город	село		город	село
1935	100	31,4	68,6	100	24,8	75,2
1959	100	46,7	53,3	100	72,7	27,3
1970	100	51,7	48,3	100	79,7	20,3
1979	100	56,9	43,1	100	83,0	17,0
1989	100	59,9	40,1	100	85,0	15,0

Рассчитано по: *Ceturtdā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. III sēj. -R., 1937.-252.-262. lpp.*, данные послевоенных переписей населения.

С целью элиминирования фактора места проживания произведена стандартизация показателей ожидаемой продолжительности жизни (табл. 10). Стандартизованные показатели ожидаемой продолжительности жизни у латышей на протяжении всего исследуемого периода были выше, чем у русских, особенно в 1970-е и 1980-е годы.

¹ Причины и социально-экономические последствия такой ситуации нуждаются в специальном исследовании.

Таблица 10

Фактическая и стандартизованная продолжительность жизни латышей и русских в Латвии* (годы)

Годы	Ожидаемая продолжительность жизни новорожденных			
	Фактическая		Стандартизованная	
	латыши	русские	латыши	русские
1958-59	69,5	69,8	69,5	69,4
1963-70	70,3	70,3	70,3	69,8
1978-79	69,3	68,6	69,6	67,9
1982-89	71,0	70,2	71,4	69,7

*В качестве стандарта взято распределение всего населения Латвии на городское и сельское по переписи соответствующего временного периода.

Особенности расселения, различие в уровне образования, санитарной культуре, образе жизни, в структуре занятости и т.п. все еще определяют этническую дифференциацию смертности населения.

Более низкая продолжительность жизни русских (среди которых высокая доля пришлого населения) по сравнению с населением коренной национальности в Латвии, так же, как в большинстве республик СССР, свидетельствует о недостаточной степени их адаптации к новым географическим и социальным условиям жизни. Известная роль принадлежит также тому обстоятельству, что переход к современному типу смертности у русских исторически сложился позднее, чем у народов Прибалтики.

Territorial and Ethical Differences in Mortality and Life Expectancy in Latvia

CONCLUSION

In the first three parts of paper the previous investigations, data sources and methods are presented. The 4th part is devoted to territorial differences, but 5th part to ethical differences in mortality and life expectancy.

The existence of marked territorial differences in infant mortality rates (IMR) by regional units and largest towns in 20 s and 30 s are shown. The geographic gradient can be see clearly in Table 1 and Table 2, which gives ratios of age-specific death rates and life expectancies in the pre-war period. According to results of analysis mortality was higher in the eastern part of Latvia (Latgale) than in another parts of the country. Latgale was lagging behind the rest of the country in economic development, standard of living and supply of health services.

In the post war period life expectancy continues to be lower in Eastern Latvia than in other parts of the republic (Fig. 1,2). Regional differences in IMR also continue to exist, but they have become lower in comparison to pre-war period (Table 3). Many administrative districts in Eastern Latvia and some districts in central and western part of the republic with high mortality pattern have been observed in late 70 s and late 80 s (Table 4). The great difference in life expectancy exists among central towns of regional units and neighbour administrative districts.

Narrowing of the territorial differences in life expectancy has not been taking place during the 80 s. In fact, the standardized deviation has increased for males and stabilized for females since late 70 s.

Although the analysis is based on data for a five-year period, the small number of deaths makes the age-specific death rates for the youngest age-groups susceptible to random variation. The relative standard deviation of age-specific probabilities of death diminishes systematically with age from the age group 1-4 years.

Life table calculations on the base of minimal age-specific probabilities of death in administrative units of Latvia in the late 80s show the life expectancy for both sexes newborns 74.1 years in comparison with real life expectancy 70.8 years.

The elimination of territorial differences in health services, ecological situation, level of socioeconomic development, as well as in mortality must become one of the central goals of the Latvian social and health policy in the nearest future.

The existence of marked ethnic differences in IMR in the pre-war period are shown in Table 6 and Table 7. The latvians has had a slightly higher life expectancy compared to russian population for every post-war census year with some exceptions in late 50s and late 60s (Table 8). Although, the difference is small it must be taken into consideration when dealing with the urban-rural differences. Resulting from the migration background the urban population is 85 % of the total russian population but only 60 % of the latvians live in urban areas, in 1959 - correspondingly 73 % and 47 % (Table 9). Urban-rural standardized life expectancy for both sexes shows us, that latvians has had higher life expectancy at birth compared to russians for the whole post-war period (Table 10). Evidently, there is a certain reason to consider that for the population of non-titular nationalities in Latvia (as in many republics of the USSR, too) the average mortality is slightly higher than for the population of titular nationality. A high proportion of immigrants who have not adapted themselves to the new conditions among the total populations of non-titular nationalities might explain this phenomenon.

Арунас Поциус
Вильнюсский Университет

О КОЭФФИЦИЕНТАХ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ

(на примере Литвы)

Воспроизводство реального населения отражает процесс непрерывной смены поколений. Однако, для того чтобы подробно оценить этот процесс, нужны статистические данные о динамике рождаемости реального поколения женщин за 30—35 лет. Переписи населения дают нам надежную и ценную информацию о конечном итоге воспроизводства когорт женщин, однако эта информация мало пригодна, когда мы ставим задачу количественно оценить состояние воспроизводства на конкретный момент времени.

Использование нетто— и брутто— коэффициентов воспроизводства для гипотетического поколения позволяет условно рассчитать уровень обновления поколений за краткосрочный период. Но эти гипотетические показатели могут стать реальными только при неизменных уровнях рождаемости и смертности. Коэффициенты воспроизводства не учитывают влияние фактора возрастной структуры реального населения. Чтобы более точно охарактеризовать процесс воспроизводства населения за краткосрочный календарный период, надо включить в эти коэффициенты структурный фактор.

Для включения фактора реальной возрастной структуры в коэффициенты воспроизводства мы используем специальные показатели рождаемости реального и условного населения (см. табл. 1).

Обозначения «'» и «''» показывают принадлежность соответствующего показателя к нетто— и брутто—стационарному населению. Константы для брутто—стационарного населения получены, исходя из допущения, что за каждые пять лет рождаются 100000 девочек. Поскольку смертность в брутто—стационарном населении отсутствует и все девочки доживает до возра-

ста своих матерей, то численность живущих женщин в возрасте 15-49 лет будет равна:

$$\alpha''_{15-49} = \sum_{15-19}^{45-49} \alpha''_{x/x+5} = 700.000, \text{ где } \alpha''_{15-49} = \alpha''_{20-24} = \dots = \alpha''_{45-49} = 100.000$$

Таблица 1

Показатели специального коэффициента рождаемости для реального и условного населения.

Тип населения	Обозначение	Показатели, выраженные через		
		общее число родившихся	число родившихся в соответствующей возрастной группе	возрастные коэффициенты рождаемости
Реальное	f	$\frac{N \times 1000}{\alpha^F_{15-49}}$	$\sum_{15}^{49} \frac{N_x S_x^F \times 1000}{S_x^F S_{15-49}^F}$	$\sum_{15}^{49} F_x d_x$
Условное: в том числе: нетто-стационарное	f ¹	$\frac{N^1 \times 1000}{\alpha^F_{15-49}}$	$\sum_{15}^{49} \frac{N^1_x S_x^F \times 1000}{\alpha^F_x \alpha^F_{15-49}}$	$\sum_{15}^{49} F_x d^1_x$
брутто-стационарное	f ¹¹	$\frac{N^{11} \times 1000}{700.000}$	$\sum_{15-19}^{45-49} \frac{N^{11}_x \times 100.000 \times 1000}{100.000 \times 700.000}$	$\sum_{15-n}^{45-49} F_x \frac{1}{x+5} \times \frac{1}{7}$

В таблице использованы следующие обозначения:

N—общая численность родившихся;

N_x—число родившихся в соответствующей возрастной группе;

S₁₅₋₄₉^F—численность женщин в возрасте 15-49 лет;

S_x^F—число женщин в соответствующей возрастной группе;

F_x—возрастной коэффициент рождаемости;

d_x —доля женщин соответствующей возрастной группы в общей численности женщин возраста 15–49 лет, где $d_x = \frac{S_x^F}{S_{15-49}^F}$;

α_{15-49}^F —численность живущих женщин в возрасте 15–49 лет;

α_x^F —число живущих женщин в соответствующей возрастной группе.

В стационарном населении коэффициенты рождаемости для реального и условного поколения совпадают:

$$F_x = \frac{N_x}{S_x} = \frac{N'_x}{\alpha_x^F} = \frac{N''_x}{100.000}$$

Для того чтобы включить в коэффициенты воспроизводства фактор реальной возрастной структуры, мы воспользуемся гипотезой: современники при неизменном режиме воспроизводства в течение года родят в 35 раз меньше девочек, чем за всю свою жизнь. В этом случае, применяя пятилетние возрастные интервалы, брутто—коэффициент воспроизводства можно выразить:

$$R = 5\delta \sum_{15-49} F_{x, x-5} = 5 \times 7\delta \sum_{15-19} F_{x, x+5} \times \frac{1}{7} = 35\delta \sum_{15-19} F_{x, x+5} \times \frac{1}{7} = 35\delta F'' \quad (1)$$

где:

δ —доля девочек среди родившихся;

5—константа, вместе с F_x выражающая среднее число родившихся в течение пяти лет репродуктивного периода;

7—число пятилетних возрастных интервалов;

1/7—доля женщин любой пятилетней возрастной группы возраста 15–49 лет в брутто—стациснарном населении женщин;

35—продолжительность всего репродуктивного периода (в годах).

«Брутто—коэффициент (общий коэффициент) воспроизводства женского населения показывает, сколько в среднем девочек родила бы одна женщина на протяжении всей ее жизни (условно с 15 до 50 лет) при сохранении в каждом возрасте уровня рождаемости тех лет, для которых вычислен показатель»¹.

Из указанной выше формулы следует, что брутто—коэффициент воспроизводства можно выразить через специальный коэффициент рождаемости. Очевидно, что в этой формуле вместо 1/7 можно включить неравномерную возрастную структуру. Тогда для стационарного населения брутто—структурный коэффициент воспроизводства будет равен:

$$R'_b = \frac{35\delta N^F 1000}{a_{15-49}^F} = 35\delta \sum_{15}^{49} \frac{N_x^F a_x^F}{a_x^F a_{15-49}^F} = 35\delta \sum_{15}^{49} F_x d'_x \quad (2)$$

Брутто—структурный коэффициент воспроизводства показывает, сколько в среднем девочек родят за всю свою жизнь женщины стационарного населения в возрасте 15–49 лет, если интенсивность рождаемости и смертности не изменится от их рождения до конца репродуктивного периода. Режим воспроизводства, естественно, будет таким, какой имеют женщины при их рождении.

Включая фактор реальной возрастной структуры в коэффициент R, получим брутто—структурный коэффициент воспроизводства для реального населения:

$$R' = \frac{35\delta N_x 1000}{S_{15-49}^F} = 35\delta \sum_{15}^{49} \frac{N_x S_x}{S_x S_{15-49}^F} = 35\delta \sum_{15}^{49} F_x d'_x \quad (3)$$

1 Население СССР. 1988.—М., 1985.—С. 697.

Показатель R' выражает, сколько в среднем девочек родили бы за всю свою жизнь женщины, живущие в возрасте 15–49 лет, при неизменной возрастной структуре и интенсивности рождаемости реального населения.

Учитывая, что не все родившиеся девочки доживут до возраста своих матерей, можем выразить нетто-коэффициент воспроизводства:

$$R_0 = 5d \sum_{15}^{49} F_x \tilde{\alpha}_x, \quad (4)$$

где α_x — доля женщин, живущих в возрасте x в общей численности родившихся девочек $\tilde{\alpha}_x = \frac{\alpha_x^F}{10000}$ (определяется по таблице смертности).

«Нетто-коэффициент (чистый коэффициент) воспроизводства женского населения показывает, сколько в среднем девочек, рожденных одной женщиной на протяжении всей ее жизни, дожили бы до возраста матери при их рождении при сохранении в каждом возрасте уровней рождаемости и смертности данного периода. (...) Нетто-коэффициент представляет собой обобщенную характеристику не ближайших перспектив роста населения, а уровней рождаемости и смертности, существующих в данный период»¹.

В случае стационарного населения нетто-структурный коэффициент воспроизводства можно представить так:

$$R'_{05} = 35d \tilde{\alpha}_{15-49} f' = 35d \tilde{\alpha}_{15-49} \sum_{15}^{49} F_x d'_x, \quad (5)$$

где $\tilde{\alpha}_{15-49}$ — средняя численность живущих женщин в возрасте 15–49 лет долями единицы $\tilde{\alpha}_{15-49} = \frac{\alpha_{15-49}^F}{700000}$

1 Население СССР. 1988. — М., 1989. С. 698.

Нетрудно доказать, что величина R'_{05} является другой формой выражения нетто—коэффициента воспроизводства:

$$R'_{05} = 35\delta \tilde{\alpha}_{15-49} \sum_{15}^{49} F_x d'_x = \frac{7 \times 5 \alpha_{15-49}^F \delta}{7 \times 100000} \sum_{15}^{49} \frac{N'_x \alpha_x^F 100000}{F_x \alpha_{15-49}^F} =$$

$$= \frac{5 \delta \alpha_{15-49}^F N'_x 1000}{100000 \alpha_{15-49}^F} = 5 \delta \sum_{15}^{49} \frac{N'_x \alpha_x^F 1000}{\alpha_x^F 100000} = 5 \delta \sum_{15}^{49} F_x \tilde{\alpha}_x$$

Если $R_0 = R'_{05}$, это значит, что нетто—структурный коэффициент воспроизводства R'_{05} может послужить точным критерием воспроизводства под влиянием уже трех факторов—интенсивности рождаемости, смертности и возрастной структуры не только стационарного, но и реального населения.

При влиянии реальной возрастной структуры формула (5) изменилась бы:

$$R'_0 = 35\delta \tilde{\alpha}_{15-49} f = 35\delta \tilde{\alpha}_{15-49} \sum_{15}^{49} F_x d_x,$$

где R'_0 —нетто—структурный коэффициент воспроизводства для реального населения, который показывает, сколько в среднем девочек, рожденных женщинами за всю свою жизнь, доживают до возраста 15–49 лет при неизменной интенсивности рождаемости, смертности и возрастной структуры реального населения.

Мы изложили формальную сторону некоторых возможностей изучения процесса воспроизводства населения. Однако следует отметить довольно парадоксальный факт, что со всех характеристик реального населения условность показателей, отражающих уровень воспроизводства, не понижается а наоборот—повышается. Этому способствуют несколько причин; во—первых, при вычислении коэффициентов воспроизводства за короткий период мы используем гипотезу условного (фиктивного) поколения; во—вто-

рых, такие «чистые» коэффициенты воспроизводства, хотя и не выражают влияние структурного фактора, но зато построены конструктивно безупречно; в—третьих, при включении реальной возрастной структуры в брутто— и нетто—коэффициенты воспроизводства не действует механизм передвижки возрастов, значит, не выполняются условия замены одной возрастной группы другой.

Видимо, правильнее было бы называть структурные коэффициенты воспроизводства стандартизованными. С помощью таких коэффициентов можно ответить на вопрос, сколько в среднем девочек родили бы женщины за всю свою жизнь, если бы реальная возрастная структура женского населения не изменялась. Такая постановка вопроса не требует безупречного построения показателей воспроизводства, а позволяет констатировать, каким бы стал соответствующий показатель при определенных условиях.

Все представленные показатели воспроизводства населения приспособлены к практическим расчетам для пятилетних возрастных интервалов. Однако надо иметь в виду, что теоретически возможна бесконечная дестализация возрастных интервалов для коэффициентов рождаемости, сумму которых выражает интеграл $\int_0^{\infty} f(x) dx$, когда длина каждого интервала x приближается к точечной величине. Разница между стандартизованным и обычным нетто—коэффициентом воспроизводства $R'_0 - R_0$ показывает влияние реальной возрастной структуры на процесс обновления поколений.

Стандартизованные показатели воспроизводства нельзя отождествлять с брутто— и нетто—потенциалами демографического роста, вычисляемых по методике Ж. Буржуа—Пиша, основанной на теории стационарного населения. Если нетто—потенциал демографического роста равен единице, то значит, что численность населения за счет возрастной структуры в перспективе не изменится при любом типе воспроизводства населения.

Рассчитали коэффициент R'_0 по республикам Прибалтики на долгосрочный период (табл. 2). Длинный ряд (динамика) нуждается в детальной информации из таблиц смертности соответствующего периода для вычисления величины \tilde{a}_{15-49} . Потому для расчетов стандартизованного нетто—коэффициента воспроизводства населения мы используем упрощенную формулу:

$$R'_0 = 35 \delta E K f, \quad (7)$$

где E —доля женщин, доживающих до среднего возраста матерей при их рождении²,

K —стандарт, выражающий отношения доли живущих женщин в возрасте 15—49 лет и доли доживающих до среднего возраста матерей $K = \frac{\tilde{a}_{15-49}}{E}$.

Для расчетов R'_0 по республикам Прибалтики долю девочек среди родившихся примем—0,488.

1 Jean Bourgeois—Pichat. Stable, semi—stable populations and growth potential // Population studies. — 1971. — Vol. 25. No. 2. — P. 235—254.

2 Народонаселение стран мира / Под ред. Б.У. Урланиса и В.А. Борисова.—М., 1983 —С. 181.

Таблица 2

Динамика коэффициентов воспроизводства населения в республиках Прибалтики за 1958-1989 гг.

Годы	Специальный коэффициент рождаемости	Удельный вес женщин, доживающих до среднего возраста матерей	Коэффициенты воспроизводства			
			брутто	нетто	стандартизованный нетто	возрастной структуры
	T	E	R	R ₀	R' ₀	R' ₀ - R ₀
Литва						
1958-1959	82,8	0,929	1,274	1,183	1,302	0,119
1969-1970	67,2	0,966	1,148	1,109	1,099	-0,010
1978-1979	59,0	0,965	1,010	0,975	0,964	-0,011
1980-1981	58,5	0,969	0,961	0,931	0,960	0,029
1981-1982	59,1	0,967	0,956	0,924	0,968	0,044
1982-1983	61,5	0,973	0,987	0,960	1,013	0,053
1984-1985	64,0	0,974	1,019	0,993	1,056	0,063
1985-1986	65,0	0,976	1,040	1,015	1,074	0,059
1986-1987	65,3	0,977	1,039	1,015	1,080	0,065
1987	65,0	0,977	1,041	1,017	1,075	0,058
1988	61,9	0,976	1,021	0,997	1,023	0,026
1989	60,4	0,976	0,967	0,944	0,998	0,054
Латвия						
1958-1959	59,2	0,929	0,946	0,879	0,930	0,051
1969-1970	53,5	0,967	0,942	0,911	0,875	-0,036
1978-1979	53,2	0,961	0,907	0,872	0,865	-0,007
1980-1981	55,1	0,967	0,914	0,884	0,901	0,017
1982-1983	60,2	0,972	0,983	0,955	0,990	0,035
1985-1986	62,5	0,975	1,019	0,994	1,031	0,037
1986-1987	64,1	0,977	1,053	1,029	1,059	0,030
1987	64,1	0,977	1,055	1,031	1,059	0,028
1988	62,7	0,977	1,030	1,006	1,036	0,030
1989	59,7	0,977	0,989	0,966	0,937	0,021
Эстония						
1958-1959	59,9	0,938	0,940	0,882	0,955	0,073
1969-1970	59,3	0,972	1,052	1,021	0,980	-0,041
1978-1979	58,6	0,968	0,981	0,950	0,956	0,006
1980-1981	60,3	0,966	0,987	0,953	0,982	0,029
1982-1983	62,8	0,973	1,015	0,980	1,030	0,041
1985-1986	62,4	0,969	1,031	0,999	1,030	0,031

Годы	Специальный коэффициент рождаемости	Удельный вес женщин, доживающих до среднего возраста матерей	Коэффициенты воспроизводства			
			брутто	нетто	стандартизованный нетто	возрастной структуры
	f	E	R	R_0	R'_0	$R'_0 - R_0$
1986-1987	64,1	0,975	1,062	1,035	1,053	0,018
1987	65,3	0,974	1,085	1,057	1,072	0,015
1988	65,2	0,973	1,083	1,054	1,069	0,015
1989	60,4	0,977	0,966	0,944	0,999	0,055

Рассчитано по: Народонаселение стран мира.—М., 1983.—С. 156;

Население СССР 1987.—М., 1988.—С. 213, 213, 357, 360;

Население СССР 1988.—М., 1989.—С. 115, 116, 330-333;

Демографический ежегодник СССР 1990.—М., 1990.—С. 312, 313, 315;

Борисов В. Перспективы рождаемости.—М., 1976.—С. 78, 238-240.

Все стандартизованные коэффициенты воспроизводства населения, а также брутто— и нетто—коэффициенты воспроизводства за 1985—1986 гг. в Латвии и Эстонии, брутто—коэффициент для Латвии за 1958-1959 гг. рассчитаны по указанным источникам. Стандарт К рассчитан по таблицам смертности 1985—1986 гг. для Литвы, Латвии и Эстонии. Его значения были соответственно 0,9912, 0,9905 и 0,9955.

KOPSAVILKUMS

PAR IEDZĪVOTĀJU ATRAŽOŠANAS KOEFICIENTIEM (uz Lietuvas piemēra)

Raksts veltīts dzimstības statistisko rādītāju analīzes iespēju pilnveidošanai, lietojot demogrāfisko modeļu teorijas elementus. Piedāvāta metodika struktūras faktora iekļaušanai atražošanas bruto un neto koeficientu aprēķinos. Salīdzinot atražošanas koeficientus, kas aprēķināti pēc tradicionāli lietotās un autora piedāvātās metodikas, izdarīti secinājumi par struktūras ietekmi atsevišķos kalendārās periodos. Pēc piedāvātās metodoloģijas veikti aprēķini par struktūras faktora ietekmi uz dzimstību visās Baltijas republikās no 50. gadu beigām līdz 1969. gadam.

Oļģerts Krastiņš
Inta Ciemiņa
Latvijas Universitāte

IEDZĪVOTĀJU SOCIĀLĀS STRUKTŪRAS IZMAIŅAS LATVIJĀ NO 1935. GADA LĪDZ 1989. GADAM

Ar iedzīvotāju sociālo struktūru mēs saprotam dažādu iedzīvotāju grupu īpatsvaru, kurām ir dažāda loma ražošanā un sabiedrības varas struktūrā, līdz ar to dažāda iespēja iegūt materiālās un nemateriālās vērtības, kas veido atšķirīgu dzīves līmeni un sociālo stāvokli sabiedrībā. Iedzīvotāju grupēšanu sociālajās un sabiedriskajās grupās dažādos laikos statistika ir veikusi dažādi. Šī jautājuma izstrādē parasti ir ieinteresēta valdošā grupa, kura vienmēr vairāk vai mazāk ir spējīga ietekmēt statistiku.

Šajā darbā galvenie datu avoti ir 1935. un 1989. gadu tautas skaitīšanas Latvijā, kuras izdarīja un datus izstrādāja pēc dažādām programmām un metodoloģijām¹. Tādēļ lielākās grūtības, kuras jāpārvar, ir panākt datu pietiekamu salīdzināmību.

1989. gada tautas skaitīšanā uz jautājumu par sabiedrisko grupu bija paredzētas tikai trīs galvenās atbildes: "strādnieks (-ce)", "kalpotājs (-ja)", "kolhoznieks (-ce)". Vēl instrukcija paredzēja atbildi "individuālajā darbā nodarbinātais (-ā)"², bet skaitīšanas lapās bija iedrukāta arī atbilde "kulta kalpotājs". Pēdējām divām grupām maza statistiska nozīme, jo 1989. gada apstākļos tajās nonāca neliels iedzīvotāju skaits, maza sociāla nozīme ir arī pamatgrupām, jo dažādība katras grupas ietvaros ir daudz lielāka nekā starp grupām. Piemēram, zemākie ierēdņi un citi strādājošie, kuri nonāca kalpotāju grupā, gan pēc dzīves līmeņa, gan sabiedriskā prestiža atbaidās

1. Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. — Rīga, 1939. — 652 lpp.; 1989. gada Viesavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR (demogrāfiskie rādītāji) Statistiskais birojens. — R.: VSK, 1990. — 183 lpp.; 1989. gada Viesavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijā — Latvijas Valsts statistikas komitejas darba materiāls. — 223 lpp. u.c. nepublicēti materiāli.

2. Instrukcija par 1989. gada Viesavienības tautas skaitīšanu kā par dzīvojošo sarakstu un skaitīšanas lapu izpildīšanu. — PSRS Valsts statistikas komiteja, 1988. — 34 lpp.

zem strādnieku līmeņa. Turpretī kalpotāju augstākais sīrāis, kurš piederēja t.s. nomēnklatūras darbiniekiem, veidoja sabiedrības virsotni ar varas monopolu, brīvu un lielā mērā bezmaksas pieeju visām precēm un pakalpojumiem. Maza atšķirība arī starp strādniekiem laukos un kolhozniekiem. Pletiek atcerēties savā laikā izplatīto kolhozu reorganizēšanu par padomju saimniecībām. Tāda administratīva akta rezultātā attiecīgās saimniecības iedzīvotājiem mainījās sabiedriskā grupa, bet tie praktiski nejuta sava sociālā stāvokļa izmaiņas.

Daudz plašākas un būtiskākas ziņas par atsevišķa iedzīvotāja vietu sabiedrībā 1989.gada tautas skaitīšanā deva atbildes uz jautājumu par iztikas līdzekļu avotu. Šo jautājumu papildina divi citi — "darba vieta" un "nodarbošanās šajā darba vietā". Izmantojot šīs atbildes, Valsts statistikas komiteja veic plašas izstrādes par iedzīvotāju sadalījumu pēc iztikas līdzekļu avota. Līdzīgus jautājumus iedzīvotājiem uzdeva arī 1935.gada tautas skaitīšanā. Izmantojot dažus koriģējumus un ņemot vērā dažas atrunas, minētie 1935. un 1989.g. dati ir pietiekami labi salīdzināmi, un viņi dod galveno informāciju par iedzīvotāju struktūru pa sociālajām grupām pirmajā Latvijas Republikā un tagad.

Pēc abu skaitīšanu datiem visus iedzīvotājus var sadalīt divās pamatgrupās: patstāvīgie iedzīvotāji un ģimeņu piederīgie. Patstāvīgie iedzīvotāji ir tie, kuri iztikas līdzekļus iegūst ārpus ģimenes, bet ģimeņu piederīgie (1989.g. terminoloģijā "atsevišķu personu apgādājemie") iztikas līdzekļus iegūst ģimenē.¹ Ņemot vērā abu salīdzināmo gadu sociālās un tautas skaitīšanas īpatnības, patstāvīgos iedzīvotājus var grupēt sīkāk: strādājošie, no īpašuma vai kapitāla pārdekošie, pensionāri un stipendiāti, skat.1. tabulu. Vēl sīkāks grupējums abos gados lielā mērā kļūst atšķirīgs un specifisks.

1 Termins "atsevišķu personu apgādājemie", pēc mūsu domām, noliecina darbu ģimenē, un tas atspoguļo koncepciju, ka darbs ģimenē nav sabiedriski derīgs darbs. Pret terminu "ģimeņu piederīgie" savukārt var lietot tādējādi, ka par ģimenes piederīgajiem jāskaita visi ģimenes locekļi, ne vien tie, kuri ārpus ģimenes nestrādā.

Jāņem vērā, ka abās tautas skaitīšanās katru iedzīvotāju ieskaitīja tajā grupā, kura atbilda viņa uzrādītajam galvenajam ienākuma avotam. Reģistrēja arī otru (papildu) ienākuma avotu, bet šīs ziņas atspoguļojas tikai papildu izstrādēs.

1. tabula

Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc līdzekļu iegūšanas avota

Grupa	Skaitis		Procentos	
	1935	1989	1935	1989
1. Patstāvīga, no tien:	1.226.369	1.972.989	62,87	73,99
— strādājošie	1.192.517	1.470.319*	61,13	55,14
— no īpašuma vai kapitāla pārtiekošie	21.363	—	1,13	—
— pensionāri	11.809	436.850	0,61	16,38
— stipendiāti	...	65.820	...	2,47
2. Ģimeņu piederīgie	680.731	658.341	34,90	24,69
3. Sociāli apgādājamie	43.402	31.335	2,23	1,19
4. Cits iztikas līdzekļu avots	—	3.402	—	0,13
Kopā	1.950.502	2.660.567	100	100

* Ieskaitot personiskajās palīgsaimniecībās nodarbinātos.

Apūkojamā 54 gadu laika periodā par 11,1 procentu punktiem pieaudzis patstāvīgo iedzīvotāju īpatsvars. Tas galvenokārt noticis, radikāli izmainoties pensiju nodrošinājumam. Ja 1935.gadā pensionāri veidoja 0,61% no iedzīvotāju skaita, tad 1989.gadā — ar pāri 15,8 procentu punkti ir lielāka nekā patstāvīgo iedzīvotāju īpatsvara pieaugums (11,1 procentu punkti).

Ir samazinājies strādājšo īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā no 61% līdz 55%. Tam ir divi galvenie cēloņi.

Ir izmainījusies iedzīvotāju vecuma struktūra. 1935. gadā Latvijā bija 1085 tūkstoši, bet 1989.gadā — 1448 tūkstoši iedzīvotāju vecumā no 20 līdz 59 gadiem, kas ir galvenais darba spējas vecums. Procentos no iedzīvotāju skaita tas dod 55,6 un 54,3%. Juridiskais darba spēju vecums katrā laika posmā var būt cits. Tā 1989.gadā saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu Latvijā bija 1507 tūkst. darba spējīgo. 1935.gadā juridiskais darba spēju

vecums nebija noteikts, jo nebija vispārēja pensiju nodrošinājuma, tāpat nebija likuma, kurš uzliktu par pienākumu strādāt ārpus ģimenes.

Kā redzams, vecuma struktūras izmaiņas (20-59 g. vecuma grupas īpatsvara samazināšanās par 1,4 procentu punktiem) nevar būt galvenais cēlonis strādājošo īpatsvara samazinājumam kopējā iedzīvotāju skaitē. Nozīmīgāks cēlonis ir darbā iesaistīšanās intensitāte.

Rēķinot strādājošo skaitu pret iedzīvotāju skaitu 20 - 59 g. vecumā, iegūstam 1935. g. 110,0%, bet 1989.g. - 101,5%. Šis koeficients relatīvais lielums ir lielāks par 100% sakarā ar to, ka faktiskais darba spēju vecums sākas nevis ar 20, bet ar 15 gadiem, un 1935. g. to vērtēja pat 14 - 16 gadu robežās. Bez tam daļa iedzīvotāju strādā ilgāk par juridisko darba spēju vecumu. 1989. g. no darba spējīgiem bija nodarbināti valsts uzņēmumos, iestādēs, kooperatīvos un personīgās palīgcaimniecībās 87,2%.

Derbā iesaistīšanās intensitātes samazināšanās galvenokārt izskaidrojama ar vecāku cilvēku iespējām saņemt pensiju, kādas 1935.g. bija tikai nelielam profesiju skaitam.

Bez tam jāņem vērā, ka 1935.g., kad liela daļa iedzīvotāju strādāja savās vai ģimenei piederošās saimniecībās un uzņēmumos, daļēji samazinoties darba spējām, bija daudz vieglāk pārkārtot savu darbu nāpīlnai slodzei, nekā tas bija 1989. g., strādājot valsts uzņēmumos.

Skaitliski lielāko, ekonomiski un sociāli aktīvāko iedzīvotāju daļu veido strādājošie. Ņemot vērā reālās sabiedrības uzbūves atšķirības, kā arī tautas skaitīšanu rezultātu izstrādes īpatnības, strādājošo tālākam grupējumam 1935. un 1989. gados ir jāizmanto atšķirīgas apakšgrupas. Skat. 2. tabulu.

1935. g. Latvijā bija 309,4 tūkstoši īpašnieku. Par īpašnieku uzskatīja personu, kurai piederēja uzņēmums, saimniecība vai vispār kāds pasākums, piem.: lauksaimnieks, tirgotājs, važonis ar savu zirgu, privāti praktizējošs ārsts, advokāts, būvuzņēmējs, drēbnieks, kas pieņem pasūtījumus utt., arī līdzīpašnieki. Statistikas praksē pie īpašniekiem pieskaitīja arī uzņēmējus, kuri rentē, nomā vai graudc kādu saimniecību vai uzņēmumu un tajā strādā vai tikai to pārvalda. Īpašnieka būtiska pazīme

nav piederošais kapitāls, bet tas, ka viņa ienākums nav darba alga, līdz ar ko viņš ir paštāvīgs un neatkarīgs savā darbā; īpašnieks nav pakļauts kādam priekšniekam, bet tikai likumam.

2. taoula

Latvijas strādājošo iedzīvotāju sadalījums pēc sociālā stāvokļa un nodarbērn.

Grupa	Skaitis		Procentos	
	1935	1989	1935	1989
1. Īpašnieki ar ielgotu darba spēku ar līdzstrādājošiem ģimenes locekļiem	61.270	—	5,1	—
vieninieki	78.452	—	6,6	—
2. Bez īpaša atalgojuma strādājošie īpašnieku ģimenes locekļi	443.915	—	37,2	—
3. Valsts pārvaldes dienesta darbinieki	85.431	—	7,2	—
4. Valsts drošības dienests (armija). 23.389	—	2,0	—	—
5. Algotie privātā dienestā	329.802	—	27,7	—
6. Grupa nezināma	593	—	0,0	—
1. Uzņēmumos un iestādēs	—	1.293.580	—	86,0
2. Kopsaimniecībās	—	149.968	—	10,2
3. Kooperatīvos	—	11.244	—	0,8
4. Pie atsevišķiem pilsoņiem	—	353	—	0,0
5. Individuālajā darbā	—	3.409	—	0,2
ū. Personiskās palīgsaimniecībās	—	11.765	—	0,8
Kopā:	1.192.517	1.470.319	100	100

Lielākā daļa Latvijas īpašnieku — 218,8 tūkstoši — bija lauksaimnieki, jeb, kā tagad saka — zemnieku saimniecību īpašnieki. Nākošajā vietā rūpniecība ar 52,0 tūkst. īpašnieku, no kuriem 41,2 tūkstoši — vieninieki, tāpat individuāli strādājoši amatnieki. Piezīmēsim, ka īpašnieks-vieninieks nav jāsaprot kā vieninieks ģimenē. Tirdzniecībā bija 26,6 tūkst. īpašnieku. Citās nozarēs ievērojami mazāk.

1989.gadā īpašnieku grupa Latvijā tikko sāka atjaunoties. Līdzot 1935.g. klasifikāciju, par īpašniekiem daļēji varētu uzskatīt 3,4 tūkst. individuālā darbā strādājošos un 11,2 tūkst. strādājošos kooperatīvos. Tomēr tikai daļēji. Jo kooperatīvos var strādāt arī algoti strādātājie, kuri nav kooperatīva līdzīpašnieki, tāpat individuālā darbā nodarbinātie var strādāt pēc darba līguma ar kādu uzņēmumu, paši neizejot tirgū.

Atgriežoties pie 1935.g. datiem, jākonstatē, ka tikai 19,8% no visiem īpašniekiem izmantoja algotu darba spēku. Pārējie strādāja kopā ar savas ģimenes locekļiem (g.k. lauksaimnieki) vai kā vieninieki (g.k. citās nozarēs). Tātad Latvija bija tipiska ģimeņu lauksaimniecības, amatnieku un sīkuzņēmēju valsts. To apstiprina ārkārtīgi lielais īpašnieku ģimenes locekļu skaits, kuri strādāja ģimenes saimniecībā vai uzņēmumā, nesāņemot īpašu lepriskā noteiktu atalgojumu. Šādu strādājošo Latvijā bija 443,9 tūkstoši jeb 37,2% no visu strādājošo skaita. Privātā dienestā algoto ir ievērojami mazāk: 329,8 tūkstoši jeb 27,7% no strādājošo skaita. Bēžinot no visa ledzīvotāju skaita, algotie privātā dienestā veido tikai 16,9%. Runājot aizvakardienas terminoloģijā, ekspluatācijā Latvijā bija maz izplatīta.

1989.g. 88% no visiem strādājošiem strādāja algotu darbu valsts uzņēmumos un iestādēs. Šī grupa veidoja absolūtu galveno masīvu visu strādājošo skaitā. Nelielu tālāku ieskatu šajā galvenajā masīvā var dot darba statistika. Jāņem gan vērā, ka tautas skaitīšanas pamatizstrādnes katru strādājošo ieskaita tikai vienā grupā atbilstoši viņa pamatdarba vai galvenajam ienākuma avotam. Darba statistika reģistrē visu attiecīgajā nozarē vai nodarbē strādājošo skaitu, līdz ar to nenovēršot divās vai vairākās darba vietās strādājošo atkārtotu uzskaiti. 1989.g. Latvijā bija 465,6 tūkst. ledzīvotāju ar diviem (vai vairākiem) iztikas avotiem, no tiem ar pirmo avotu uzņēmumā vai iestādē — 233,5 tūkstoši. Ņemot vērā šo atzini, 1988.g. Latvijā bija 158,1 tūkstoši pārvaldes aparātu darbinieku¹, kas ir

¹ Latvija skaitļos 1989.gadā. — Rīga: Latvijas Republikas valsts statistikas komisija, 1990. — 12.lp., un 45.—47.lp.

gandrīz divas reizes vairāk nekā 1935.g. (65,4 tūkst., skat. 2. tab.). Tas spilgti rāda administratīvi birokrātiskā aparāta izaugsmi.

Jau pēc 1989.g. tautas skaitīšanas spilgti iezīmējas citas izmaiņu tendences. 1990.g. 1.janvārī bija jau 134,8 tūkst. kooperatīvos strādājošu un 15,0 tūkstoši individuālajā darbā strādājošu, kas ir daudzkārt vairāk nekā reģistrēja tautas skaitīšana¹. Te gan vēlreiz jāuzsver, ka ir ieskaitīti arī strādājošie otrajā un trešajā darba vietā. Tādēļ pie darba savienošanas kā sociālas parādības ir lietderīgi pakavēties tuvāk.

Otro ienākuma avotu, ja tāds aptaujājamam ir, reģistrēja gan 1935., gan 1989.g. tautas skaitīšana. Tomēr publicētajās izstrādāšanās par 1935.g. šie materiāli nav ietverti.

1989.g. cilvēktikas līdzekļu avoti bija 465,6 tūkst. iedzīvotāju, jeb 17,5% no pastāvīgo iedzīvotāju kopskaita. Grupējot iedzīvotājus pēc galvenā ienākuma avota, raksturīgākie papildu ienākumu avoti ir šādi.

No 1293,6 tūkst. uzņēmumos un iestādēs strādājošajiem otru ienākuma avotu uzrādīja 233,5 tūkst., jeb 18,1%, savukārt no tiem 156,4 tūkst. kā otru ienākuma avotu uzrādīja pensiju, bet 60,9 tūkst. — personisko palīgsaimniecību.

No 150,0 tūkst. kopsaimniecībās strādājošajiem otru ienākuma avotu uzrādīja 60,4 tūkst. jeb 40,3%, no pēdējiem 48,7 tūkst. — personisko palīgsaimniecību, 10,7 tūkst. — pensiju.

Pensionāri un stipendiāti, kuri minētos ienākumus uzliedz par galvenajiem, visbiežāk par otru ienākuma avotu norādīja ģimeni.

Divu ienākuma avotu izplatīšanos kā sociālu parādību nevar vērtēt viennozīmīgi. Pēc mūsu domām, tā vērtējama pozitīvi, ja pamatienākums nodrošina normālu dzīves līmeni, bet papildu ienākums to tikai paaugstina, turklāt papildu darbs nenoved pie fizisko vai garīgo spēku priekšlaicīga sabrukuma.

1 Latvijas statistikas 1989. gadā.—Rīga: Latvijas Republikas valsts statistikas komisija, 1990.—42. lpp. un 45.—47. lpp.

Vispirms būtu veicināma penslonāru palikšana darbā, saglabējot tiem pensiju. To var pamatot tādējādi, ka faktiskā darba nespēja ir saslēgta ar konkrēta cilvēka veselības stāvokli, kas tikai aptuveni atbilst likumdošanā noteiktajam vecumam.

3. tabula

Latvijas ģimeņu piederīgie

Grupaa	1935			1989		
	vīrieši	sievietes	kopā	vīrieši	sievietes	kopā
Visi piederīgie, skaits	254.114	426.617	680.731	320.971	337.370	658.341
tai skaitā:						
bērni līdz 14 gadu vecumam (ieskaitot pieaugušie)	213.718	207.660	421.378	282.139	273.158	555.297
15-59 gadu veci darba spējīgie	26.751	152.953	179.704	38.193	56.175	94.368
60 g. un vecāki	27.738	43.238	70.976
Piederīgo dzimuma struktūra, %:						
visiem	37,3	62,7	100	48,8	51,2	100
15-59 gadu veciem	14,9	85,1	100	40,5	59,5	100
darba spējīgiem izņemot: bērni līdz 14 gadu vecumam	39,1	60,9	100
neatkarīgi no ienākuma avota	245.384	237.167	482.551	290.588	290.275	570.863
procentos no iedzīvotāju kopskaita	26,9	22,8	24,7	23,5	19,6	21,4

Kritiski jāvērtē darbs divās darba vietās, ja viena nenodrošina strādājošo normālu dzīves līmeni. Vēl sliktāk, ja darba raksturs abās darbs vietās līdzīgs, jo tas visātrāk rada spēku izsīkumu. Šo, visliktāko darbu savienošanas formu 1989.g. tauts skaitīšanas materiālos vispār nerēķina; piemēram, cik no uzņēmumos un iestādēs strādājošajiem gūst ienākumu no darbs vēl citā uzņēmumā vai iestādē, vai arī strādājot vairāk nekā vienā darba slodzī vienā un tajā pašā uzņēmumā.

Otra lielākā iedzīvotāju grupa pēc galvenā līdzekļu iegūšanas avota ir ģimeņu piederīgie. To īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā 1989.g., salīdzinot ar 1935.g., ir samazinājies par 10 procentu punktiem.

Lielāko daļu piederīgo sastāda bērni. 1935.gadā bērni līdz 14 gadu vecumam veidoja 61,9%, bet 1989.gadā šis procents sasniedza 84,3 (skat. 3.tab.).

Bērnu īpatsvara pieaugumu ģimeņu piederīgo grupā var paredzēt tādēj, ka ir būtiski samazinājies citu vecuma grupu piederīgo skaits; bērnu īpatsvars visā iedzīvotāju skaitā ar iedzīvotāju novecošanos ir samazinājies.

Sociāli interesantākā piederīgo daļa ir piederīgie da. ba spējīgā vecumā. Par 1989.g. šādi dati ir aprēķināti tieši (skat. 3.tabulu, par 1935.g. ir zināms piederīgo skaits 15-59 gadu vecumā. Kaut arī abi rādītāji ir salīdzināmi vienīgi tuvināti, tomēr būtiskas kvalitatīvas izmaiņas sabiedrībā tie parāda. Vispirms, krasī samazinājies šāda vecuma piederīgo īpatsvars kopējā piederīgo skaitā: no 26% līdz 11%. Būtiski izmainījies minēto vecuma grupu piederīgo dzimuma struktūra. Ja 1935.g. 85,1% no 15-50 g. veciem piederīgajiem bija sievietes, tad 1989.g. no darba spējīgiem piederīgiem sievietes bija tikai 60,9%. Tas nozīmē, ka ir radikāli samazināts sieviešu skaits, kuras savu darbu veltī tikai ģimenei.

Mājsaimniecībā nodarbināto Latvijas darba spējīgo iedzīvotāju skaitu, īpatsvaru un struktūru 1935.g. un 1989.gados var salīdzināt tikai tuvināti. Par 1989.g. tas ir zināms tieši, bet par 1935.g. jāizmanto dati par ģimeņu piederīgajiem 20-59 g. vecumā. Neskatoties uz to, ka abas grupas nav identiskas, var secināt, ka mājsaimniecībā nodarbināto darba spējīgo iedzīvotāju īpatsvars ir samazinājies apmēram seškārt: no 13,6 līdz 2,2 % attiecīgo grupu kopējā iedzīvotāju skaitā, skat. 4.tabulu.

Būtiski izmainījušies mājsaimniecībā nodarbināto darba spējīgo iedzīvotāju dzimuma struktūra. Ja 1935.g. ap 92 % no tiem veidoja sievietes, tad 1989.g. tikai 68%. Nenoliedzot, ka pēdējos 50 gados ir notikusi mājdarba pierākumu pārdalīšana ģimenēs, tomēr ir pamats domāt, ka daļa iedzīvotāju, kuri 1989.g. autas skaitļosnā kā nodarbinātos

uzrādīja mājsaimniecību, īstenībā strādāja kā amatnieki v.c., neņemot šai darbībai rēķinājamu atļauju.

4. tabula

Mājsaimniecībā nodarbinātie Latvijas iedzīvotāji

	1935			1989		
	Latvijā	tāl skaitā		Latvijā	tāl skaitā	
		pilsētās	laukos		pilsētās	laukos
Ģimeņu piederīgie 20-59g. vecumā						
vīrieši	11.927	9.562	2.365			
sievietes	135.365	105.714	29.651			
kopā	147.292	115.276	32.016			
Mājsaimniecībā nodar- binātie darba spējīgie						
vīrieši				10.685	7.917	2.768
sievietes				22.476	17.439	5.037
kopā				33.161	25.356	7.805
Ģimeņu piederīgo 20-59g. īpatsvars šī vecuma gru- pas visu iedzīvotāju skai- tā 1935. g. un mājsaim- niecībā nodarbināto dar- ba spējīgo īpatsvars visu darba spējīgo skaitā 1986.g.:						
vīrieši	2,40	4,86	0,79	1,37	1,42	1,26
sievietes	23,03	43,86	8,55	3,08	3,20	2,71
kopā	13,58	26,34	4,95	2,20	2,30	1,92
Sieviešu īpatsvars mājsaimniecībā nodarbināto skaitā	91,9	91,7	92,6	67,6	68,6	64,5

1935.g. tautas skaitīšanas materiālu izstrādnes ir tieši uzrādīts ģimeņu (vīra) apgādāto sievu-mājsaimnieču skaits. Ģimeņu piederīgo skaitā pavisam bija 114,5 tūkstoši patstāvīgo vīru apgādātās sievas, bet 31 apgādāta sieva uz 100 patstāvīgu precētiem vīriešiem. Tajā skaitā 360,6 tūkstoši strādājošie precētie vīrieši apgādāja 103,5 tūkst. sievas jeb caurmērā 30 sievas uz 100 vīriem. Rīgā bija 89,8 tūkstoši strādājoši precēti vīrieši, no kuriem 43,6 tūkstoši (62,4%) apgādāja savas sievas¹.

1 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā - R., 1939. - 431. lpp.

Ja pieņemtu, ka 1989.g. visas 22,5 tūkstoši mājsaimniecībā strādājošo darba spējīgās sievietes ir sievas-mājsaimnieces, kas noteikti ir pārspīlēts vērtējums, un attiecinātu tās pret 513,4 tūkstoši precētiem vīriešiem līdz 59.g. vecumam, tad iznāk, ka uz 100 precētiem vīriem nav vairāk kā 4,4 tikai ģimenē strādājošas sievietes. Tātad šolaikā ģimenes ar mājsaimniecēm ir nodrošinātas gandrīz desmit reizes sliktāk nekā trīsdesmitajos gados. Diezli vai ir iespējams labāks rādītājs, kas raksturo ģimeņu ekspluatācijas pieaugumu.

1935.g. tautas skaitīšanā 22,0 tūkst. iedzīvotāju kā galveno ienākuma avotu uzrādīja īpašumu vai kapitālu. No tiem 12,1 tūkstoši bija 60 gadu veci vai vecāki. Tie jāvērtē kā cilvēki, kuri paši uzkrājuši līdzekļus vecumdienām, sava veida individuālo pensijas fondu, jo valsts pensiju nodrošinājums, kā redzējām, atradās izveidošanās sākumā. Bez tam bija 0,4 tūkst. bērnu līdz 19 gadu vecumam, kuri uzrādīja šādu ienākuma avotu no mantojuma. Tātad bija tikai 9,5 tūkstoši patstāvīgo darba spējīgo, kuri par galveno ienākuma avotu uzlūkoja nevis darbu, bet īpašumu vai kapitālu (daļa no viņiem strādāja, gūstot otro ienākumu). Šie "rantjē" veido niecīgu 0,5% daļu no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Minētajiem 22,0 tūkstošiem no īpašuma vai kapitāla pārtiekošc bija 11,0 tūkstoši ģimeņu piederīgo. Sadalot tos pa vecuma grupām, darba spējīgā vecumā ir tikai ap 0,1 tūkst. Ja to pieskaita "rantjē" grupai, tas kopainu nemaina.

1989.g. tautas skaitīšanas laikā no īpašuma vai kapitāla pārtiekošie netika reģistrēti. Ja arī atsevišķiem cilvēkiem šāds ienākuma avots varēja būt, tas bija jāslēp!

Gadījuma un likteņa ironijas dēļ tieši tikpat, cik 1935.g. bija "rantjē", 1989.g. piederēja pie sociāli privileģēto slāņa, par ko liecina Veselības aizsardzības ministrijas IV pārvaldes bijušc pacientu skaits 9,0-10,0 tūkst. cilvēku.¹

1 R. Zēbergs G. Privileģijas. Kam tās ir? // Latvijas Jaunatne-1990.-6. okt.

Pēdējā ledzīvotāju pamatgrupā pēc līdzekļu iegūšanas avota ir "sociāli apgādājamie": 1935.g.—43.tūkst., bet 1989.g.—32 tūkst. Procentos no ledzīvotāju kopskaita šī grupa ir neliela, un tās samazināšanos var izskaidrot ar labāku pensiju nodrošinājumu 1989.g.

Ņemot vērā, ka trīsdesmitajos gados katrs patētāvīgs ledzīvotāja mērķis bija kļūt neatkarīgam, tālāka terminoloģijā—īpašniekam, nebaldoties, ka šāda sociālā grupa var būt pletiekams lemesls represijām, kļūst saprotams Latvijas ledzīvotāju sociālā stāvokļa vērtējums, ko deva tālaika Statistikas pārvaldes vadoši darbinieki.

"Pēc sociālā sadalījuma Latvijas ledzīvotāju lielāko daļu sastāda īpašnieki un viņu ģimenes locekļi. Saimniecisku pasākumu īpašnieku kopā ar to apgādātiem piederīgēm pavisam ir 676,9 tūkst., kas sastāda vairāk nekā trešdaļu no visiem ledzīvotājiem. Tiem pieskaitāmi bez noteikta atalgojuma līdzstrādājošie īpašnieku ģimenes locekļi ar to apgādātiem piederīgēm—463,6 tūkst. un personas, kas pārtiek no kapitālu un īpašumu ienākumiem—33,0 tūkst. Tādā kārtā pie īpašnieku grupas pieder 1173,5 tūkst. personas, kas sastāda 60,3% no visiem valsts ledzīvotājiem. Īstenībā šī grupa ir vēl lielāka, jo tehnisku lemeslu dēļ valsts algotām personām piekaltīta armija, kurā vismaz 2/3 sastāda jaunie cilvēki, kas nāk no īpašnieku aprindām. Bez tam starp personām, kas savu galveno ienākumu gūst kā atgoti darbinieki, ir daudzi, kam pieder laukos vai plisētā īpašumi. Tamdēļ ir lemesls pieņemt, ka gandrīz 2/3 no visiem valsts ledzīvotājiem pieder pie īpašnieku un viņu ģimenes locekļu kategorijas"¹.

Kā galvenās sociālās izmaiņas, kuras ir notikušas Latvijā no 1935. līdz 1989.g., var atzīmēt šādas.

1. Ir likvidēta plašā ledzīvotāju grupa, kura pirmās Latvijas Republikas apstākļos strādāja neatkarīgi, pēc savas iniciatīvas, atbildot ekonomiski par sava darba rezultātiem, un kuru toreiz sauca par īpašniekiem. Daļa šīs grupas pārstāvju arī fiziski iznīcināta.

¹ Ceturtā tautskaitļuna Latvijā 1935. godā.—R., 1939.—477.lpp.

2. Par galveno patstāvīgo ledzīvotāju grupu ir kļuvis algoti strādnieki un kalpotāji valsts uzņēmumos un iestādēs. Šiem uzņēmumiem praktiski visās nozarēs ir monopolstāvoklis. Konkurences un darba tirgus trūkuma apstākļos zudusi ledzīvotāju atbildība un leinterēsētība sava darba rezultātos.

3. Ir novājinātas ģimenes, gandrīz visas darba spējīgās sievietes iesaistot darbā ārpus mājas. Praktiski izzudušas sievietes-mājasmātes, kuras strādā tikai ģimenē. Tas ir viens no cēloņiem daudzām negatīvām demogrāfiskām parādībām, kuras plaši atpoguļotas presē.

4. Pozitīvi jāvērtē visaptverošas valsts pensiju sistēmas izveidošana. Pensionāri un valsts apgādātie no nelieles sociālas grupas ir kļuvis par vienu no galvenajām sabiedrības sastāvdaļām. Tomēr mazefektīvi strādājošas ekonomikas apstākļos Latvijas valstij būs arvien grūtāk atrast budžeta līdzekļus tāda apjoma pensiju nodrošināšanai.

Viens no jaunās Latvijas Republikas valdības uzdevumiem ir atjaunot ledzīvotāju sociālo struktūru valstī tā, lai tā maksimāli veicinātu ekonomikas un kultūras attīstību, nodrošinātu normālu demogrāfisko procesu norisi, garantētu ledzīvotāju sociālo drošību un stabilitāti, tautas dažādo slāņu neantagonisku sadzīvi un radošo spēku attīstību kopējo mērķu sasniegšanai.

Резюме

Изменение социальной структуры населения
Латвии за 1935 - 1989 гг.

Социальные группы населения, зарегистрированные в переписи населения 1989 г. (рабочий, служащий, колхозник), малоинформативны. Место человека в обществе более объективно характеризует источник средств его существования. Выделенные по этому признаку группы в переписях населения 1935 и 1989 г. в основном сопоставлены.

За 55 - летний период в Латвии несколько увеличился удельный вес самостоятельного населения за счет многократного увеличения удельного веса пенсионеров. В то же время снизился удельный вес занятого населения.

В 1935 г. большая часть жителей Латвии имела собственное предпринимательское дело; по тогдашней терминологии такие лица назывались собственниками. В 1989 г. 88% населения Латвии работали в государственных предприятиях и учреждениях.

В 30- х годах жена в каждой третьей семье работала только в домашнем хозяйстве. В 1989 г. на 100 мужчин трудоспособного возраста приходилось только 4 жены-домохозяйки. Высокая занятость женщин сказалась на демографическом развитии.

Положительно следует оценить создание общей системы пенсионного обеспечения населения, которая в 30- х годах только формировалась.

SIEVIEŠU DARBA SAMAKSAS DIFERENCIĀCIJA UN VALSTS PABALSTI MĀTĒM

Pabalstu līlums mātēm, kuras, pārtraukušas darbu sabiedriskajā ražošanā, kopj zīdaiņus un, neizmantojot bērnudārzus, audzina pirmsskolas vecuma bērnus, pašlaik nav atkarīga no mātes darba algas lieluma pirms bērna piedzimšanas. Viens no šādas pieejas pamatojumiem ir apsvērumi, ka visu bērnu vajadzības pēc uztura, apģērba un citiem materiāliem labumiem un pakalpojumiem ir vienādas. Tomēr daļa speciālistu un sieviešu, kuras saņem vai varētu saņemt šos pabalstus, uzskata, ka to līelumam vajadzētu būt atkarīgam no mātes darba algas. Plānojot bērnu skaita pieaugumu un, it sevišķi, izlemjot jautājumu par viņu audzināšanu mājās vai pirmsskolas bērnu iestādēs, vecāki novērtē ne tikai iespēju nodrošināt bērnam iztiku, bet arī visas paredzamās ģimenes dzīves līmeņa izmaiņas un iespējamās atšķirības no materiālā nodrošinājuma pakāpes savā sociālajā grupā. Citās sociālās nodrošināšanas jomās pabalstu diferenciaciju pēc darba algas līmeņa atzīst un lieto (piem., darbaspējas pabalstu aprēķināšanā) un nav masveida nesapmierinātības ar šādu pieeju. Pašlaik Latvijas Republikā pabalsti mātēm ir minimāli un diferencētām piemaksām atkarībā no algas lieluma ir tikai līdzekļi. Nākotnē, plānveidojot sociālās nodrošināšanas sistēmu, būtu lietderīgi vispusīgi izvērtēt pabalstu diferenciacijas nepieciešamību un mērķtiecību, pamatojoties uz sieviešu darba samaksas līmeņa analīzi.

Ši pētījuma mērķis ir izziņāt dažādu vecumgrupu sieviešu darba samaksas līmeņa atšķirības un noskaidrot, vai vajadzētu diferencēt pabalstus mātēm, kas kopj zīdaiņus un audzina pirmsskolas vecuma

bērnus. No ledzīvotāju kņakumu un dzīvokļu apstākļu apsekojuma lapām (Latvijas Republikas VSK, 1980.g.), tās papildus apstrādājot Latvijas Universitātes Statistikas un demogrāfijas katedrā, iegūti dati par 1373 sievietēm—strādniecēm un kalpotājām vecumā no 18 līdz 40 gadiem. Minētajā intervālā noietilpst visas fertīlā vecuma sievietes, taču Latvijā mātēm, kas jaunākas par 18 un vecākas par 40 gadiem, dzimst vairāk par 3% visu jaundzimušo bērnu. No visām apsekotajām sievietēm tikai 0,5% strādāja 2 darba vietās, tāpēc darba samaksas līmeņa atšķirības varēja analizēt tikai pēc datiem par pamatdarbu.

Darba samaksas līmeņa analīze veikta, grupējot apsekoto izlases kopumu pēc 4 pazīmēm. Pirmā grupēšanas pazīme—bērnu skaits (sievietes bez bērniem, ar vienu bērnu, ar 2 bērniem, ar 3 un vairāk bērniem), otrā—jaunākā bērna vecums (līdz gadam, 1-2 gadi, 3-6 gadi). Tā kā apsekotajā kopumā bija tikai 11 mēses ar bērnu vecumā līdz vienam gadam, kuras strādāja un saņēma algu, tad darba samaksas īpatnības šajā grupā nav analizētas. Trešā pazīme—izglītības līmenis (augstākā un nepabeigta augstākā; vidusskolas un vidējā speciālā; pamata un nepilna vidējā izglītība). No visa izlases kopuma tikai 8% sieviešu bija ar pamata un nepilnu vidējo izglītību, tāpēc detalizēti rādītāji par šo grupu nav rēķināti. Darba samaksas līmenis atkarīgs arī no darba pieredzes, no zināšanām, kas iegūtas pēc izglītības iestāžu beigšanas. Par netiešu šo faktoru rādītāju izvēlēta ceturrtā pazīme—vecums (intervāli: 18-19 gadi, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39 gadi).

Apsekojuma dati rāda, ka sieviešu darba algas līmeņu ietekmē bērnu skaits un vecums (1. tabula).

1. tabula

Sieviešu darba algas līmenis atkarībā no bērnu skaita un bērnu vecuma
(procentos pret tā paša vecuma bezbērnu sievietes algu)

Sieviešu grupa	Alga saskaņotā vecuma intervālā, gados ¹	Vidējais darba algas līmenis, procentos
Sievietes ar vienu bērnu no tām ar bērnu vecumā:	20-39	89
1-2 gadi	20-29	83
3-6 gadi	20-39	93
7 gadi un vecāku	25-39	96
Sievietes ar 2 bērniem, no tām ar jaunāko bērnu vecumā:	20-39	83
1-2 gadi	20-34	81
3-6 gadi	25-39	86
7 gadi un vecāku	30-39	93
Sievietes ar 3 un vairāk bērniem no tām ar jaunāko bērnu vecumā:	25-39	95
1-2 gadi	25-39	89
3-6 gadi	30-39	88
7 gadi un vecāku	30-39	99

¹ Saskaņotie vidējais algas līmeņa rādītāji standartizēti pēc vecumstrukturām. Ja kāda vecumgrupa saskaņotajās kopumos nav pārstāvēta vai pārstāvēta ar ļoti mazu novērošanas vienību skaitu, tad šī vecumgrupa standartizēto rādītāju aprēķinā nav iekļauta.

Viena bērna mātes vidēji mēnesī pelna apmēram par vienu desmitdaļu un divu bērnu mātes — gandrīz par divām desmitdaļām mazāk par bezbērnu sievietēm tajā pašā vecumā. Vismazākās algas ir mātēm ar bērnu līdz 3 gadu vecumam. Ģimenes pienākumi kavē izaugsmi profesijā, daļa sieviešu darba izvēli pakārto ģimenes interesēm: strādā nepilnu darba dienu vai mazāk intensīvu, bet zemu atalgotu darbu. Par to līcina sieviešu sadalījums pēc vidējās mēnešalgas lieluma. No 20-24 gadiem vecām bezbērnu sievietēm apsekojuma laikā līdz 100 rubļ. mēnesī pelnīja 17%, no 25-34 gadus vecām — vidēji 4%. No 20-24 gadus vecām divu bērnu mātēm ar jaunāko bērnu līdz 3 gadu vecumam zemākajā izpeļņas grupā bija 40%, 25-29 gadus vecām — 19%, 30-34 gadus vecām — 14%. Tātad no analīzes rezultātiem izriet: ja pabalstus vai piemaksas pie pabalstiem aprēķinātu, izejot no mātes algas pirms bērna dzimšanas un lietotu vienus un tos pašus koeficientus visām sievietēm

grupām, tad, salīdzinot ar savām vlenaudzēm – pirmā bērns mātēm, otrā un, it sevišķi, trešā bērna mātes būtu zaudētājas.

Darba samaksas līmenis mainās pa sievietņu vecumu grupām. No vienas puses, darbā tiek iegūtas jaunas zināšanas, prasme un leņņāzes; no otras – vecākās vecuma grupās darbaspējas var samazināties (vājināties redze, kustību koordinācija, u.c.). Vislabāk vidējās mēnešalgas atkarību no vecumā rāda dati par sievietēm bez bērniem. Ja 18-19 gadus veco sievietņu vidējo mēnešalgu pieņem par 100%, tad 20-24 gadu vecumā tā ir 110%, 25-29 gadu – 136%, 30-34 gadu – 138%, 35-39 gadu – 122%. Sievietēm bez bērniem ar pamata un vidējo izglītību 35-39 gadu vecumā vidējā mēnešalga ir mazāka nekā vecumā līdz 35 gadiem, bet sievietēm ar augstāko izglītību – lielāka.

Darba algas līmeni sievietēm ar bērniem vienlaikus ietekmē gan bērnu aprūpes faktors, gan ar sievietņu vecumu saistītie faktori (2.tabula).

2.tabula

Sievietņu vidējā mēnešalga atkarībā no bērnu skaita un sievietņu vecuma

Sievietņu grupas	Vidējā mēnešalga rubļos vecumā		Vidējā mēnešalga 30-39 gadu vecumā, salīdzinājumā ar algu 20-29 gadu vecumā, procentos
	20-29 gadi	30-39 gadi	
Bez bērniem	178	197	110
Ar vienu bērnu	168	204	121
Ar 2 bērniem	166	182	110

Sievietēm ar vienu bērnu vidējās mēnešalgas relatīvā starpība tabulā minētajās vecuma grupās ir lielāka nekā bezbērnu sievietēm. Tas izskaidrojams, galvenokārt, ar zemāku darba algas līmeni 20-29 gadu vecumintervālā, kurā parasti ietilpst pirmā bērna dzimšana un aprūpe viņa pirmajos dzīves gados. Sievietēm ar diviem bērniem vidējās mēnešalgas relatīvā starpība 20-29 un 30-39 gadu vecumā ir tāda pati, kā sievietēm bez bērniem. Taču sievietēm ar bērniem abos salīdzināmajos vecuma intervālos darba algas līmenis ir zemāks (sievietēm 30-39 gadu vecumā dzimst apmēram

ceturta daļa otro bērnu un daudzās ģimenēs viens vai pat abi bērni ir pirmsskolas vecumā).

No datiem par dažāda vecuma sievietes vidējo darba algu un jaundzimušo sadalījumu pēc mātes vecuma aprēķināta vidējā mēnešalga pirms potenciālā pirmā, otrā un trešā bērna piedzimšanas. Piemēram, sievietes vidējā mēnešalga pirms pirmā bērna piedzimšanas aprēķināta kā dažāda vecuma bezbērnu sievietes vidējā svērtā darba alga, par statistiskajiem svāriem ņemot pirmo bērnu sadalījumu pēc mātes vecuma. Šādā veidā aprēķinātie triju sievietes grupu vidējās darba algas līmeņi atšķiras ļoti maz. Bezbērnu sievietes (nākošo pirmā bērna māšu) darba algas praktiski neatšķiras no rādītāja, kas raksturo sievietes ar vienu bērnu (potenciālās otrā bērna mātes), bet iespējamās trešā bērna mātes vidēji mēnesī nopelna par 10 rbj. (5%) mazāk. Tas izpaužas divu faktoru pretēja darbība: no vienas puses, sievietes bez bērniem nopelna vairāk par tā paša vecuma sievietēm, kam jau ir divi bērni; no otras puses, jaundzimušo pirmo bērnu mātes ir jaunākas par trešo bērnu mātēm. Latvijā 1989.gadā 70% pirmo bērnu dzima sievietēm vecumā līdz 24 gadiem, turpretim 70% trešo bērnu piedzima 25-34 gadu vecām sievietēm¹. Analīze rāda, ka viszemākā izpeļņa ir jaunākajām sievietēm, kam ir vairāki bērni, tāpēc viņas būtu zaudētājas, ja pabalstus vai piemaksas pie tiem aprēķinātu atkarībā no algas un ņemtu vērā vienus un tos pašus koeficientus visām sievietes grupām.

Izvērtējot iespējas bērnus audzināt mājās un, zināmā mērā, plānojot bērnu skaita pieaugumu, vecāki rēķinās ar gaidāmo ienākumu izmaiņu tieši savā ģimenē, tāpēc, izstrādājot pabalstu aprēķināšanas principus, jārēķinās arī ar izpeļņas variāciju. Variācijas pētīšanai sievietes grupētas pēc mēneša vidējās izpeļņas (intervāli: līdz 100 rbj., 100-150, 151-200, 201-250, 251-300, 300-400,

¹ Iedzīvotāju dabiskā kustība un migrācija Latvijas Republikā 1989.g. Statistikas biļetens.-R.: LR VSK, 1990.-58.lpp.

401 un vairāk. Sadalījumi salīdzināti, izmantojot modālā intervāla relatīvā biežuma rādītāju un ekscesa un asimetrijas koeficientus, variācijas raksturota ar standartnovirzi un variācijas koeficientu (3.tabula).

3.tabula

Dažādā vecuma sievietes vidējās mēnešalgas ūmēņu sadalījums un variācijas rādītāji

Vecuma grupas, gadi	Modālā intervāla relatīvais biežums, procentos	Ekscesa koeficients	Asimetrijas koeficients	Variācijas koeficients	Standartnovirze procentos, pret 18-19 gadu vecumgrupas standartnovirzi
18-19	33	1,24	1,86	45	100
20-24	36	1,27	1,85	41	96
25-29	36	1,63	2,02	40	101
30-34	30	1,33	1,86	42	115
35-39	27	0,72	1,72	43	119

Mēneša vidējās darba algas ūmēņu sadalījums dažādās vecuma grupās ir samērā līdzīgs: modālajā intervālā apmēram trīs desmitdaļes novērošanas vienību, pozitīva sadalījuma asimetrija, ekscesa koeficienti lielāki par 0 un, izņemot vienu vecuma grupu, svārstās ap 1. Variācijas koeficientu atšķirības nepārsniedz 5 procentpunktus. Vislielākā mēnešalgas ūmēņu relatīvā variācija ir pašā jaunākajā grupā, kas ir ļoti nevienmīga pēc peļņišanas iespējām un iztikas līdzekļu avotiem. Daja sievietes šajā vecumā ir pabeigušas izglītību un sākušas strādāt, citas turpina mācīties. Savienojot mācības ar darbu, bez darba algas bieži ir arī citi līdzekļu avoti (stipendija, vecāku materiālais atbalsts), tāpēc darba izvēli var pakļaut mācību interesēm — strādāt nepilnu darba dienu vai mazāk atalgotu darbu. Tomēr darba gaitu sākumā mēneša darba alga ir zema, tāpēc mēnešalgas absolūtā variācija ir mazāka nekā trīsdesmitgadīgo sievietes grupā.

Lai izskaidrotu mēneša vidējās izpeļņas variācijas atšķirības sievietes grupās, kas vecākas par 20 gadiem, katras vecuma grupas ietvaros aprēķināti variācijas koeficienti atsevišķi pa apakšgrupām, kas veidotas atkarībā no bērnu skaita ģimenē. Sievietēm bez bērniem vecuma grupās variācijas koeficients bija 40%, bet absolūtā variācija auga, palielinoties darbu algei līdz

ar vecumu. Sievietēm ar vienu bērnu 25-29 gadu vecumā variācijas koeficients bija 35, 31-35 gadu — 43, 35-39 gadu — 45%, divu bērnu mātērnīti 33, 37 un 42%. Kā vienā, tā otrā grupā, kamēr bērni ir mazi, mātēm palīdzības iespējas ir ierobežotas, tāpēc mēnešalgas līmeņu variācija mazāka. Bērniem sasniedzot skolas vecumu, darba izvēles iespējas paplašinās un darba algas variācija pieaug. To apstiprina arī variācijas rādītāji, kas aprēķināti atsevišķi sievietēm ar jaunāko bērnu pirmsskolas vecumā un mātēm ar bērniem skolas vecumā.

No ienākumu apsekojuma analīzes izriet, ka ap 30 gadu vecumu mēneša vidējās darba algas absolūtā variācija ievērojami pieaug, samērā lielas absolūtās atšķirības ir pat viena vecuma sievietēm ar vienādu bērnu skaitu. Ja jaunākā vecuma sievietēm darba algas līmenis atkarīgs galvenokārt no specialitātes, nozāres, darba apstākļiem, tad ap 30 gadu vecumu pieaug individuālā iedzīvotāju un īpašību loma. Šajā vecumā daudzās ģimenēs tiek lemts jautājums par otro un trešo bērnu un tā audzināšanas iespējām, un piemaksas piepabalstiem atkarībā no algas lieluma varētu ietekmēt šos lēmumus.

No apsekojuma laika līdz šī pētījuma rezultātu publicēšanai ir pieaugusi strādnieku un kalpotāju vidējā darba alga, taču būtiskas darba samaksas reformas nav bijis. Ir pamats uzskatīt, ka šajā rakstā izklāstītās tendences un sakarības galvenajos virzienos ir saglabājušās. Tāpēc, pilnveidojot pabalstu sistēmu zīdaiņu kopšanai un pirmsskolas vecuma bērnu audzināšanai, būtu ieteicams izvērtēt šī pētījuma rezultātā iegūtās rekomendācijas.

Pirmkārt, noteikt vienāda lieluma pabalstu katra bērna audzināšanai un, sākot ar otro bērnu, piešķirt piemaksu pie pabalsta atkarībā no mātes algas pirms bērna piedzimšanas.

Otrkārt, koeficientus piemaksas aprēķināšanai diferencēt atkarībā no bērnu skaita ģimenē.

Treškārt, palielināt koeficientu, ja pabalstu aprēķina no algas, ko saņemusi māte ar bērnu līdz 3 gadu vecumam.

РЕЗЮМЕ

Дифференциация оплаты труда женщин и государственные пособия матерям

По данным дополнительной обработки опросных листов по обследованию доходов и жилищных условий населения (Госкомстат, 1989) исследована дифференциация и вариация среднемесячной заработной платы женщин в народном хозяйстве Латвии. Выявлено, что у женщин с детьми средняя заработная плата меньше, чем у бездетных женщин того же возраста. Меньше всего размер средней зарплаты и ее вариации у женщин, имеющих детей в возрасте до 3 лет. По мере достижения детьми школьного возраста абсолютная и относительная вариация среднемесячной зарплаты у женщин увеличивается. По результатам анализа рекомендовано установить, начиная со второго ребенка, доплату к государственному пособию на детей. Доплату целесообразно определять, исходя из размера среднемесячной заработной платы, а коэффициенты для расчета пособия дифференцировать в зависимости от числа детей, уже имеющих в семье.

Atis Bērziņš
Latvijas Universitāte

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DABISKĀS KUSTĪBAS ETNISKĀ DIFERENCIĀCIJA

Latvijas teritorijā dažādos vēstures periodos bijis raksturīgs nacionāli jaukts iedzīvotāju sastāvs. Etniskā sastāva neviendabīgums īpaši strauji audzis padomju varas gados. Pēc 1989.gada tautskaites datiem Latvijas iedzīvotāju sastāvā bija pārstāvētas vairāk nekā 130 dažādas tautības, bet latviešu īpatsvars bija tikai 52%.

Latviešu īpatsvara sistemātiska samazināšanās visā pēckara periodā ir republikas iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņu centrālā problēma, kuras veidošanā nozīmīga loma ir dabiskā pleauguma etniskai diferenciācijai.

Tālāk aplūkosim dabiskās kustības galveno procesu - dzimstības un mirstības etnisko diferenciāciju, galvenokārt divārn skaitliski lielākajām tautībām - latviešiem un krieviem. Krievu īpatsvars 1989.g. bija 34%, bet visu pārējo tautību (bez latviešiem) - tikai 14%¹.

No republikas iedzīvotāju skaita dabiskā pleauguma 1979.-1988.g. krievu dabiskais pleaugums sastādīja 64,1%, bet latviešiem šī rādītāja īpatsvars bija katastrofāli zems - tikai 3,5%. Krieviem visā peminētajā periodā dabiskais pleaugums bija pozitīvs, bet latviešiem 80. gadu sākumā mirušo skaits bija lielāks par dzimušo skaitu.

Aktīvākas demogrāfiskās politikas ietekmē dzimstības līmenis 80. gadu beigās bija būtiski augstāks nekā 70. gadu beigās gan latvietēm, gan krievietēm. Par to liecina dzimušo skaita izmaiņas uz 1 000 sievietēm 15-49 gadu vecumā (skat. 1. tabulu).

1 Latvija šodien: Sociālekonomisku aprakstu krājums.-R., 1990.-13.lpp.

Dzimumstības speciālo koeficientu etniskā diferenciācija Latvijā
(dzimušo skaits uz 1.000 sievietēm 15-49 gadu vecumā)

	Vidēji republikā		Pilsētās		Laukos	
	1978-1979g.	1988-1989g.	1978-1979	1988-1989	1978-1979	1988-1989
- latvietēm	52,5	65,1	47,0	56,1	62,0	61,1
- krievietēm	51,5	54,3	48,9	50,6	67,2	77,7
- pārējo tautību sievietēm	59,5	65,2	54,9	59,0	74,6	90,4

Dzimumstības speciālo koeficientu palielinājums laukos bija vairāk nekā 2 reizes lielāks nekā vidēji republikā. Vērojama dzimumstības līmeņa diferenciācijas palielināšanās starp latviešiem un krieviem. Ja 1978.-1979.g. latviešu dzimstība bija nedaudz zemāka par republikas vidējo, tad 1988.-1989.g. tā bija virs vidējā līmeņa. Latvietēm dzimstība kļuvis augstāka nekā krievietēm gan pilsētās, gan laukos. Dzimumstības speciālo koeficientu vidējo lielumu Latvijā nosaku galvenokārt dzimstības intensitāte latvietēm un krievietēm, jo šo tautību īpatsvars fertiliā vecuma sievietņu kopskaitā 1989.g. bija attiecīgi 49,7% un 34,8%. Visu pārējo tautību sievietņu īpatsvars bija tikai 15,5%.

Latvietēm, salīdzinot ar krievietēm, dzimumstības koeficienti 1988.-1989.g. bija augstāki visās vecuma grupās, izņemot 15-19 gadu vecumu (skat.2. tabulu). Līdzīga situācija bija vērojama arī 1978.-1979.gadā.

2. tabula

Dzimumstība latvietēm un krievietēm 1988.-1989.g. (dzimušo skaits uz 1000 sievietēm)

Vecums (gadi)	Visā republikā		pilsētās		laukos	
	latvietēm	krievietēm	latvietēm	krievietēm	latvietēm	krievietēm
15-19	40,9	45,0	34,6	41,2	52,6	72,2
20-24	181,1	152,2	157,1	142,7	224,0	214,1
25-29	125,0	97,2	115,2	89,9	146,0	122,4
30-34	67,4	52,8	60,3	49,7	80,0	74,3
35-39	29,1	21,8	24,2	20,3	38,7	32,6
40-44	6,6	5,2	5,2	4,5	5,4	10,8
45-49	0,4	0,1	0,3	0,1	0,5	0,1
Vidēji 15-49	65,1	54,3	56,1	50,8	81,1	77,7
Summārāis dzimstības koeficients	2253	1857	1984	1740	2732	2634

Dzimumstības intensitātes vidējais līmenis un tā etniskā diferenciacija atkarīga ne tikai no dzimstības līmeņa katrā vecuma grupā, bet arī no fertilitātes vecuma sievietu vecumstrukturā. Dzimumstībai visaugstākā intensitāte ir 20-24 gadu vecumā, kad tā apmēram 3 reizes augstāka par vidējo līmeni visam fertīlajam kontingentam. Īpaši nozīmīgs strukturālais faktors ir 20-29 gadu vecuma grupu īpatsvars kopējā fertīlā vecuma sievietu skaitā, jo šajā vecumā Latvijā koncentrēti 65-70% dzimušo. Minētā vecuma sievietu īpatsvars Latvijā 1979.-1989.g. palielinājies par 0,7 procenta punktiem, turklāt latvietēm šis palielinājums bija par 3,8 punktiem, bet krievietēm – samazinājums par 3,6 punktiem. Latviešu tautības sievietu vecumstrukturā ievērojami uzlabojusies (atjauninājusies), tomēr pat pēc tik nozīmīgām izmaiņām latviešu īpatsvars vecuma grupās, kurās vērojams augstākais dzimstības līmenis, aptuveni ir tāds pats kā krievietēm. Piemēram, 20-29 gadu vecumā no fertīlā vecuma latvietēm 1989.g. bija 29,6%, krievietēm - 29,4%. Vecumā 15-34 gadi attiecīgi 58,8% un 59,4%. Laukos visās vecuma grupās dzimstība ir ievērojami augstāka nekā pilsētās. Vidējais dzimstības rādītājs republikā katrai tautībai atkarīgs no fertīlā vecuma sievietu teritoriālā izvietojuma. Šis faktors joprojām būtiski ietekmē dzimstības vidējo rādītāju atšķirību latvietēm un krievietēm, jo fertīlā vecuma iedzīvotāju īpatsvars latvietēm 1989.g. bija 35,3%, bet

krievietēm tikai 12,9%. No visām fertīlā vecuma pilsētniecēm latvietes bija 43%, krievietes — 40,6%, iaukos attiecīgi 69,5% un 17,8%.

Sieviešu vecuma struktūras ietekmi uz dzimstības speciālajiem koeficientiem var izslēgt ar šo koeficientu standartizāciju. Pielietojot tiešo standartizācijas metodi, tika aprēķināts, kādi būtu speciālie dzimstības koeficienti 15-49 gadu vecumam, ja sievietes vecuma struktūra gan latvietēm, gan krievietēm būtu tāda kā vidēji republikā (skat. 3. tab.).

3. tabula

Standartizētie speciālie dzimstības koeficienti 1988. — 1989. g.
(dzimušo skaits uz 1000 sievietēm)

	latvietēm	krievietēm	latvietēm vairāk nekā krievietēm, procentos
Visā republikā			
1978.-1979.g.	56,5	47,7	+18,4
1988.-1989.g.	66,0	54,2	+21,8
— pilsētās			
1978.-1979.g.	49,3	44,6	+10,5
1988.-1989.g.	58,3	50,9	+14,5
— laukos			
1978.-1979.g.	69,5	67,1	+ 3,6
1988.-1989.g.	79,7	76,5	+ 4,2

Latvietēm visi standartizētie koeficienti bija lielāki par faktiskajiem, izņemot koeficientu laukos 1988.-1989.g. Tas liecina, ka latvietēm vecuma struktūras ietekme uz dzimstības koeficientiem ir nelabvēlīgāka nekā pārējo tautību sievietēm. Pretēja situācija vērojama krievietēm — viņām visi standartizētie koeficienti ir zemāki par faktiskajiem, kas norāda, ka viņām faktiskā vecuma struktūra fertīlajā vecumā ir dzimstības koeficientiem labvēlīgāka nekā visu Latvijas fertīlā vecuma sievietes struktūra.

Standartizētie koeficienti ļauj izdarīt secinājumus par dzimstības etnisko diferenciaciju atsevišķi pilsētās un laukos, bet rada maldinošu iespaidu par etnisko diferenciaciju vidēji visā republikā. Republikas vidējie standartizētie koeficienti atspoguļo gan dzimstības etnisko diferenciaciju, gan arī sievietes teritoriālā izvietojuma (pilsētās un laukos) atbilstošo ietekmi. Lai to novērstu, jālieto dubultā (atkārtotā) standartizācija, t. i. — jānovērš gan vecuma

struktūras ietekme, gan teritoriālā izvietojuma ietekme. Aprēķini rāda, ka, izslēdzot abus pieminētos struktūras faktoros, latvietām dzimstība 1978. – 1979.g. bija par 7,9% un 1988. – 1989.g. par 11,4% augstāka nekā krievotām. Tātad nepareizs ir samērā plaši izplatītais viedoklis, ka latviešiem dzimstība ir zemāka nekā krieviem.

Vēl lielākā mērā nekā dzimstības koeficientus, struktūras faktori ietekmē mirstības vispārējos koeficientus. Faktiskie mirstības koeficienti 1988. – 1989.g. latviešiem augstāki nekā krieviem gan pilsētās un laukos, gan arī vīriešiem un sievietēm. Tomēr mirstības koeficienti visās vecuma grupās virs 40 gadiem latviešiem ir zemāki nekā krieviem. Krieviem zemāka mirstība konstatēta jaunākajās vecuma grupās, kuras nevar izšķirtoti ietekmēt mirstības kopējo līmeni. Turklāt krievi pārsvarā dzīvo pilsētās, kur kopumā mirstība ir zemāka. Objektīvāku situāciju raksturojumu dod standartizētie mirstības koeficienti, kas iegūti, standartizējot ar tiešo metodi pēc visu Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūras (skat. 4. tab.).

4. tabula

Standartizētie mirstības vispārējie koeficienti 1988.-1989.g.
(mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem)

	latviešiem	krieviem
Visā republikā	11,7	13,1
– vīriešiem	16,2	17,9
– sievietēm	9,0	10,3
Pilsētās		
– vīriešiem	15,2	16,7
– sievietēm	8,7	9,9
Laukos		
– vīriešiem	17,5	20,2
– sievietēm	9,7	11,8

Standartizētie koeficienti apstiprina, ka latviešiem mirstība ir zemāka nekā krieviem gan pilsētās, gan laukos. Salīdzinājumā ar faktiskajiem koeficientiem tie uzrāda arī lielāku mirstības līmeņa diferenciāciju iedzīvotājiem pilsētās un laukos, kā arī vīriešiem un sievietēm.

Mirstības līmeņa etniskās diferenciācijas analīzē nozīmīgs ir fakts, ka latviešiem pilsētnieku īpatsvars ir tikai 60%, bet krieviem 85%. Tas nozīmē,

ka 4.tabulā redzami standartizētie mirstības koeficienti visai republikai raksturo ne tikai mirstības etnisko diferenciāciju, bet arī iatviešu un krievu teritoriālā izvietojuma atšķirību ietekmi. Lai iegūtu tīru etniskās diferenciācijas raksturojumu, standartizētie pilsētnieku un laucinieku mirstības koeficienti katrai tautībai statistiski jāpārveidē ar republikas pilsētnieku un laucinieku vidējo īpatsvaru (attiecīgi 71% un 29%).

Latviešu un krievu mirstības etniskās diferenciācijas raksturošanai nepieciešamo koeficientu aprēķins ir sekojošs:

$$\text{latviešu vīriešiem} = 15,2 * 0,71 + 17,5 * 0,29 = 15,9 \text{ g.};$$

$$\text{krievu vīriešiem} = 16,7 * 0,71 + 20,2 * 0,29 = 17,7 \text{ g.};$$

$$\text{latviešu sievietēm} = 8,7 * 0,71 + 9,7 * 0,29 = 9,0 \text{ g.};$$

$$\text{krievu sievietēm} = 9,9 * 0,71 + 11,8 * 0,29 = 10,5 \text{ g.}.$$

Kā redzams, mirstības koeficienti, kuri iegūti ar dubulto standartizāciju (izslēgta vecuma struktūru atšķirību un arī teritoriālā izvietojuma atšķirību ietekme), latviešu vīriešiem ir apmēram par 10% zemāki, bet sievietēm par 14-15% zemāki nekā krieviem. Tas nozīmē, ka vidēji republikā standartizētais mirstības vispārējais koeficients latviešiem 1988.-1989.g. bija par 12-13% zemāks nekā krieviem.

Precīzāk mirstības līmeni raksturo sintētiskais rādītājs—vidējais paredzamais mūža ilgums, kura aprēķināšanā izmanto informāciju par mirstību visās vecuma grupās. Pēc nestandardizētajiem rādītājiem vidējais paredzamais mūža ilgums latviešu vīriešiem 1988.-1989.g. (65,9 gadi) bija par 0,6 gadiem lielāks nekā krievu vīriešiem, bet latviešu sievietēm (75,4 gadi)—par 1,0 gadu lielāks nekā krievu sievietēm. Standartizējot mūža ilguma rādītājus latviešiem un krieviem pēc republikas vidējā pilsētnieku un laucinieku īpatsvara, iegūstam, ka latviešu vīriešiem 1988.-1989.g. paredzamais mūža ilgums bija par 1,5 gadiem lielāks nekā krieviem, bet sievietēm par 1,8 gadiem lielāks nekā krievietēm.

Apkopojot veiktās analīzes rezultātus, var sacīāt, ka latviešu un krievu tautības iedzīvotāju faktiskās dzimstības un mirstības rādītāju diferenciācijā izšķiroša nozīme ir struktūras faktoriem, atšķirībām to iedzīvotāju vecumsastāvā un teritoriālajā izvietojumā. Nepamatoti ir nereti sastopami

apgalvojumi, ka latvieši paši vainīgi tiem nelabvēlīgas demogrāfiskās situācijas izveidē, jo tiem ir ļoti zems dzimstības līmenis. Aprēķini rāda, ka latviešiem dzimstība ilgstoši ir augstāka, nekā krieviem, arī mirstība zemāka. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums latviešiem objektīvi nevar būt tāds, kā krieviem un citām tautībām (īpaši baltkrieviem un ukraiņiem), kuru vecuma struktūras sistemātiski lielos apjomos atjaunināja imigranti. Turklāt milzīgus tiešus un netiešu demogrāfiskus zaudējumus latviešu tautai notarīja staļiniskais terors un genocīds.

Iepriekšējos periodos uzkrājušās atšķirības iedzīvotāju vecuma struktūras demogrāfiskajiem potenciāliem ir tik būtiskas starp latviešiem un austrumslāvu tautībām, ka arī turpmākajos gados sagaidāma latviešu īpatsvara krišanās pat apstākļos, ja pilnīgi izdotos apturēt cīttautiešu imigrāciju. Izbeidzoties imigrācijas radītajam efektam iedzīvotāju dabiskajā pieaugumā austrumslāviem un dažu citu tautību iedzīvotājiem, tālākā perspektīvā sagaidāms pretējs stāvoklis – latviešiem dabiskais pieaugums varētu būt augstāks par vidējo. Pie kam izšķirošā nozīme te būtu lauku iedzīvotāju, starp kuriem pārsvarā ir latvieši, augstākajiem dzimstības raksturojumiem.

РЕЗЮМЕ

ЭТНИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЕСТЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ
НАСЕЛЕНИЯ

Изучена этническая дифференциация рождаемости и смертности латышей и русских в Латвии. Применен прямой метод стандартизации для устранения влияния различий в территориальном размещении (город, село) населения латышской и русской национальностей. Выявлено, что уровень рождаемости у латышей в 1988-1989 гг. был выше, чем у русских, на 11,4% (в 1978-1979 гг. — выше на 7,9%), а общий коэффициент смертности у латышей на 12-13% ниже. Стандартизованная средняя ожидаемая продолжительность жизни у латышей на 1,5 года, у латышек — на 1,8 года выше, чем у русских.

Ausma Orlovska
 Latvijas Universitāte

LATVIJAS TAUTAS SAIMNIECĪBĀ NODARĒINĀTO SASLIMSTĪBA 1985.-1989.g.

Ārstu skaita ziņā uz 10000 iedzīvotājiem (50,0) Latvija 1989. gadā pārsniedza kā PSRS vidējo līmeni (44,4), tā arī Igauniju (48,3) un Lietuvu (45,7), atpaliekot tikai no Gruzijas (58,5), šajā ziņā Latvija ievērojami izstāydzās priekšā arī daudzām attīstītām valstīm. Tas pats attiecas uz giiku skaitu slimnīcās un vidējā medicīnas personāla skaitu.

Neskatoties uz šo rādītāju augsto līmeni, iedzīvotāju veselības stāvokļa rādītāji ir diezgan pieticīgi. Republikā atšķirībā no attīstītām valstīm pēdējos 25 gados praktiski nav mainījies iedzīvotāju paredzamais mūža ilgums (atsevišķos periodos tas ir pat samazinājies), kā arī saglabāties visai augsts saslimstības līmenis ar atsevišķām slimībām.

Rēķinot uz 100000 iedzīvotājiem, ieskaitot bērnus, 1989. gadā vispārējā saslimstība bija 212,2 tūkst., tai skaitā elpošanas orgānu slimības 98,2 tūkst., nervu sistēmas un maņu orgānu slimības-19,7 tūkst., asinsrites sistēmas slimības-16,1 tūkst., traumas un saindēšanās-9,3 tūkst., kaulu, muskuļu un saistaudu sistēmas slimības-8,0 tūkst., audzēji-3,7 tūkst.¹

Pozitīvi jānovērtē tāds fakts, ka iedzīvotāju saslimstība ar atsevišķām infekcijas slimībām no 1985. gada līdz 1989. gadam ir strauji samazinājusies. Piemēram, saslimstība ar masalām samazinājās 11,8 reizes, vēdera tīfu un parazītiem A, B, C-5 reizes, bakteriālo dizentēriju-par 68,7%. Tas liecina par to, ka šīm slimībām atrasti pretlīdzekļi un republikā tās gandrīz novērstas.

Diemžēl viss izmainījās 1990. gadā, kad saslimstību ar dizentēriju Latvijā ietekmēja notikumi Jelgavā un Olainē. Saslimstība strauji pieauga sakarā ar piena produktu ražošanu Jelgavas piena kombinātā, neievērojot

1 Aprēķināts pēc: Latvijas Republikas Veselības aizsardzības ministrijas statistikas gadsgrāmatc.-33 Izdevu.ns.-Rīga: VAM, 1990.-9.-20. lpp.

sanitāros notiekumus. Izņēmumi ir arī vīrusa hepatīts un vēja bakas, ar kuriem saslimstība pleaugusi par 39,8% un 7,4%.

Saslimstība ar akūtām zarnu infekcijām, vēdera tifu un parazitēm A,B,C Latvijā jau 1987. gadā bija viszemākā bijušajā PSRS. Rēķinot uz 100000 iedzīvotāju, PSRS šie rādītāji bija 602 un 4,5, Latvijā atbilstoši 151 un 0,4¹. Saslimstība ar vīrusa hepatītu Latvijā, rēķinot uz 100000 iedzīvotājiem, bija gandrīz 2 reizes zemāka nekā PSRS (atbilstoši 161 un 305). Uzskatām, ka šādas atšķirības saistītas ar labāku sanitāro stāvokli Latvijā. Pretēja aina iznāk, ja salīdzinām Latviju ar attīstīto valstu līmeni.

Ar ļaundabīgā audzēja diagnozi ārstnieciski profilaktisko iestāžu uzskaitē 1989. gadā atradās 36,6 tūkst. slimniekiem, t.i., par 763 slimnieku vai 2,1% vairāk nekā 1985. gadā.² Rēķinot uz 100000 iedzīvotājiem, saslimstība ar ļaundabīgām audzējām Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un Ukrainā ir visaugstākā. Latvijā 1987. gadā pārsniedza PSRS vidējo rādītāju par 26,5%. Slimnieku skaits, kuriem diagnoze uzstādīta pirmoreiz, analizējamā periodā republikā palielinājās par 0,5%, bet, rēķinot uz 100000 iedzīvotājiem, samazinājās par 2,2%. Neskatoties uz veikto profilaktisko darbu, tas ir nepietiekami, jo katram otram slimniekam, kam ļaundabīgais audzējs tika konstatēts pirmo reizi, tas bija ielastā saslimšanas stadijā.

Par ļoti negatīvu un satraucošu parādību jāatzīst tas, ka palielinās slimnieku skaits, kas atrodas medicīnisko iestāžu uzskaitē ar diagnozēm "alkoholisms un alkohola psihoze" un "narkomānija un toksikomānija". Medicīnisko iestāžu uzskaitē 1989. gada sākumā atradās 54,6 tūkst. tādu slimnieku. Rēķinot uz 100000 iedzīvotājiem-2044 cilvēki. Ja slimnieku skaits ar diagnozi "alkoholisms un alkohola psihoze" analizējamā periodā palielinājās par 11,9%, tad narkomānu skaits-3,6 reizes.³ Hronisko alkoholiķu un narkomānu kopskaits 1990. gada sākumā bija 48,9 tūkst. jeb 1,8% no iedzīvotāju kopskaita.⁴ Tas liecina, ka pašākumi alkoholiisma

1 Вестник статистики,- 1988.-Nr. 12 - С. 52.

2 Aprēķināts pēc: Latvija skaitļos 1989. gadā.-Rīga, 1990.-159. lpp.

3 Aprēķināts pēc: Latvija šodien.-Rīga, 1990.-211. lpp.; Социальное развитие и уровень жизни населения Латвийской ССР.-Рига, 1990.-С. 247.

4 Latvija šodien.-Rīga, 1990.-211. lpp.

novēršanā ne vien nav sekmējuši alkohollisma samazināšanos, bet arī veicinājuši strauju narkomānijas pleaugumu.

Venērisko un ādas slimību dispanseru uzskaitē 1989.gadā bija 2,4 tūkst. personu. Saslimstība ar sifilisu uz 100 000 iedzīvotājiem republikā no 1965.gada līdz 1989.gadam samazinājās 3,9 reizes, ar gonoreju - par 6,7 %. Slimnieku skaits ar sifilisu uz 100 000 iedzīvotājiem Latvijā 1988.gadā bija 2,3, vidēji PSRS—4,4, ar gonoreju—atbilstoši 103,8 un 90,7. Salīdzinot ar 1985.gadu, saslimušo skaits ar sifilisu Latvijā samazinājās par 71,9 %, ar gonoreju—par 23,6%¹.

Tāiāk apskatīsim strādājošo saslimstību. Analizējot saslimstības līmeni republikā uz 100 strādājošiem 29 slimību griezumā periodā no 1985.gada līdz 1989.gadam, redzams, ka vislielāko īpatsvaru visos gados sastādīja akūtas respiratoru infekcijas (1985.gadā—28,5% un 1989.gadā—31,2%). Otrajā vietā ir kaulu, muskuļu un saiņstaudu sistēmas slimības (attiecīgi—9,2% un 12,0%). Diezgan ievērojamu īpatsvaru ieņem saslimstība ar akūtu faringītu un angīnu, nolaimes gadījumi sadzīvē un sievietēm dzimumorgānu slimības. Raksturīgi, ka saslimstība ar šīm slimībām ir tendence palielināties. Tas liecina par zināmām likumsakarībām, kurām speciālistiem vajadzētu pievērst uzmanību un pētīt to cēloņus.

Iespējams, ka saslimstību biežību ietekmē republikas ekoloģiskā stāvokļa izmaiņas. Zināms, ka viena no visasākām problēmām republikā ir nepietiekama notekūdeņu attīrīšana. Ja 1985.gadā normatīvi attīrīto notekūdeņu īpatsvars attīrāmo notekūdeņu kopapjomā sastādīja 33%, tad 1989.gadā tas samazinājās un sastādīja 30%. Atmosfērā izdalīto kaitīgo vielu uztveršana 1989.gadā, salīdzinot ar 1985.gadu, palielinājās tikai par 4,8%.

Sveidabīga ir saslimstības ar gripu dinamika, kas stipri svārstās atsevišķos gados, pleaugot 1985. un 1983. gados un samazinoties pārējos gados.

1 Aprēķināta pēc: Социальное развитие и уровень жизни населения Латвийской ССР. Рига, 1990-С248.

Latvijas Republikas strādājošo saslimstības struktūra pa atsevišķām slimību grupām (% no kopējā skaita)¹

	1985.g.	1986.g.	1987.g.	1988.g.	1989.g.
Visas slimības, tai skaitā	100	100	100	100	100
saaukstēšanās slimības	49,3	48,2	43,8	40,7	44,4
kaulu, muskuļu un saiņstaudu un nervu sistēmas slimības	12,8	13,4	15,0	13,5	15,5
traumas	6,4	6,3	6,7	6,3	7,3
asinsrites sistēmas slimības	5,7	5,8	6,4	5,5	5,9
gremošanas orgānu slimības	3,3	3,2	3,7	3,1	3,4
pārējās slimības	22,5	23,1	24,4	21,9	23,5

Vismazāko īpatsvaru līdz 1989.gadam ieņēma saslimstība ar zarnu infekcijām, elpošanas ceļu tuberkulozi (0,2%–0,3%). Relatīvi maza ir saslimstība ar acu, ausu, aknu, žultspūšļa slimībām, kuru īpatsvars svārstījās no 0,8%–1,2%.

Ja salīdzina pa atsevišķām galvenajām slimību grupām, tad vislielāko īpatsvaru kopējā strādājošo saslimstības struktūrā visos gados ieņem elpošanas orgānu slimības. Kā redzams no 1.tabulas datiem, saslimstības struktūra 80. gadu otrajā pusē bija noturīga, un liekas, ka būtiskas izmaiņas tajā tuvākajos gados nav gaidāmas.

Latvijas republikas visu iedzīvotāju saslimstības struktūra atšķiras no strādājošo saslimstības struktūras. Vislielāko īpatsvaru sastāda saaukstēšanās slimības (1989.g.–24,1%), kaulu–muskuļu un nervu sistēmas slimības (16,9%), asinsrites sistēmas slimības (16,6%), gremošanas orgānu slimības (7,8%). Tātad gandrīz katra otrā slimības lapa strādājošiem izdota sakarā ar saaukstēšanās slimībām, kamēr visiem iedzīvotājiem – katra ceturtā.

Neskatoties uz nelaimes gadījumu skaita mazo īpatvaru ražošanā (viens procents kopējā slimību skaitā kā 1985.g., tā arī 1989.gadā), nākas konstatēt, ka samērā daudz nelaimes gadījumu dērbā bēlzas ar nāvi.

1 Aprēķināts pēc Brīvo arodbleidību materiāliem.

Nelaiemes gadījumos ražošanā 1989.gadā cieta 6823 cilvēki, no tiem 124 gāja bojā.

Visvairāk nelaiemes gadījumu, kas beidzās ar nāvi, ir trijās vadošās tautas saimniecības materiālās ražošanas nozarēs – rūpniecībā, lauksaimniecībā un celtniecībā. Galvenie to cēloņi ir: nepareiza darba organizācija, drošības tehnikas elementāra neievērošana, tehnoloģisko procesu prasību ignorēšana, kā arī zema darba kultūra, galvenokārt pašu strādājošo.

Analīzes rezultāti liecina, ka pašreizējā ražošanas tehnoloģija un apstākļi ne tikai nevar nodrošināt strādājošo veselības stāvokļa uzlabošanu, bet arī novērst nāves gadījumus. Pie kompleksi mehanizētas un automatizētas ražošanas nāves gadījumi gandrīz nebūtu iespējami. Strādājošo nodarbinātību veselībai un dzīvībai bīstamos darbos daļēji varētu novērst, leviešot šādos lecirķņos robotus.

Apskatot saslimstības izmaiņas detalizētāk, nākas konstatēt, ka strauji palielinās darba nespējas gadījumu skaits, kas saistīts ar akūto faringītu un angīnu (par 25,0%), kaulu, saistaudu un muskuļu sistēmas slimībām (par 23,6%), psihiskiem traucējumiem (par 17,9%), asinsrites sistēmas slimībām (par 13,0%), nelaiemes gadījumiem sadzīvē (par 10,6%), ceļā uz darbu un no darba (par 7,6%).

Starp minētajām slimībām ir atsevišķas slimības, no kurām darba nespējas gadījumu skaits pieaudzis ne vien šajā periodā kopumā, bet arī ik gadus, piemēram, darba nespējas gadījumi, kas saistīti ar psihiskiem traucējumiem, kaulu, muskuļu un saistaudu sistēmas slimībām, asinsrites sistēmas slimībām, nelaiemes gadījumiem ceļā uz darbu un no darba. Turpretim citām slimībām bija novērojamas samērā krasas svārstības – kā uz samazinājuma, tā uz palielinājuma pusi.

Uzskatām, ka medicīnas darbiniekiem kopā ar ekologiem, biologiem, meteorologiem u.c. speciālistiem būtu jānoskaidro svārstību cēloņi, pievēršot sevišķu uzmanību tiem darba nespējas gadījumiem, kuriem ir tendence palielināties.

Kopā pa republiku analizējamo 29 slimību griezumā darba nespēja uz 100 strādājošiem 1989.gadā sastāvēja 945,5 dienas, t.i. par 4,9 dienām vai 1,5% mazāk nekā 1985. gadā.

Atsevišķu slimību griezumā visā apskatāmajā periodā vislielākais darba nespējas kalendāro dienu skaits pleaušgums bija saistīts ar kaulu, muskuļu un saistaudu sistēmas slimībām (par 27%), akūtu respiratora infekcijām (14%), akūto faringītu un angīnu (34%). Darba nespējas kalendāro dienu samazinājums bija elpošanas ceļu tuberkulozei (par 25%), elpošanas orgānu hroniskām slimībām (30%), hipertensīvām slimībām (14%).

Darba nespējas kalendāro dienu skaitam galvenajās slimību grupās, izņemot kaulu, muskuļu un saistaudu sistēmas slimības un traumās, ir tendence samazināties (skat.2. tabulu).

2. tabula

Darba nespējas kalendāro dienu vidējais skaits uz 100 strādājošiem atsevišķās slimību grupās

	1985.g.	1989.g.	Izmānība no 1985. līdz 1989.g.	
			dienās	procentos
Saukstēšanās slimības	288,8	260,4	-28,4	-9,8
Kaulu saistaudu un muskuļu sistēmas slimības	98,1	124,6	+26,5	+27,0
Traumas	119,4	128,2	+8,8	+7,4
Asinsrites slimības	83,9	82,1	-1,8	-2,1
Gremošanas orgānu slimības	47,2	46,0	-1,2	-2,5
Nervu sistēmas slimības	33,5	31,6	-1,9	-5,7

Vidējais viena slinņieka slimošanas ilgums republikā kopumā visos analizētajos gados bija samērā stabils, bez krasām svārstībām — no 12,4 līdz 13,2 dienām gadā. Visilgstošākā slimošana saistīta ar elpošanas ceļu tuberkulozi. Tādu slimību vidējais slimošanas ilgums 1989.gadā 5,3 reizes pārsniedza vidējo republikas rādītāju. Būtiski augstāks par vidējo šis rādītājs ir arī no nelaimes gadījumiem ražošanā, slimojošiem ar akūto hronisko reimatismu, asinsrites slimībām.

Vidējais slimošanas ilgums pa galvenajām slimību grupām parādīts 3. tabulā.

3.tabula

Vidējais slimošanas līgums (dienās uz 100 strādājošiem)

	1985.g.	1986.g.	Izmaiņas no 1985. līdz 1986.g.	
			dienās	procentos
Asinsrites slimības	83,3	83,4	+0,1	+0,0
Traumas	74,2	75,5	+1,3	+1,8
Saaukstēšanās slimības	68,7	70,9	+2,2	+3,2
Gremošanas orgānu slimības	55,5	58,3	+2,8	+5,0
Kaulu, saiņstaudu un muskuļu sistēmas slimības	25,4	26,3	+0,9	+3,5

Kā redzams, visās plecās galvenajās slimību grupās vidējais slimošanas līgums ir nedaudz palielinājies. Tā kā šādas līgumsakarības pastāv vairākus gadus, tad tām būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība un jāmeklē to risināšanas ceļi un iespējas tās novērst. Šī problēma nav tikai medicīniska, bet arī ekonomiska, jo republikas tautas saimniecība ik gadus cieš lielus zaudējumus no strādājošo saslimstības. Piemēram, darba nespējas gadījumos izmaksātās summas 1989.gadā sastādīja 86,4 miljonus rubļu, 1990.gada 9 mēnešos - 75,5 miljonus rubļu.

Uzskatām, ka liela nozīme ir profilakses pasākumiem. Dīamžēl tiem vajadzīgi lieli līdzekļi. Jo attīstītāka ir valsts, jo lielāki līdzekļi tiek ieguldīti cilvēku veselības aizsardzībā un nostiprināšanā. Ekonomiski pierādīts, ka tas iznāk lētāk, nekā ārstēt saslimušos un maksāt tiem slimības pabalstus. Varbūt lietderīgi būtu pārskatīt arī slimības pabalstus, lai nestrādājošiem nesaņemtu tādu slimības pabalstu, kas vienāds ar algu. Tad arī strādājošie pašī valrāk rūpētos par savu veselību, kā tas ir virknē attīstīto valstu.

Zināma daļa vainas jāuzņemas arī medicīnas darbiniekiem. Nav noslēpums, ka atsevišķiem ārstiem ir pavērša attieksme pret slimniekiem, reizēm ir vēla hospitalizācija. Darba laiks tiek zaudēts, arī ilgstoši gaidot ārsta pieņemšanu poliklīnikās, kas liecina par to, ka nav pareizi nokomplektēti attiecīgie medicīnas speciālisti. Napietiekams ir augstī kvalificētu ārstu skaits. Lietderīgi būtu leviest materiālu atbildību par slimniekiem kā darbadevējiem, tā medicīnas iestādēm.

Apskatot darba nespējas gadījumu biežību republikas tautas saimniecības nozarēs, nākas konstatēt, ka vislielākais visos gados tas bija vieglajā rūpniecībā, pārsniedzot republikas vidējo rādītāju 1985.gadā par

53%, 1986.gadā - par 70%. Tas lielā mērā izskaidrojams ar sieviešu lielo īpatsvaru šajā nozarē, kā arī ar slimu bērnu kopšanu un ar darba apstākļiem, kas sekmē daudzu, arī profesionālo slimību rašanos.

Otrajā vietā stabili visus gadus atradās ķīmiskā rūpniecība, kur 1985.gadā republikas vidējais rādītājs tika pārsniegts par 31%, 1989.gadā - par 50%. Daļēji to tāpat kā vieglajā rūpniecībā var izskaidrot ar smagiem un neveselīgiem darba apstākļiem, ar izplūstēm alerģiskām slimībām un sieviešu lielo īpatsvaru.

Nelabvēlīgs bija 1988.gads, kad darba nespējas gadījumu skaits, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, palielinājās visās nozarēs.

Vismazākais darba nespējas gadījumu skaits uz 100 strādājošiem visos gados bija zivsaimniecībā, jūras upju flotē. Šajā nozarē pieņem darbā cilvēkus ar labu veselību, galvenokārt vīriešus.

Starpība starp vislelākajiem un vismazākajiem darba laika zudumiem slimību dēļ atsevišķās nozarēs ir diezgan ievērojama. Lai izdibinātu un novērtētu galveno slimību cēloņus atsevišķās nozarēs, būtu nepieciešams iesaistīt attiecīgo slimību speciālistus un to nozaru pārstāvjus, kurās attiecīgo slimību vaiņi ir visvairāk izplatīti. Diemžēl pašlaik darba devēji vēl neatbild par strādājošo veselību. Liekas, ka zināmā mērā tie ir pat ieinteresēti darbinieku slimošanā, jo rodas darba algas fondu ekonomija.

Būtu jāieinteresē ārstniecisko iestāžu darbinieki iedzīvotāju veselības stāvokļa uzlabošanā vai nu, paaugstinot to materiālo ieinteresētību, vai izstrādājot un realizējot jaunu veselības aizsardzības sistēmu, jo kā iedzīvotāju, tā strādājošo medicīniskajā nodrošinājumā pašreizējā periodā ir daudz neatrisinātu jautājumu. Piemēram, modernas, mūsdienu prasībām atbilstošas diagnostikas aparatūras trūkums, iedarbīgu medikamentu deficīts, slimnieku kopšanas priekšmetu nepietiekamība, medicīnas tehnikas nevienmērīgs sadalījums, neatrisināti sociāli higiēniski jautājumi, iedzīvotāju neveselīgs dzīves veids, neapmierinošs sanitārais stāvoklis atsevišķs uzņēmumos un arī sadzīvē.

Protams, ka visas problēmas nevarēs atrisināt uzreiz. Gēc autoreis domā, lietderīgi sākt ar tām problēmām, kas saistītas ar strādājošām sievietēm: veikt organizatoriskus pasākumus, lai pilnīgi novērtu sieviešu darba izmantošanu naktīs mainās; aizliegt sievietes (arī jauniešus)

nodarbinātību ražošanā, kur ir kaltīgi darba apstākļi; rast līdzekļus, lai visām strādājošām nodrošinātu 24 dienas ilgu kārtējo atvaļinājumu.

Pašlaik strādāt veselībai kaltīgus apstākļos ir spiesti ne tikai strādnieki, bet arī diplomēti speciālisti, kuru starpā ir liels sieviešu un jauniešu īpatsvers, kā, piemēram, inženieri-ķīmiķi, tehnologi, meistari galvaniskajos, krāsošanas, apdares celhos, medicīniskā farmaceutiskā rūpniecībā un daudzās citās nozarēs. Tā rezultātā tūkstošiem strādājošo ir profesionālās slimības. To profilaksei tāpat būtu jāveltī pastiprināta uzmanība. Līdz šim profesionālās slimības ir visai maz pētītas. Valrākās tautas saimniecības nozarēs tās saistītas ar pastiprinātu gaisa piesārņotību, trokšņiem, vibrāciju, krāsām temperatūras maiņām, caurvēju u.c., kas daudzkārtīgi pārsniedz pieļaujamās normas. Kamēr pastāvēs ārstu atkarība uzņēmumos no administrācijas, tikmēr stāvoklis profesionālo slimību samazināšanā vai novēršanā neuzlabosies.

Sadalot uzņēmumu peļņu vai ienākumus, zināmu daļu būtu lietderīgi novirzīt medicīnas vajadzībām, diferencētiem atskaitījumiem sociālam budžetam, darba un ražošanas kultūras, sanitārā stāvokļa uzlabošanai. Uzņēmumos pēdējos gados ir samazinājies prasīgums sanitāro normu un noteikumu ievieošanā un tas veicina daudzu slimību pieaugumu.

Uzņēmumi, kuri daļu produkcijas realizē par konvertējamu valūtu, varētu visdeficītākos un krasī nepieciešamos medikamentus iepirkt ārzemēs, vai arī mūsu farmaceutiskie uzņēmumi izveidotu kopīgas ražotnes ar ārzemju firmām.

Visas samīzušās problēmas, kas saistītas ar strādājošo veselības aizsardzību, īsā laikā nebūs iespējams atrisināt, jo tās ir cieši saistītas ar ekoloģiskām, ražošanas, materiālām, sociālām u.c. problēmām. Un tomēr - ja strādājošo veselība ir ekonomiska kategorija, tad nākotnē vajadzētu atrast materiālos stimulus tās nostiprināšanai un saglabāšanai, jo pastāvošā iedzīvotāju veselības aizsardzība neapmierina ne iedzīvotājus, ne medicīnas darbiniekus.

РЕЗЮМЕ

ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ ЗАНЯТЫХ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ
В 1985-1989 ГОДАХ

В статье "Динамика заболеваемости занятых в народном хозяйстве Латвии в 1985-1989 годах" рассмотрен уровень заболеваемости в разрезе 29 видов болезней, выявлен удельный вес основных видов болезней, тенденции, динамика дней нетрудоспособности на 100 работающих, изменение средней продолжительности нахождения на больничном листе; заболеваемость в основных отраслях народного хозяйства; причины, влияющие на заболеваемость работающих, связанные с нерешенными производственными, материальными, социальными, экономическими и др. проблемами.

LAULĪBU ŠĶIRŠANAS TENDENCES LATVIJĀ ASTOŅDESMITAJOS GADOS

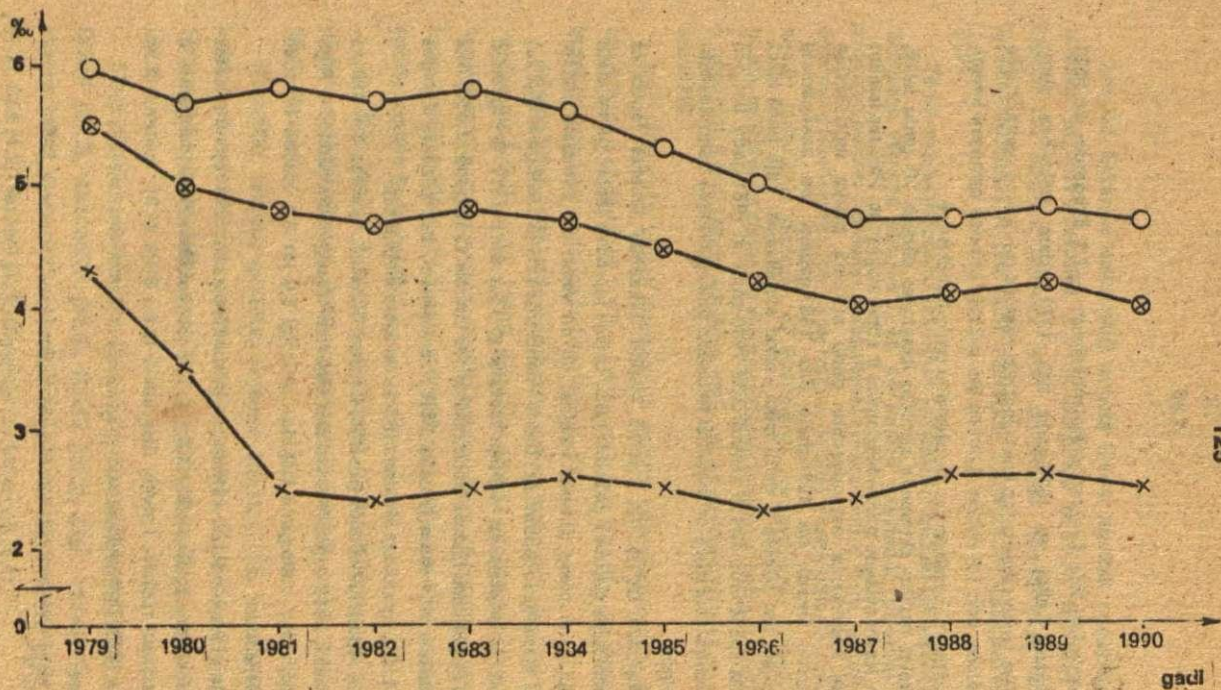
Augstais laulību šķiršanas līmenis ir viena no aktuālākajām demogrāfiskajām problēmām Latvijā. Laulību šķiršanas rādītāji Latvijā ir nostabilizējušies augstā līmenī jau kopš sešdesmito gadu otrās puses. Pēc Otrā pasaules kara šķiršanās vispārējais koeficients republikā ir paaugstinājies vairāk nekā 5 reizes, bet, salīdzinot ar divdesmito gadu vidu – apmēram 7 reizes. Tā 1923.–1925. gadā Latvijā vidēji gadā šķīra 0,62 laulības uz 1000 iedzīvotājiem, kas tam laikā skaitījās samērā augsts rādītājs. No Eiropas valstīm tikai Austrijā un Ungārijā šie rādītāji bija augstāki (attiecīgi 0,63 un 0,53). Nedaudz atpalika Vācijā (0,61), Francijā (0,54) un Dānijā (0,52). Krēvijā tolaik šķīra 1,13 laulības uz 1000 iedzīvotājiem, jeb gandrīz 2 reizes vairāk nekā Latvijā.¹

Astoņdesmitajos gados, aktīvas demogrāfiskās politikas rezultātā šķirto laulību biežums samazinājās.

1990. gadā Latvijā reģistrēti 10,8 tūkstoši šķirto laulību, kas sastāda vidēji 4,0 šķiršanās uz 1000 iedzīvotājiem. Salīdzinot ar 1980. gadu, attiecīgie rādītāji samazinājušies par 15% un 22%. Ja 1980. gadā tika izšķirta 51 laulība, rēķinot uz 100 noslēgtajām laulībām, tad 1990. gadā šis rādītājs bija 46.

Latvijā šķiršanās līmenis esotdesmitajos gados ir pazeminājies kā pilsētās, tā arī laukos, plašam laukos vidēji tas ir pazeminājies straujāk nekā pilsētās, īpaši astoņdesmito gadu sākumā (skat. 1.zīm.). Līdz ar to aizsērējusi palielinājušās atšķirības šajos rādītājos starp republikas pilsētām un laukiem – no 1,6 reizes 1980. gadā līdz 1,8 reizes 1989. gadā. Septiņdesmitajos gados, kad laulību šķiršanas līmenis pilsētās bija jau visumā nostabilizējies, tas turpināja nespārtraukti pieaugt laukos, 1979.

1. Skulenieks M. Latvija. Zeme un iedzīvotāji – R., 1927. – 22 lpp.

Apzīmējumi:

- ⊗ Latvijā vidēji
- pilsētās
- × laukos

1. zīm. Lauku ēdīšanas vispārējie koeficienti Latvijā astoņdesmitajos gados

gadā sasniedzot līdz šim reģistrēto maksimumu—4,3 šķiršanās uz 1000 iedzīvotājiem. Leikā no 1970.gada līdz 1979.gadam atšķirības starp vispārējiem laulību šķiršanas koeficientiem pilsētās un laukos samazinājās no 2,7 reizēm līdz 1,4 reizēm. Laukos tas pašreiz atrodas aptuveni līmenī, kāds pilsētām bija raksturīgs piecdesmito gadu otrajā pusē.

Izsekojot laulību šķiršanas rādītāju izmaiņām pēdējo 10 gadu laikā, redzams, ka atsevišķos gados tendences ir etipri atšķirīgas. Pilsētās laulību šķiršanas koeficients astoņdesmito gadu sākumā palika iepriekšējās desmitgades līmenī, no 1984.gada līdz 1987.gadam tas pakāpeniski samazinājās, bet pēdējo 3 gadu laikā—atkal stabilizējās. Tajā pašā laikā laukos šis koeficients strauji samazinājās 1980.gadā un 1981.gadā, bet pēc tam nebūtiski svārstījās ar tendenci nedaudz paaugstināties astoņdesmito gadu beigās.

Neskatoties uz to, ka visumā laulību šķiršanas līmenis republikā astoņdesmitajos gados ir pazeminājies, Latvija joprojām ieņem pirmo vietu šķiršanās jomā starp Eiropas valstīm, kā arī vienu no pirmajām vietām pasaulē. Vispārējais laulību šķiršanas koeficients Latvijā 1989.gadā (4,2‰) par 27 % pārsniedza šo rādītāju Lietuvā (3,3‰) un par 11 %—Igaunijā (3,8‰). Republikas laukos laulību šķiršanas līmenis 1989.gadā (2,6‰) bija visaugstākais no visām bijušās PSRS republikām, bet pilsētās Latvijas līmeni (4,8‰) apsteidza Moldova (5,5‰) un Igaunija (4,9‰).¹

Visās republikāniskajās pilsētās, izņemot Rēzekni, laulības tiek šķirtas biežāk nekā vidēji republikā. No šīm pilsētām visaugstākie rādītāji ir Rīgā un Liepājā, kur 1989.gadā izšķirtas attiecīgi 5,0 un 5,1 laulība uz 1000 iedzīvotājiem.

Noturīgi augsta laulību šķiršanas intensitāte ir daudzās rajonu pilsētās un pilsētciematos: Bauskā (11,2‰), kur jau vairākus pēdējos gadus ir visaugstākais rādītājs Latvijā, Aizkrauklē (9,8), Elejā (7,9), Tukumā (6,9), Gulbenē (6,2), Dobeiē (5,9), u.c.

¹ Демографический ежегодник СССР.—М.: Финансы и статистика, 1990.—229-227с.

Laulību šķiršana salīdzinoši augstā līmenī ilgstoši saglabājas Rīgas reģiona rajonos—Dobeles (4,6‰), Jelgavas (4,3‰), Bauskas (4,1‰), Ogres un Tukuma rajonos (4,0) un Rīgas rajonā (3,8), bet zemā līmenī—Rēzeknes rajonā (2,5), Kuldīgas, Liepājas un Daugavpils rajonos (2,8).

Tā kā vispārējo laulību šķiršanas koeficientu būtiski ietekmē ledzīvotāju dzimuma vecuma struktūra, kā arī laulībā sastāvošo personu īpatvars, precīzākai laulību šķiršanas intensitātes raksturošanai lieto speciālo laulību šķiršanas koeficientu, kas rāda izšķirto laulību skaita attiecību pret laulību skaitu attiecīgajā periodā. Šī koeficienta aprēķināšanā parasti izmanto tautas skaitīšanas datus, jo starpskaitīšanu periodos dati par laulību skaitu ir nepilnīgi, iegūti vai nu aprēķinu ceļā, vai arī speciālu izlases apsekojumu rezultātā.

Pēc 1979.gada tautas skaitīšanas datiem speciālais laulību šķiršanas koeficients Latvijā vidēji 1978. - 1979. gadā bija 22,1 ‰, tai skaitā pilsētu ledzīvotājiem 24,4 un lauku ledzīvotājiem—16,9.

Pēc pēdējās 1989.gada tautskaites datiem speciālais laulību šķiršanas koeficients Latvijā 1988. - 1989. gadā bija 17,5‰ jeb par 21% zemāks nekā septiņdesmito gadu beigās. Pilsētu ledzīvotājiem šis rādītājs bija 20,0 un lauku ledzīvotājiem—11,1 jeb attiecīgi par 18% un 34% zemāks nekā septiņdesmito gadu beigās.

Speciālie laulību šķiršanas koeficienti 1988. - 1989. gadā republikas pilsētīpa apdzīvojamās vietās un rajonos svārstījās no 2,7‰ Neretā līdz 45,7—Bauskā.

Republikā Iskajā pilsētās, Izņemot Rēzekni, šie laulību šķiršanas koeficienti augstāki nekā vidēji Latvijā. Visvalrāk izšķirto laulību, rēķinot uz 100 laulībām, 1988.-1989. gadā bija Jūrmalā (21,1), Rīgā (20,8) un Liepājā (20,2).

Starp pārējām pilsētām bez Bauskas ļoti daudz laulību šķiršanas bija arī Durbē (41,2), Alzkrāuklē (39,6), Saldū (30,3), Oģi (27,4), Tukumā un Preiļos (27,0), bet salīdzinoši maz—Mazsalacā (3,0), Sabilē (3,7), Aknīstō (4,1), Apē (4,2), Subatē (4,3), Skrundā un Skrīveros (4,5).

No republikas rajonu lauku iedzīvotājiem visaugstākie speciālie šķiršanās koeficienti 1988. - 1989. gadā bija Jelgavas rajonā (18,6), Rīgas rajonā (16,6), Ventspils rajonā (16,3) un Dobeles rajonā (15,0), bet viszemākie - Priekule (5,2), Alūksnes (5,7), Ludzas (5,8), Kuldīgas (6,0) un Jūrkabpils (6,2) rajonos.

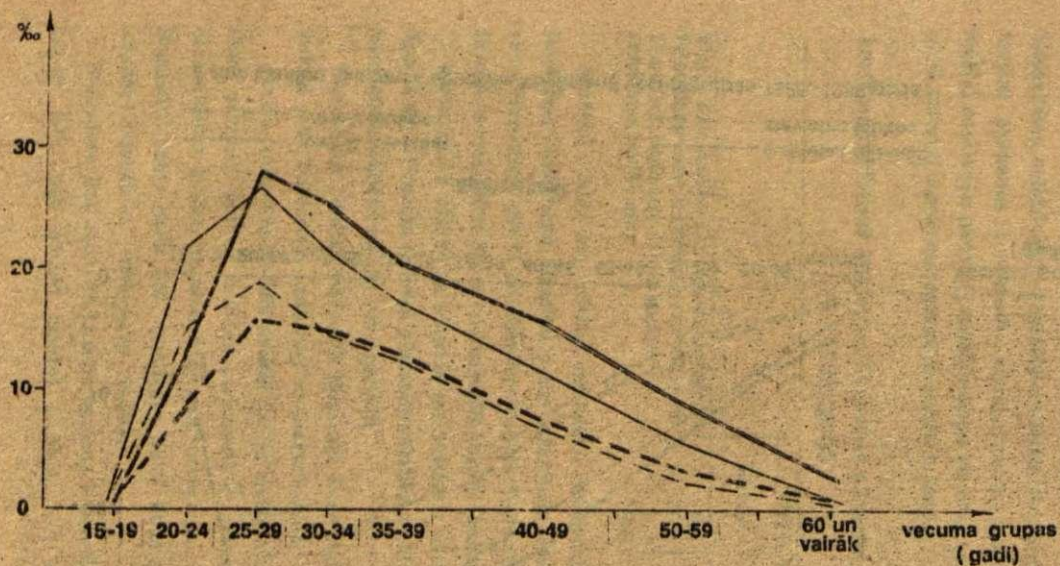
Krasas atšķirības laulību šķiršanas intensitātē vērojamas dažādās iedzīvotāju vecuma grupās. Kā vispārējiem, tā arī speciāliem šķiršanās koeficientiem tendences ir līdzīgas: strauji pieaug šiem rādītājiem vecuma grupās 20 - 24 gadi un 25 - 29 gadi, tie pēc tam pakāpeniski samazinās. Šīs likumsakarības ir spēkā kā vīriešiem, tā sievietēm gan pilsētās, gan arī laukos (skat. 2. zīm. un 3. zīm.).

Kā vīriešiem, tā sievietēm astoņdesmitajos gados saglabājas tendence, kas raksturīga vairākām pēdējām desmitgadēm: šķirušos skaitā pieaug līdz 20 gadu un pēc 50 gadu vecuma iedzīvotāju īpatsvars. Izteiktāka šī tendence ir pilsētu iedzīvotājiem, it sevišķi Rīgā, kur līdz 20 gadu vecumam šķirušos īpatsvars kopējā šķirušos skaitā ir pat 4 reizes lielāks nekā vidēji republikā.

Lai noteiktu vidējo šķirto laulību skaitu attiecīgajā paaudzē tās dzīves laikā, aprēķinājam summāro šķiršanās koeficientu. Tas rāda, ka, saglabājoties 1988. - 1989. gada šķiršanās intensitātei atsevišķās dzimuma vecumgrupās, vidēji vīrietim viņa dzīves laikā būtu 0,64 šķiršanās, un katrai sievietei - 0,58. Pilsētu vīriešiem summārais šķiršanās koeficients bija 0,74 un lauku vīriešiem - 0,39, bet sievietēm attiecīgi 0,65 un 0,41.¹

Pilsētās salīdzinājumā ar laukiem ir lielāks to vecuma grupu īpatsvars, kam ir raksturīga augsta laulību šķiršanas intensitāte, bet mazāks īpatsvars vecumgrupām, kam šķiršanās nav raksturīga vai ir vāji izteikta. Tā pēc 1989. gada tautskaites datiem, starp Latvijas pilsētu pastāvīgajiem iedzīvotājiem 40,3% sastādīja bērni vecumā līdz 14 gadiem un pensijas vecuma iedzīvotāji, bet laukos attiecīgo vecumgrupu īpatsvars bija 46,5%.

1 Aprēķināti pēc: Iedzīvotāju dzimstības un migrācija Latvijas Republikā 1989. gada - R., 1990. - 1/5. lpp.

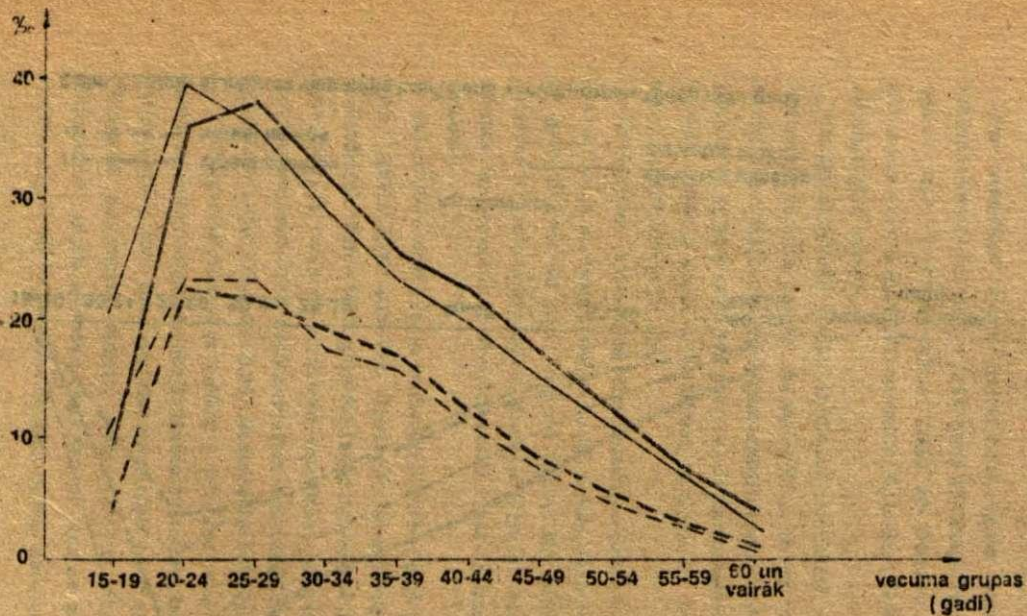

Apzīmējumi:

— vīrieši pilsētās
 - - - vīrieši laukos

— sievietes pilsētās
 - - - sievietes laukos

2.zīm. Laulību šķiršanas vispārējie koeficienti vecumgrupās 1958.-1989.gadā

Apzīmējumi:

— vīrieši pilsētās

- - - vīrieši laukos

— sievietes pilsētās

- - - sievietes laukos

3 zīm. Laulību šķiršanas speciālie koeficienti vecumgrupās 1988.-1989.gadā

Laulību šķiršanas intensitāti pilsētās un laukos letekmē arī pastāvošās atšķirības laulātības līmenī dažādās vecumgrupās. Tāpēc laulību šķiršanas intensitātes salīdzināšanai pilsētu un lauku iedzīvotājiem veikta speciālo laulību šķiršanas koeficientu standartizācija, izvēloties par standartu laulībā sastāvošo sieviešu sadalījumu pa vecuma grupām republikā 1989. gada sākumā. Aprēķinu rezultāti apkopoti 1. tabulā.

1. tabula
Laulību šķiršanas koeficienti Latvijas pilsētās un laukos 1988. —
1989. gadā

	Koeficients, ‰		Pilsētu un lauku koeficienta attiecība, ‰
	pilsētās	laukos	
Vispārējais laulību šķiršanas koeficients	4,8	2,6	137
Speciālais laulību šķiršanas koeficients	20,0	11,1	180
Standartizētais speciālais laulību šķiršanas koeficients	19,8	11,5	172

Aprēķini rāda, ka, pilsētu un lauku iedzīvotāju vispārējo laulību šķiršanas koeficientu starpību veido atšķirības iedzīvotāju laulātības un vecumstrukturās (17 % no starpības kopējā lieluma) un atšķirības laulību šķiršanas intensitātē (83 % no starpības kopējā lieluma).

Ievērojamas atšķirības pilsētās un laukos ir vērojamas šķirto laulību līguma ziņā. Pilsētās noturīgi saglabājas lielāks to šķirto laulību īpatsvars, kuras pastāvējušas mazāk par 5 gadiem.

Republikas pilsētās vislielākā šķiršanās intensitāte ir laulību otrajā un trešajā gadā, bet laukos — ceturtajā un piektajā gadā.

Jāvērš uzmanība uz lielo etniski jaukto laulību skaitu republikā. Vidēji katrā ceturtajā ģimenē laulības partneriem ir atšķirīga tautība. Pilsētās etniski jaukto laulību izplatība vidēji ir pusotras reizes biežāka nekā laukos. Republikā katru gadu tiek noslēgtas 36-37 etniski jauktas laulības uz katrām 100 laulībām (1989.gadā — 36,5%).

Statistikas dati rāda, ka jauktās laulības ir mazāk stabīlas. 1979.gadā Latvijā 24% bija etniski jauktas laulības, bet no visām šķirtajām

laulībām—34%. 1989.gadā šķirto etniski jaukto laulību īpatsvars bija pieaudzis līdz 38%, lai jūtas etniskajai struktūrai būtiski nelzmainoties.

Salīdzinoši pār etniski viendabīgu un jauktu laulību noturību var spriest, izsekojot pietiekami ilgā laika posmā šķirto un noslēgto laulību skaita attiecībām atbilstošajās laulību grupās. Apvienojot visas etniski viendabīgā laulības neatkarīgi no partneru tautības vienā grupā un savukārt—visas jauktās laulības otrā grupā, rodas priekšstats, it kā nepastāvētu būtiskas atšķirības starp šķirto un noslēgto laulību skaita attiecībām šajās grupās. Laikā no 1979.gada līdz 1989.gadam vidēji ik gadu tika izšķirtas 47,5 laulības, rēķinot uz 100 reģistrētajām laulībām etniski viendabīgo laulību grupā un attiecīgi 47,9—jaukto laulību grupā.

Tomēr dati liecina, ka minēto grupu iekšienē pastāv diametrāli pretējas tendences laulību šķiršanas līmeni dažādām laulības partneru tautību kombinācijām. Īpaši atšķirīgas šķirto un noslēgto laulību skaita attiecības Latvijas divām daudzskaitlīgākajām tautībām. Tā astoņdesmitajos gados vidēji uz 100 starp latviešiem noslēgtajām laulībām bija 40,8 šķiršanās gadījumi, bet uz 100 starp krieviem noslēgtajām laulībām—56,6 šķiršanās gadījumi (vidēji republikā—47,6 gadījumi).

Astoņdesmitajos gados ir samazinājusies kā etniski viendabīgo laulību, tā arī jaukto laulību šķiršana—attiecīgi par 21% un 6%. Visbūtiskāk šie rādītāji ir samazinājušies starp latviešu noslēgtajām laulībām—par 30%, bet starp krievu noslēgtajām laulībām—tikai par 10%. Jauktajām laulībām, kurās viens no laulātajiem ir latvietis, samazinājums bijis par 12%, bet jauktajām laulībām, kurās viens no partneriem nav latvietis, šķirto laulību skaits uz 100 noslēgtajām laulībām palielinājies par 1%.

Redzams, ka visumā starp latviešiem noslēgtās laulības ir noturīgākas salīdzinājumā ar republikas vidējo līmeni, bet īpaši, salīdzinot ar starp krieviem noslēgtajām laulībām. Tomēr jauktās laulības, kurās viens no partneriem ir latvietis, ir mazāk noturīgas salīdzinājumā ar vidējo līmeni Latvijā, kā arī visu jaukto laulību šķiršanas vidējo līmeni.

Izmantojot 1989.gada tautskaites datus par laulātības dzimuma un vecuma struktūru un atbilstošos laulību šķiršanas rādītājus 1988.gadā un

1989.gadā, veikta laulību šķiršanas intensitātes salīdzinoša analīze atsevišķām tautībām dažādās vecumgrupās Latvijas pilsētās un laukos.

Ja republikā 1988.-1989.gadā uz 1000 laulātajiem bija vidēji 17,5 šķiršanās gadījumi, tad latviešiem šis rādītājs bija 14,8%, bet krieviem 20,7%, jeb 1,4 reizes augstāks. Kā pilsētās, tā laukos krieviem visās vecuma grupās šķiršanās koeficienti ir augstāki nekā latviešiem. Pie tam laukos šis atšķirības ir ievērojami lielākas. Līdzīgs stāvoklis ir arī vīriešiem. Krieviem speciālais laulību šķiršanas koeficients ir 1,5 reizes augstāks nekā latviešiem. Nelielās atšķirības starp šiem rādītājiem sievietēm (1,4 reizes) un vīriešiem (1,5 reizes) izskaidrojamas galvenokārt ar to, ka pēc tautskaites datiem laulībā sastāvošo sieviešu skaits regulāri ir lielāks par attiecīgo vīriešu skaitu (1989.gadā – par 2,5 tūkstošiem).

Salīdzinot speciālos laulību šķiršanas koeficientus krieviem un latviešiem pilsētās un laukos, redzams, ka pilsētās šo rādītāju atšķirības ir ievērojami mazākas – attiecīgi 1,2 reizes un 1,7 reizes. Zināmu ietekmi uz šiem koeficientiem a.stāj atšķirības laulāto vecstrukturā pilsētās un laukos. Lai šo ietekmi novērstu, veikta minēto koeficientu standartizācija. Izvēloties par standartu laulībā sastāvošo sieviešu skaita sadalījumu pa vecuma grupām republikā, iegūts standartizētais laulību šķiršanas koeficients latviešiem 15,4 un krieviem 20,0. Analogi standartizēti arī attiecīgie rādītāji republikas pilsētās un laukos.

2.tabula

Laulību šķiršanas speciālie koeficienti Latvijā 1988.-1989.gadā

	Koeficients, ‰					
	Latvijā		pilsētās		laukos	
	latviešiem	krieviem	latviešiem	krieviem	latviešiem	krieviem
Speciālais laulību šķiršanas koeficients	14,8	20,7	18,2	21,5	9,5	15,9
Standartizētais speciālais laulību šķiršanas koeficients	15,4	20,0	19,0	21,0	9,8	15,2

Kā redzams no 2.tabulas datiem, latviešiem standartizētie koeficienti ir nedaudz augstāki par nestandardizētajiem speciālajiem laulību šķiršanas

koeficientam kā rādītājs, tā laukos, bet krievietēm savukārt — nedaudz zemāki. Tātad faktiskās atšķirības latviešu un krievu laulību šķiršanas intensitātē ir mazāk izteiktas nekā varētu spriest pēc speciālajiem laulību šķiršanas koeficientiem īpaši pilsētās, kur standartizētie koeficienti savstarpēji atšķiras viirs tikai par 10%.

Aprēķinātais standartizētais laulību šķiršanas koeficients krievietēm ir augstāks nekā latvietēm par 30%. Šo starpību būtiski ietekmē latviešu un krievu tautības iedzīvotāju teritoriālais izvietojums. Ja Latvijā 1989.gada sākumā 72% sieviešu dzīvoja pilsētās un 28% — laukos, tad latvietēm šis sadalījums attiecīgi bija 61% un 39%, bet krievietēm — 86% un 14%. Lai novērstu atsevišķu tautību iedzīvotāju izvietojuuma atšķirības ietekmi, veikta divkārtšā standartizācija. Par standartu ņemts sieviešu skaita sadalījums republikas pilsētās un laukos.

Rezultātā iegūtais standartizētais speciālais laulību šķiršanas koeficients latvietēm ir 16,4‰ un krievietēm 19,4‰. Šis koeficients krievietēm ir tikai par 18% augstāks nekā latvietēm, kamēr vispārējais laulību šķiršanas koeficients atšķirās par 51% (latvietēm tas bija 3,1‰ un krievietēm 4,7‰).¹ Tātad, levērojamās atšķirības vispārējos laulību šķiršanas koeficientos latvietēm un krievietēm apmēram par 65% izskaidrojamas ar strukturālas dabas faktoriem, bet tikai par 35% — ar atšķirībām laulību šķiršanas intensitātē.

¹ Aprēķināts pēc: Естественное движение и миграция населения Латвийской ССР в 1988 году. — Рига. 1989. — С. 170; Iedzīvotāju dabiskā kustība un migrācija Latvijas Republikā 1989. gadā. — R., 1990. — 177.lpp.; 1989.gada tautskaites nepublicētie materiāli

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВОДИМОСТИ В ЛАТВИИ
В ВОСЬМИДЕСЯТЫХ ГОДАХ

Статья подготовлена с использованием текущих данных государственной статистики и материалов Всесоюзных переписей населения 1979 и 1989 гг. Автором рассчитаны специальные и стандартизированные коэффициенты разводимости за 1988-1989 годы.

Основные выводы работы:

1. Общий уровень разводимости в Латвии снизился с 5,0‰ в 1980 г. до 4,0‰ в 1990 году, но все еще остается одним из самых высоких в мире.

2. Значительные различия в общих уровнях разводимости в городах и сельской местности республики в 1988-1989 годах на 13% объясняются структурными факторами: различиями в возрастной структуре населения и уровнем брачности в отдельных возрастных группах и на 87% — различиями в интенсивности повозрастной разводимости.

3. Суммарные коэффициенты разводимости для условного поколения в 1988-1989 годах составили: для мужчин - 0,64, для женщин - 0,58. В городах соответствующие показатели были 0,74 и 0,65, а в сельской местности - 0,39 и 0,41.

4. Этнически однородные браки в целом более устойчивы, чем этнически смешанные браки.

5. Общий уровень разводимости среди русских на 51% выше, чем среди латышей. Эта разница на 65% объясняется структурными факторами: различиями в возрастной структуре, структуре брачности и территориальным размещением представителей обеих национальностей и на 35% — различиями в интенсивности разводимости.

JAUNĀS PAAUDZES KVALITATĪVĀ ATTĪSTĪBA DAŽĀDA TIPA ĢIMENĒS

Ģimene ir galvenais sociālais institūts, kurā letvaros noris iedzīvotāju atražošana. Atražošanas kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji lielā mērā ir atkarīgi no ģimenes tipa. Pēc 1989.g. tautskaites datiem tā sauktajās pilnajās ģimenēs vidēji bija 1,66 bērni vecumā līdz 18 gadem, bet nepilnajās — 1,37. Tikai viens bērns ģimenē bija 49,0% pilno ģimeņu un 70,6% — nepilno ģimeņu.

Atražošanas kvalitāte ir atkarīga no tā, cik efektīvi ģimene spēj izpildīt savas galvenās funkcijas. Sakarā ar ievērojamo nepilno ģimeņu īpatsvaru Latvijas Republikā (1989.g. — 19,2%) ir svarīgi noskaidrot atražošanas kvalitāti pilnajās un nepilnajās ģimenēs.

Iespēja radīt ģimenē bērnu kvalitatīvai attīstībai maksimāli labvēlīgus apstākļus atkarīga no vairākiem faktoriem. Īpaša nozīme tie ir vecāku personīgajām īpašībām, viņu kultūras un pedagoģisko zināšanu līmenim, ģimenes morāli psiholoģiskajam klimātam, kuru lielā mērā nodrošina laulāto normālas savstarpējās attiecības, ģimenes materiālajiem un apdzīvības apstākļiem un citiem faktoriem. Šie faktori ietekmē kā bērnu fizisko attīstību un veselības stāvokli, tā arī personības attīstību — lielāko mērā rakstura īpašību, intelektuālo attīstību, viņu vērtību sistēmas struktūru un socializācijas pakāpi.

Savā pētījumā mēs pievēršamies īpašam no bērnu kvalitatīvo attīstību raksturojošiem aspektiem — bērnu sekmēm skolā, to ārpusklases aktivitātei un izglītības turpināšanai pēc vispārizglītojošās skolas beigšanas. 1989./1990. mācību gada beigās LU Demogrāfijas nodaļa veica īpašu aptauju. Rīgā un citās Latvijas pilsētās tika aptaujāti 894 vispārizglītojošo skolu 9. — 12. klašu skolēni. Tieši skolas gados izpaužas tā bērnu attīstības diferenciacija, kuru nosaka ne tikai viņu individuālās spējas, bet arī attiecīgo ģimeņu apstākļi. Galvenokārt tika aptaujāti Rīgas vispārizglītojošo

skolu skolēni, tai skaitā specializēto vidusskolu skolēni. Šim skolēnu kontingentam viņu vecāku izglītības līmenis bija augstāks nekā republikas ledzīvotājiem kopumā. 76 % apsekojamo skolēnu bija no pilnajām ģimenēm ar abiem vecākiem, 6 % — no pilnajām ģimenēm ar patēvu vai pamāti, bet 18 % — no nepilnajām ģimenēm. Atsevišķu nepilno ģimeņu apakštipu struktūra pēc apsekojuma datiem bija sekojoša: 68 % šķirto vecāku ģimenes, 16 % atraiņņu ģimenes un 16 % vientuļo māšu ģimenes.

Apsekojuma dati parādīja, ka 78 % aptaujāto (75 % bērnu no pilnajām ģimenēm ar abiem bērnu vecākiem un 3% bērnu no vientuļo māšu ģimenēm) ģimenes situācija sakarā ar vecāku laulības iziršanu vai stāšanās atkārtotā laulībā viņu dzīves laikā praktiski nebija mainījusies, 15 % — mainījās vienu reizi (pilna ģimene — nepilna ģimene), 6% — mainījās 2 reizes (pilna ģimene — nepilna ģimene — ģimene ar patēvu vai pamāti), bet 1% tā bija izmainījusies 3 un vairāk reizes.

Pētījumā konstatējām, ka sekmju līmenis skolēniem no pilnajām ģimenēm kopumā bija augstāks nekā skolēniem no nepilnajām ģimenēm un ģimenēm ar patēvu vai pamāti. Vidējā atzīme galvenajos mācību priekšmetos par iepriekšējo trimestri lielāka par 4,0 ballēm bija 40 % bērnu no pilnajām, 36 % bērnu no nepilnajām un tikai 19 % bērnu no ģimenēm ar patēvu vai pamāti. Turpretī vidējā atzīme līdz 3,0 ballēm bija 6 % skolēnu no pilnajām, 9 % — no nepilnajām un 14 % — no ģimenēm ar patēvu vai pamāti.

1. tabula

Skolēnu sekmība atkarībā no ģimenes tipa (procentos)

Ģimenes tips	Vidējās atzīme		
	līdz 3,0 ballēm	3,1-4,0 balles	4,1-5,0 balles
Pilna ģimene ar abiem bērnu vecākiem	6	54	40
Ģimene ar patēvu vai pamāti	4	67	19
Nepilna ģimene, tai skaitā:			
šķirto vecāku ģimene	6	55	39
atraiņņu ģimene	12	54	34
vientuļo māšu ģimene	20	56	24

Bērnu sekmības salīdzināšana atsevišķu apakštipu nepilnajās ģimenēs parādīja, ka šķirto vecāku ģimenēs bērnu sekmības līmenis bija augstāks nekā atraitņu un vientuļo māšu ģimenēs (skat. 1.tabulu). Bērni no nepilnajām ģimenēm 2,5 reizes biežāk nekā bērni no pilnajām ģimenēm kā galveno nelabvēlīgo faktoru, kas kavē viņus mācīties atbilstoši savām spējām, minēja negatīvu morāli psiholoģisko klimatu ģimenē un 2 reizes biežāk — neapmierinošus materiālos un dzīvokļa apstākļus.

Apsēkotālās ģimenēs vērojama sekmības diferenciācija atkarībā no vecāku izglītības līmeņa un bērnu skaita ģimenē. Skolēnu sekmības līmenis ir augstāks ģimenēs ar salīdzinoši mazāku bērnu skaitu un augstāku vecāku izglītības līmeni. Tā, piemēram, pilnajās ģimenēs ar 1 bērnu vidējā atzīme lielāka par 4,0 ballēm bija 46 %, ar 2 bērniem — 40 %, ar 3 un vairāk bērniem — 32 % aptaujāto, bet pilnajās ģimenēs, kurās bērnu vecākiem bija augstākā izglītība — atbilstoši 54 %, 52 % un 45 %. Nepilnajās ģimenēs, kurās mātei bija augstākā izglītība, vidējā atzīme lielāka par 4,0 ballēm bija 45 % aptaujāto no ģimenēm ar 1 bērnu un 42 % — no ģimenēm ar 2 bērniem. Augstāku vienīgo bērnu sekmības līmeni var izskaidrot ar laika faktoru — ģimenēs ar mazāku bērnu skaitu vecāki var veltīt vairāk laika individuālām nodarbībām (arī mācību vielas paskaidrošanai un kontrolei) ar katru bērnu.

Galvenie faktori, kas nosaka to, ka bērnu kvalitatīvās attīstības līmenis nepilnajās ģimenēs kopumā ir zemāks nekā pilnajās ģimenēs ar abiem bērnu vecākiem, ir nepilno ģimeņu salīdzinoši sliktāki materiālie apstākļi un bērnu uzraudzības iespējas (sevišķi vecumā līdz 5 gadiem, kad bērna personības attīstība noris visintensīvāk), kā arī negatīvs morāli psiholoģiskais klimats nepilnajās ģimenēs.¹ Jāatzīmē, ka aptaujātie

1 Эзера Л. Социально-демографическая характеристика неполной семьи в Латвийской ССР // Воспроизводство населения и демографическая политика. - Рига, 1988. - С. 82-95.

skolēni no nepilnajām ģimenēm salīdzinājumā ar aptaujētajiem no pilnajām ģimenēm 5 reizes biežāk savas ģimenes materiālos apstākļus novērtēja kā ļoti sliktus, 2 reizes biežāk — kā neapmierinošus un otrādi — 1,4 reizes retāk kā apmierinošus un 2 reizes retāk kā ļoti labus.¹

Apsekojuma rezultāti liecina, ka skolēnu sekmju līmenis ģimenēs ar vidēju materiālo nodrošinājumu ir labāks gan salīdzinājumā ar ģimenēm, kuru materiālie apstākļi ir slikti, gan arī salīdzinājumā ar ģimenēm, kuru materiālie apstākļi pēc aptaujāto subjektīva novērtējuma bija ļoti labi. Acīmredzot, bērnu vecāki, kuri aktīvi iesaistās sabiedriskajā ražošanā un materiālā ziņā pilnīgi nodrošina savas ģimenes, maz iatka atlicina bērnu audzināšanai. Šiem vecākiem var būt arī atšķirīga vērtīborientācija.

Mūsdienu sabiedrībā ir pleaugušas prasības bērnu intelektuālajai un fiziskajai attīstībai. Sociālizācijas process ir kļuvis sarežģītāks, tāpēc vecāki saviem bērniem paralēli nodarbībām vispārīgglītojošajās skolās cenšas radīt iespējas papildus nodarboties ar mūziku, sportu, apgūt svešvalodas u.c. Mūsu apsekojuma dati ļāva salīdzināt ārpuskases nodarbību biežumu bērniem no pilnajām un nepilnajām ģimenēm. Izrādījās, ka nepilnajās ģimenēs bērnu īpatsvars, kuri nodarbojās ar sportu (31 %), bija par 5 procentu punktiem mazāks nekā pilnajās ģimenēs. Mūzikas skolu apmeklēja 9 % aptaujāto no pilnajām un 6 % — no nepilnajām ģimenēm. Tikai nedaudz mazākas atšķirības vērojamas svešvalodu apguvē un līdzdalībā tehniskajā jaunradē.

Kopumā ārpuskases nodarbībās bija iesaistījušies 77 % skolēnu no pilnajām un 66 % — no nepilnajām ģimenēm. Ārpuskases nodarbību biežums skolēniem dažādos nepilnās ģimenes apakštipos bija atšķirīgs: šķīrto vecāku ģimenēs ārpuskases nodarbības apmeklēja 71 %, atraitņu ģimenēs — 65 %, bet vientuļo māšu ģimenēs — tikai 44 % aptaujāto.

¹ Ģimenes materiālo apstākļu noskaidrošanai tika izmantota dzīves līmeņa psiholoģiskās mērīšanas metodika. Atbilstes alternatīvas tika izveidotas, diferencējot parādino iespējas ģimenēs.

Iespējams, ka tieši nepilno ģimeņu ierobežotās materiālās iespējas neļauj bērniem no nepilnajām ģimenēm vienlīdz intensīvi ar bērniem no pilnajām ģimenēm iesaistīties ārpusklases nodarbībās, kuras prasa zināmus materiālus līdzekļus. Ārpusklases nodarbības apmeklēja 71 % skolēnu no nepilnajām ģimenēm, kuru materiālie apstākļi bija ļoti labi, un 61 % skolēnu no nepilnajām ģimenēm, kurās aptaujātie savas ģimenes materiālo stāvokli novērtēja kā ļoti sliktu.

Mūsu apsekojums parādīja arī ārpusklases nodarbību biežuma diferenciāciju atkarībā no vecāku izglītības līmeņa un bērnu skaita ģimenē. Ārpusklases nodarbībās bija iesaistījušies 78 % aptaujāto no nepilnajām ģimenēm, kurās mātei bija augstākā izglītība un tikai 52 % aptaujāto no nepilnajām ģimenēm, kurās mātei bija pamata un vidējā vispārējā izglītība. Skolēniem no pilnajām ģimenēm atbilstošie rādītāji bija 81% un 63%. Šie dati liecina par to, ka ledzīvotāji ar salīdzinoši augstāku izglītības līmeni biežāk apzinās ārpusklases nodarbību nepieciešamību vispusīgai bērnu personības attīstībai un aktīvāk nekā ledzīvotāji ar zemu izglītības līmeni iesaista savus bērnus šajās nodarbībās.

Ārpusklases nodarbības apmeklēja 69 % skolēnu no nepilnajām ģimenēm, kurās bija 1 vai 2 bērni un tikai 45 % aptaujāto no 3 un vairāk bērnu ģimenēm. Nepilno ģimeņu vienīgie bērni biežāk nekā bērni no 2 un vairāk bērnu ģimenēm apmeklēja mūzikas skolu, nodarbojās ar māksliniecisko pašdarbību, mācījās svešvalodas, bet retāk nodarbojās ar sportu.

Aptaujas anketā bija jautājums "Kāda tips mācību lestādē Jūs domājat mācīties pēc 9.(12.) klases beigšanas?" Izrādījās, ka skolēnu īpatsvars, kuri pēc 9.klases beigšanas plāno mācīties vidusskolā, pilnajās ģimenēs ir par 17 procentu punktiem lielāks, turpretī tehnikumos — par 5 procentu punktiem mazāks un profesionālā tehniskajās skolās — par 7 procentu punktiem mazāks nekā nepilnajās ģimenēs. Tikai 1 % aptaujāto no pilnajām ģimenēm un 6 % — no nepilnajām ģimenēm atbildēja, ka pēc 9.klases beigšanas viņi nemācīsies. Vidusskolā mācīties plānoja 82 % aptaujāto no

pilnajām un 60 %—no nepilnajām ģimenēm, kurās bija 1 bērns. 2 bērnu ģimenēs atbilstošie rādītāji bija 72 % un 52 %, 3 un vairāk bērnu ģimenēs—61 % un 44 %.

Aptaujātie vidusskolēni pēc 12. klases beigšanas galvenokārt plāvoja turpināt mācības augstskolās (84 % skolēnu no pilnajām un 78 %—no nepilnajām ģimenēm). Iestāties tehnikumos bija nolēmuši 6 % aptaujāto no pilnajām un 12 %—no nepilnajām ģimenēm, profesionāli tehniskajās skolās—atbilstoši 3 % un 2 %, bet 7 % aptaujāto no pilnajām un 8 %—no nepilnajām ģimenēm atbildēja, ka pēc vidusskolas beigšanas mācības neturpinās.

Rezumējot apsekojuma rezultātus, var teikt, ka jaunās paaudzes kvalitatīvās attīstības līmenis kopumā nepilnajās ģimenēs ir zemāks nekā pilnajās ģimenēs. Tāpēc ar niērķtiecīgas demogrāfiskās politikas pasākumiem nepieciešams nostiprināt ģimenes ar abiem bērnu vecākiem un veicināt nepilno ģimeņu skaita samazināšanos. Šādu pasākumu komplekss ir ietverts nacionālās programmas "Latvijas ledzīvotāji" apakšprogrammā "Ģimenes stiprināšana un dzimstības veicināšana".

Jaunās paaudzes kvalitatīvās attīstības līmeņa paaugstināšanai nepieciešams plaši propagandēt psiholoģijas un pedagoģijas atziņas, bet izglītības iestādēs lietderīgi regulāri organizēt lekciju kursus psiholoģijā un pedagoģijā bērnu vecākiem. Ar masu informācijas līdzekļu palīdzību jāsekmē sabiedriskās domas orientācija vecāku atbildības par bērnu audzināšanu pastiprināšanai.

Gadījumos, kad ģimene nespēj kvalitatīvi izpildīt savas funkcijas, nepietiekošā bērnu audzināšana ģimenē ir jākompensē skolā un citos sociālajos institūtos. Par sabiedriskās audzināšanas svarīgu principu ir jākļūst diferencētai pieeja bērniem no dažādu tipu ģimenēm. Pastiprināta uzmanība ir jāpievērš bērniem no nepilnajām ģimenēm un ģimenēm ar patēvu vai pamāti.

Jāaktivizē dažādas sabiedriskās organizācijas darbam ar bērniem no nepilnajām un nelabvēlīgajām ģimenēm. Jāatzīmē, ka tādas sabiedriskās

organizācijas kā Bērnu fonds un Kultūras fonds spējīgiem bērniem jau izmaksā stipendijas. Materiāli pabalstot ģimenes, kurās bērniem ir zināmas dotības vienā vai otrā mākslas vai kultūras jomā, tiek radīti labvēlīgāki apstākļi bērnu spēju izkopšanai. Šo pieredzi nepieciešams attīstīt. Apsverams arī jautājums par to, lai vidusskolās spējīgākajiem vecāko klašu skolēniem no materiāli maznodrošinātām ģimenēm izmaksātu stipendijas.

РЕЗЮМЕ

КАЧЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СЕМЬЯХ
РАЗЛИЧНОГО ТИПА

В статье анализируются данные обследования учащихся общеобразовательных школ городов Латвии, проведенного Отделом демографии Латвийского Университета в конце 1989/1990 учебного года с целью выявления некоторых показателей, характеризующих качественное развитие детей (уровень успеваемости, активность на внеклассных занятиях, продолжение учебы после окончания 9 (12) класса). Качественное развитие молодого поколения исследовалось в зависимости от типа, а также демографических и социально-экономических характеристик семьи. Данные обследования показали, что в целом качественное развитие детей из семей с неродными родителями и в неполных семьях обеспечивается на более низком уровне, чем детей из полных семей с обоими родителями. Среди отдельных подтипов неполной семьи в семьях одиноких матерей уровень качественного развития детей был более низким, чем в семьях вдов (вдовцов) и разведенных родителей. Представляется целесообразным проведение ряда мероприятий, направленных на укрепление полной семьи с обоими родителями и на сокращение численности неполных семей. Для улучшения качественного развития подрастающего поколения необходимо также проведение таких мероприятий, как пропаганда психологических и педагогических знаний, повышение педагогической культуры родителей, ориентация общественного мнения на повышение ответственности родителей за воспитание детей, активизация общественных организаций для работы с детьми из неполных и неблагополучных семей.

Zigrīda Goša
Latvijas Universitāte

BĒRNU TAUTĪBA UN APMĀCĪBAS VALODAS PROBLĒMAS LATVIJAS REPUBLIKĀ

Latvijas iedzīvotāju etniskais sastāvs nepārtraukti mainās. Republikā pašreiz dzīvo un strādā vairāk nekā 100 dažādu tautību iedzīvotāji. Pēckara periodā latviešu skaits ir palleinājies (no 1297,9 tūkst. cilvēku 1959.gadā līdz 1387,8 tūkst. cilvēku 1989.gadā), bet viņu īpatsvars republikas iedzīvotāju kopskaitā samazinājies (attiecīgi no 62,0 % līdz 52,0 %). Šajā periodā levērojami pieaudzis krievu tautības iedzīvotāju skaits (par 349,1 tūkst. cilvēku), kā arī baltkrievu (par 58,1 tūkst. cilvēku) un ukraiņu (62,7 tūkst. cilvēku) skaits¹. Samazinājies poļu, igauņu un ebreju tautību iedzīvotāju skaits. Pārmaiņas nacionālajā sastāvā rada ne tikai migrācija un katras tautas (latviešu, krievu, ukraiņu u.c.) dzimušo un mirušo skaits attiecība, bet arī etniski jaukto laulību biežums un ģimenē valdošā nosliece viena vai otra laulātā valodas un kultūras virzienā. Šajos procesos liela nozīme ir arī skolai. Republikā jau vairākus gadu desmitus mācības skolā notiek tikai latviešu un krievu valodā. 50. un 60. gados, likvidējot nelielās pilsētu un lauku skolas, apvienojot tās, veidojot divpilsētu skolas un atsevišķos gadījumos veidojot tikai skolas ar krievu apmācības valodu, it sevišķi Latgales lauku rajonos, republikā izveidojusies situācija, ka pat latviešu bērniem ne vienmēr bija iespējams iegūt vispārējo izglītību dzimtajā valodā. Ilgus gadus šāda iespēja bija liegta arī citu tautību — ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu, ebreju, igauņu utt. bērniem.

Vispirms aplūkosim stāvokli Latvijas Republikā līdz 1940. gadam. Pirms kara dzimtajā valodā varēja iegūt ne tikai pamatzglītību, bet arī vidējo izglītību. 1938./39. māc. gadā Latvijā bija 2117 dažāda veida mācību iestādes, no kurām 1904 bija tautskolas, 94 — zemākās arodskolas, 114 — vidusskolas, 12 — augstākās arodskolas un institūti un 3 akadēmiskās

1 1989. gada Visapvienības izziņas rezultāti. — R., 1990. — 3.lpp.

mācību lestādes. Pēc mācību valodas no visām 1904 tautskolāni 1506 bija latviešu, 150 krievu, 71 vācu, 62 ebreju, 16 poļu, 11 lietuviešu, 4 igauņu, 1 baltkrievu un 83 apvienotu tautību skolas. Latviešu skolu procentuāli visvairāk bija Vidzemē (96,6 %), Zemgailē (87,0) un Kurzemē (80,1), bet mazāk Latgalē (69,9) un arī Rīgā (53,2 %) ¹.

No visiem tautskoļu skolēniem (231,5 tūkst. cilvēku) latviešu skolas apmeklēja 186, 8 tūkst. bērnu, krievu skolas—16,9 tūkst., ebreju—3,7 tūkst., vācu—6,1 tūkst., poļu—2,1 tūkst. bērnu. Ievērojami mazāk bērnu apmeklēja lietuviešu (531 bērni), igauņu (114 bērni) un baltkrievu skolas (168 bērni). Gandrīz 9 tūkstoši bērnu apmeklēja apvienotu tautību skolas. Daudzas tautskolas bija nelielas, it sevišķi, sadzīdot ar mūsdienām. Dažādu tautību skolas bija atšķirīgas pēc lieluma. Vidēji vienā ebreju tautskolā mācījās 157 bērni, poļu—133, latviešu—124, krievu—113, vācu—86, lietuviešu—48 un igauņu tautskolās—29 skolēni ².

Vidējo izglītību varēja iegūt ģimnāzijās un arodu vidusskolās. 1937./38. mācību gadā republikā bija 77 ģimnāzijas un 37 arodu vidusskolas. No visām 114 vidusskolām latviešu skolu bija visvairāk (88 skolas). Ievērojams bija ebreju skolu (11) un vācu skolu (8) skaits. Pārējo tautību vidusskolu skaits bija neliels: 3 krievu skolas, 2 poļu, 1 lietuviešu un 1 apvienoto tautību skola. Vidusskolēnu skaitā latviešu īpatsvars bija mazāks nekā tautskoļu audzēkņu skaitā, turpretim ebreju un vācu skolēnu īpatsvars vidusskolēnu skaitā bija ievērojami augstāks nekā tautskoļu audzēkņu skaitā (1. tabula).

Pašreiz republikā veikti pasākumi, lai uzsāktu apmācību nacionālo minoritāšu valodās. Atvērta Padomju Savienībā pirmā ebreju skola, Rīgas vidusskolās izveidotas klases, kurās mācības notiek poļu un igauņu valodās, Daugavpilī atvērta eksperimentālā pamatskola, kurā mācības notiek latviešu, krievu un poļu valodās. Vairākās skolās trīvdienās darbojas klases citu PSRS tautu valodu apgūšanai. Šis darbs ir jāturpina, lai ne tikai Rīgā un Daugavpilī, bet arī citās republikas pilsētās un rajonos

1 Latvija skaitļos 1938.—R., 1938.—116.lpp.

2 Turpat.—118.lpp.

mazākumtautību iedzīvotāji vismaz pamatskolas izglītību varētu iegūt dzimtajā valodā. Lai organizētu ukraiņu, baltkrievu, poļu, lietuviešu un citu tautību bērniem grupas pirmsskolas bērnu iestādes, klases skolās vai skolās, nepieciešams noskaidrot dažādu tautību bērnu skaitu republikas pilsētās un rajonos.

1. tabula

Atsevišķu tautību skolu un skolēnu īpatsvars Latvijas Republikā
1937./38. māc. gadā¹ (procentos)

Valoda	Tautskolas	Vidusskolas	Skolēni ar apmācību valodu	
			tautskolās	vidusskolās
Latviešu	79,1	77,2	80,7	77,3
Krievu	7,9	2,6	7,3	4,5
Vācu	3,7	7,0	2,6	5,5
Ebreju	3,3	9,6	4,2	10,0
Poļu	0,8	1,8	0,9	1,6
Lietuviešu	0,6	0,9	0,2	0,5
Igaņu	0,2	—	0,1	0,2
Baltkrievu	*	—	0,1	0,2
Apvienoto tautību	4,4	0,9	3,9	0,2

* Punkts norāda uz to, ka attiecīgais lielums ir mazāks par 0,05.

1989. gada tautskaites sākotnējā informācijā ir ziņas par bērnu skaitu un tautību katrā atsevišķā vecumā republikāniskās pilsētās un rajonos. Bērnu etniskais sastāvs republikas lielākajās pilsētās un rajonos būtiski atšķiras. Latviešu bērnu īpatsvars augstāks ir republikas rajonos, bet zemāks lielākajās pilsētās. Visās republikāniskajās pilsētās, izņemot Jelgavu un Jūrmalu, latviešu tautības bērnu skaits ir mazāks nekā krievu bērnu skaits. Vērojama tendence samazināties latviešu īpatsvaram un strauji palielināties slāvu, it sevišķi krievu tautības bērnu īpatsvaram. Pārējo tautību bērnu īpatsvars ir neliels. Vidēji republikāniskās pilsētās ukraiņu bērnu īpatsvars vecumā līdz 15 gadiem ieskaitot ir 3,1 %, baltkrievu — 2,9 %, poļu — 1,7 %. Pavisam neliels ir lietuviešu, ebreju un citu tautību bērnu īpatsvars.

1 Latvija skaitļos 1938. — R., 1938. — 116. — 124.lpp.

Pieņemot 15 bērnus par minimālo bērnu skaitu, kurš nepieciešams, lai izveidotu minoritāšu bērnu grupu pirmsskolas bērnu iestādē vai klasī skolā, izrādās, ka gandrīz visās pilsētās var organizēt atsevišķas grupas un klases vismaz pamatskolā ukraiņu, baltkrievu, poļu, lietuviešu un ebreju bērniem. Apmācība un zināšanu ieguve dzimtajā valodā pozitīvi ietekmēs bērnu garīgo attīstību un nacionālās pašapziņas veidošanos. Rīgā šādas grupas bērnudārzos un klases skolās ir iespējams organizēt visiem iepriekš minēto tautību bērniem, Liepājā un Daugavpilī—vismaz četrus minēto tautību bērniem, Jelgavā, Jūrmalā un Ventspilī—vismaz divu tautību bērniem (2. tabula).

2.tabula

**Atsevišķu tautību bērnu vidējais skaits vecumgrupā un
īpatsvars kopējā bērnu skaitā republikāniskajās pilsētās 1989.
gada sākumā**

Pilsētas	Bērnu vidējais skaits vecumgrupā*, cilvēki					Bērnu īpatsvars, %	
	ukraiņi	baltkrievi	poļi	lietuvieši	ebreji	latvieši	krievi
Rīga	319	279	94	51	159	36,8	53,8
Liepāja	100	57	6	22	2	35,0	52,0
Ventspils	40	27	3	2	**	38,0	48,2
Daugavpils	33	90	175	11	11	11,3	60,1
Jelgava	29	36	7	6	2	48,1	41,5
Jūrmala	14	20	5	4	4	46,0	46,0
Rēzekne	5	5	7	1	2	35,6	60,8

* Šeit un tālāk bērnu vidējais skaits vecumgrupā aprēķināts, daļot kopējo bērnu skaitu vecumā no 0 līdz 15 gadiem ar 16.

** Šeit un sekojošās tabulās punkts norāda uz to, ka attiecīgais lēmums ir mazāks par 0,5.

Republikas rajonu iedzīvotāju lielāko daļu veido latvieši. Tikai 3 rajonos latviešu īpatsvars ir mazāks par 50 % (Rēzeknes—47,6, Krāslavas—41,4 un Daugavpils—34,2). Pie tam 15 rajonos no 26 rajoniem latviešu tautības bērnu īpatsvars ir lielāks par 75 procentiem. Turpretim 4 republikāniskajās pilsētās (Rīgā, Rēzeknē, Liepājā, Daugavpilī) un 2 rajonos (Rēzeknes un Daugavpils) krievu tautības bērnu skaits ir lielāks par latviešu bērnu skaitu. Pārējo tautību bērnu skaits un īpatsvars rajonos ir neliels.

Aprēķini liecina, ka atcevišķas grupas pirmsskolas bērnu iestādēs un klases skolās minoritāšu bērniem teorētiski ir iespējams organizēt 14 rajonos. Turklāt šie bērni dzīvo ne tikai pilsētās, bet arī lauku apvidos. Līdz ar to šādu grupu vai klašu organizēšana arī minētajos rajonos reālā ne vienmēr būs iespējama.

3. tabula

Atcevišķu tautību bērnu vidējais skaits vecumgrupā un īpatsvars kopējā bērnu skaitā republikas rajonos 1989. gada sākumā

Rajoni	Bērnu vidējais skaits vecumgrupā, cilvēki				Bērnu īpatsvars, %	
	ukraiņi	baltkrievi	poļi	lietuvieši	latvieši	krievi
Rīgas	66	68	18	11	59,7	32,6
Bauskas	31	28	5	23	75,2	14,3
Dobeles	28	29	4	19	65,9	21,7
Liepājas	23	10	1	33	81,2	10,4
Ogres	22	23	6	3	72,5	21,5
Tukuma	22	16	3	4	81,0	12,7
Valmieras	18	12	2	2	81,8	13,4
Jēkabpils	16	19	9	6	62,7	30,5
Jelgavas	15	36	5	9	65,3	23,4
Daugavpils	15	31	56	4	34,2	48,8
Kuldīgas	15	6	1	6	86,2	8,4
Cēsu	12	8	4	1	85,8	11,2
Limbažu	11	5	1	2	83,3	6,9
Ālūksnes	11	3	.	.	79,3	16,0
Krāslavas	10	87	23	1	41,4	35,3
Velkas	10	8	1	1	77,9	16,9
Madonas	9	8	2	1	84,2	12,6
Saldus	8	4	2	32	86,5	5,9
Ludzas	7	18	2	1	50,0	44,1
Alzkrūkles	7	7	3	7	78,3	17,2
Tēlsu	7	4	1	2	92,7	3,9
Balvu	6	3	.	.	74,4	22,8
Preiļu	5	8	6	1	61,6	34,1
Rēzeknes	5	7	3	1	47,6	48,9
Gulbenes	5	3	1	1	84,6	12,7
Ventspils	4	1	1	1	86,5	9,5
Rajonu skaits, ku- ros vidējais bērnu skaits vecumgrupā ir 15 un vairāk	11	10	3	4	—	—
% no kopējā rajonu skaita	42,3	38,5	11,5	15,4	—	—

Mīnoritāšu bērnu grupu un klašu organizēšanu letekmēs ne tikai bērnu skaits pilsētā vai rajonā, bet arī vecāku uzskati. Ne visi vecāki vēlēties, lai to bērni mācās tajā valodā, kuru pārvalda paši vecāki.

Pēc 1989. gada tautskaites datiem, 89,9 % no visiem republikas iedzīvotājiem par dzimto valodu uzskata savas nācijas valodu. Visaugstākais to iedzīvotāju īpatsvars, kuri par dzimto uzskata savas tautības valodu, ir starp krieviem (98,8 %) un latviešiem (97,4 %), jo latviešiem un krieviem ir plašākas iespējas lietot savas tautības valodu darbā un sadzīvē, lietot to bērnudārzos un mācīties skolā dzimtajā valodā.

Kā redzams no 3. tabulas, vislielākais ukraiņu tautības bērnu vidējais skaits vecumgrupā ir Rīgas rajonā (66 bērni) un Rīgas reģiona rajonos (Bauskas, Dobeles, Ogres, Tukuma, Jelgavas). Jāuzsver, ka visos Rīgas reģiona rajonos arī baltkrievu bērniem ir iespējams veidot grupas pirmsskolas bērnu iestādēs un klases skolā, jo vidējais baltkrievu bērnu skaits vecumgrupā svārstās no 16 bērniem Tukuma rajonā līdz 68 bērniem Rīgas rajonā. Vislielākā ukraiņu un baltkrievu tautību bērnu koncentrācija ir Rīgas rajonā un pārējos Rīgas reģiona rajonos.

Vislielākais poļu tautības bērnu skaits ir Daugavpils, Krāslavas un Rīgas rajonā. Lietuviešu tautības bērnu skaits ievērojami lielāks ir Lietuvas Republikas pierobežas rajonos (Saldus, Lepājas, Bauskas un Dobeles rajonos).

12 republikas rajonos ukraiņu, baltkrievu, poļu, lietuviešu un ebreju bērnu vidējais skaits vecumgrupā ir visai neliels (no 1 līdz 12 bērniem), un līdz ar to šādu grupu un klašu veidošana ir problemātiska.

Pārējo tautību iedzīvotājiem savas valodas pielietošanas iespējas ir stipri ierobežotas, un iedzīvotāju īpatsvars, kas par dzimto uzskata savas nācijas valodu, ir neliels, liecinot par stipru mazākumtautību iedzīvotāju asimilāciju. No republikā dzīvojošiem čigāņiem par dzimto uzskatīja savas tautības valodu 84,7 %, no lietuviešiem — 63,9 %, igauņiem — 50,3 %, ukraiņiem — 49,5 %, vāciešiem — 34,0 %, baltkrieviem — 32,2 %, poļiem — 27,3 % un ebrejiem — 22,5 %.

Kopš 1959. gada visu Latvijas mazākumtautību vidū (izņemot čigānus) nemīdīgi mazināties to cilvēku īpatsvars, kas savas tautas valodu uzskata par dzimto.

Salīdzinot bērnu etnisko sastāvu republikā ar visu ledzīvotāju etnisko sastāvu, redzams, ka latviešu tautību bērnu īpatsvars (54,5 % 1989.g.) kopējā bērnu skaitā nedaudz pārsniedz šo īpatsvaru visos ledzīvotājos (52,0 %). Šāda likumsakarība novērojama gandrīz visos republikas rajonos, izņemot Latgales rajonus (Preiļu, Ludzas, Rēzeknes, Krāslavas un Daugavpils). Šādal likumsakarībai saglabājoties nākotnē, latviešu īpatsvars kopējā ledzīvotāju skaitā pakāpeniski var palielināties. Piemēram, Bauskas rajonā latviešu īpatsvars bērnu kopskaitā ir 75,2 %, bet kopējā ledzīvotāju skaitā — 68,4 %.

Republikas rajonos šī starpība svārstās no 6,8 % punktiem Bauskas rajonā līdz mīnus 5,7 % punktiem Rēzeknes rajonā. Šī starpība vislielākā ir rajonos, kuros latviešu bērnu īpatsvars ir lielāks par 75 % (Bauskas raj. 6,8 % punkti, Saldus 5,8, Gulbenes 4,8, Aizkraukles 4,6, Cēsu 4,5, Alūksnes 4,3 % punkti). Turpretim 5 republikas rajonos, kuros latviešu bērnu īpatsvars ir no 34 % līdz 62 %, šī starpība ir negatīva, izņemot Rīgas rajonu (Rēzeknes raj. -5,7 % punkti, Ludzas -3,4, Preiļu -1,9, Daugavpils un Krāslavas raj. -1,7 % punkti). Šāda pati sakarība ir novērojama republikāniskajās pilsētās, izņemot Rīgu un Jūrmalu.

Bērnu un visu ledzīvotāju etniskā sastāva atšķirības veldojas gan ledzīvotāju atražošanās, gan arī migrācijas procesu letekmē. Svarīga nozīme ir ledzīvotāju vecumcstāvam atsevišķās teritorijālajās vienībās.

Sākot ar 1983. gadu, dzimušo bērnu skaits Latvijā levērojami palielinājās. 1982. gadā republikā piedzima 3,7 tūkst. bērnu, bet 1983. gadā jau 40,6 tūkst. bērnu. Līdz 1988. gadam republikā pakāpeniski palielinājās ne tikai dzimušo skaits, bet arī latviešu īpatsvars dzimušo bērnu skaitā (no 50,4 % 1980. gadā līdz 53,9 % 1989. gadā). Tas pozitīvi letekmēja bērnu etnisko sastāvu no latviešu tautības veldckja.

Visos republikas rajonos, izņemot Jelgavas, Liepājas un Rīgas rajonu, latviešu īpatsvars bērnu kopskaitā vecumā no 0 līdz 6 gadiem ir lielāks nekā vecumā no 7 līdz 15 gadiem. Palielinoties latviešu īpatsvaram vecumā no 0 līdz 6 gadiem, samazinājies krievu un baltkrievu īpatsvars.

Republikas rajonos novērojama arī tāda interesanta likumsakarība — par 0,1 līdz 0,9 % punktiem ukraiņu īpatsvars bērnu kopskaitā vecumā no 0 līdz 6 gadiem ir lielāks nekā vecumā no 7 līdz 15 gadiem. Turpretim republikāniskajās pilsētās, izņemot Rēzekni, novērojama pretēja likumsakarība — latviešu īpatsvars ir samazinājies un palielinājies krievu, ukraiņu un baltkrievu īpatsvars.

Neskatoties uz negatīvajām tendencēm iedzīvotāju etniskajā sastāvā republikāniskajās pilsētās, rūpēs par latviešu tautas un valodas izdzīvošanu svarīgi ir, lai jebkuras tautības bērns varētu vismaz pamatskolas izglītību iegūt dzimtajā valodā, apgūt valsts valodu un līdz ar to augstāko izglītību iegūt latviešu valodā.

РЕЗЮМЕ

НАЦИОНАЛЬНОСТЬ ДЕТЕЙ И ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКА ОБУЧЕНИЯ В
ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

В настоящее время в Латвии живут свыше 100 национальностей. Удельный вес латышей постепенно уменьшается (с 62,0% в 1959 г. до 52,0% в 1989 г.), но значительно увеличивается численность и доля русских, белорусов и украинцев.

В республике уже пятьдесят лет обучение в школе ведется только на латышском и русском языках. Однако в Латвии до 1940 года были начальные и средние школы также с немецким, еврейским, польским, литовским, эстонским и белорусским языками обучения.

По данным переписи населения 1989 года, удельный вес русских, украинцев и белорусов значительно выше в республиканских городах и ниже—в районах республики. Необходимо создать условия, чтобы дети разных национальностей могли учиться в школе не только на латышском и русском языках, но и на родном языке. Для этого целесообразно создать национальные группы в детских дошкольных учреждениях и классы в школах. Исследование показало, что отдельные группы и классы реально можно создать для украинских и белорусских детей в 7 республиканских городах и 10 районах республики, для польских детей—в 2 городах и 3 районах, для литовских детей—в 2 городах и 4 районах, а для евреев—только в городе Риге.

LATVIJAS REPUBLIKAS ĢIMEŅU BUDŽETU APSEKOJUMU REORGANIZĀCIJAS METODOLOĢISKIE UN ORGANIZATORISKIE JAUTĀJUMI

Pašreiz esošais ģimeņu budžetu apsekojumu tīkls Latvijā tika izveidots 1952.gadā. Tas vairākkārt paplašināts, taču budžetu apsekojumu metodoloģija un organizācija būtiski nav izmainījusies. Latvijā apsekojamie ģimeņu budžeti iekļauti PSRS ģimeņu budžetu apsekojumos kā to teritoriālā sastāvdaļa. Centralizēti tika noteikti un risināti arī ar ģimeņu budžetu apsekojumiem saistītie programmas un metodoloģiskie jautājumi.

Taču tagad, kad dažās PSRS republikās izvērsusies virzība uz ekonomisko un valstisko patstāvību, rodas jautājumi arī par visas statistikas sistēmas un tai skaitā ģimeņu budžetu apsekojumu statistikas būtisku pārkaršanu, pakļaujot to vispirms pašas republikas interesēm un vajadzībām.

Latvijas republikā pēc suverenitātes deklarācijas pieņemšanas pakāpeniski veidojas sava, no PSRS Valsts statistikas komitejās (VSK) tiešas un viennozīmīgas vadības atdalīta republikānisko ģimeņu budžetu statistika. Tālāk atzīmēsim svarīgākās ģimeņu budžeta tīkla reorganizācijas konceptuālās nostādnes, kuru novērtēšana un ieviešana var dot zināmu progresu ģimeņu budžeta tīkla pilnveidošanā.

1. Apsekojamo ģimeņu tīkla izveidošanai jālieto dažādas metodes. Pamatos atlasel jābūt balstītai uz varbūtību teorijas un matemātiskās statistikas izstrādātajām izlases metodes prasībām, taču ģimeņu budžeta tīklā kā autonomu tā sastāvdaļu var ietvert arī uz brīvprātīgas pašieteikšanās pamatiem izveidotas budžetu ligzdas, kurās esošie respondenti parasti apzinīgāk veic budžeta pierakstus, cenšas panākt lielāku datu ticamību.

2. Apsekojuma tīklam jābūt pēc iespējas mobilam. Regulāri un plānveidīgi jāizdara dažādas izmaiņas apsekojamo ģimeņu sastāvā, lai

ģimeņu budžetu tīkls vienmēr sistemātiski uztvertu sevī pārmaiņas sabiedriskajos un tautsaimnieciskajos procesos.

3. Jāpanāk ģimeņu budžetu pastāvīga rotācija, nepieļaujot pārāk ligu vīnu un to pašu ģimeņu apsekošanu, tādējādi novēršot t.s. reģistrācijas nogurumu un caurmēra stāvoklim atbilstošu atbilstīgu sniegšanu. Tai pašā laikā jāpanāk, lai katra ģimene būtu bez pārtraukuma apsekota vismaz vienā gadu, tādējādi nodrošinot stabili ienākumu-izdevumu rādītāju iegūšanu un iespēju izveidot dinamiskas rindas.

4. Ģimeņu budžetu apsekojumos lietderīgi piemērot daudzfāzu izlasi, veidojot dažāda plašuma apsekojuma paneļus, lielāku skaitu ģimeņu apsekojot pēc šaurākas un relatīvi vienkāršākas programmas, bet mazāku ģimeņu skaitu — pēc plašākas un sarežģītākas novērošanas programmas.

5. Ģimeņu budžetu atlasēs pamata izveidošanai visnoderīgākie ir 1989.gada tautas skaitīšanas orgmateriāli — instruktoru un skaitīšanas iecirkņu saraksti, kā arī kartes u.c. materiāli.

6. Ģimeņu budžetu tīklu veidojot, plaši jālieto stratificēšanas (tipoloģiskās grupēšanas) metode, atlasot noteiktu skaitu vienību nevis no visa ģimeņu kopuma, bet atsevišķi no katras teritoriāli administratīvās grupas. Tas paaugstina izlases materiālu reprezentatīvātī. Par grupēšanas pazīmi ieteicams izmantot republikas iedalījumu šādās četrās grupās: republikas galvaspilsēta (Rīga) republikas pilsētas, citas pilsētas un pilsētciemati, lauku apdzīvotās vietas.

7. Budžeta tīkla izlases otrā pakāpē un arī apsekojamo ģimeņu rotācijā jācenšas izmantot "kvotu metodi", nosakot (aprēķinot) katram sociālā demogrāfiskajam tipam savu kvotu, t.i., apsekojamo ģimeņu skaita robežu kopējā ģimeņu budžetu tīklā. Ja kāds ģimeņu tips atlasē ir pārstāvēts vairāk nekā tas paredzēts kvotā, lielākās ģimenes no izlases izslēdz. Turpretī, ja kāds ģimeņu tips atlasēs procesā ir izrādījies nepietiekoši pārstāvēts, atlasē turpina līdz atbilstošajai kvotai. Konkrētu ģimeņu izslēgšana no izlases vai papildu atlasīšana šal gadījumā var arī pilnā mērā neatbilst mehāniskās izlases shēmai, jo principā visas kāda tipa ģimenes kvotas ietvaros ir vienādtiesīgas tās pārstāvēt izlases kopapjomā.

8. Iegūtās informācijas vispārināšanai ir derīgi lietot t.s. "pārsvēšanas metodi" - pēc pilnīgās vai kādas citas plašākas apsekošanas datiem noskaidrot dažādu ģimeņu tipu faktiskos īpatsverus to kopapjomā un atbilstoši šim īpatsveram "pārsvērt" ģimeņu budžetu apsekojumos iegūto informāciju, precizējot dažādus ar ģimeņu ienākumiem, izdevumiem un patēriņu saistītos absolūtos vai relatīvos lielumus.

9. Ziņu iegūšanai par ģimeņu budžetu parnātos jārotlēk ar ekspedīcijas metodi. Taču zināms skaits labāk sagatavotu respondentu ziņas varētu iesniegt, lietojot korespondences metodi. Tas dotu iespēju bez liekiem papildu izdevumiem vajadzības gadījumā paplašināt budžetu tīklu. No VSK puses galvenais darbs šajā gadījumā būtu nodrošināt inspektoru-konsultantu dienestu, kuru skaits, salīdzinot ar attiecīgu stacionāro ģimeņu statistiķu skaitu, būtu mazāks.

10. Plašāk ģimeņu budžetu apsekojuma programmā būtu jāietver tādi rādītāji, kuru iegūšana prasa ekspertu vērtējumus. Pie tam, vērtējumi varētu būt par plašākiem ģimeņu kopumiem. Piemēram, attiecīgais respondents varētu dot ziņas un vērtējumus arī par savas apkārtnes ģimenēm.

11. Īpaša vērtība jāpievērš ekstrēmu uzīveršanai un analīzei, respektīvi, sadalījuma rindu galos esošo ģimeņu diferencētai pētīšanai. Šāda veida informācijas analīzei ieteicams lietot monogrāfisko metodi, strikti nesaicēt šo ģimeņu budžetu novērošanas programmu ar visa budžeta tīkla novērošanas programmu. Monogrāfiskās metodes lietošana var būt noderīga arī plašākai katra ģimeņu sociāli demogrāfiskā tipa padziļinātai pētīšanai.

12. Lai iegūtā ģimeņu budžetu apsekojumu informācija būtu pietiekoši reprezentatīva, ģimeņu budžeta tīkla kopapjoma, kā arī svarīgāko tipu izlases apjoma noteikšanai jāizmanto ar izlases matemātiskās teorijas metodēm aprēķinātie kontrolskaitļi. Šim uzdevumam noderīga ir izlases apjoma aprēķināšana pēc viavienkāršākās - isti nejaušās izlases shēmas, jo tā ir viegli izprctama, un to bez īpašām grūtībām var lietot plašas statistiķu aprindas. Ar šīm formulām aprēķinātā izlases parametri reprezentatīvas ziņā ir robežlielumi (izlases faktiskā kļūde katrā gadījumā

būs nedaudz mazāka). Šīs formulas teorētiskā izvērsuma ziņā ir visuniversālākās, sevišķi, ja reprezentācijas līmeni nosaka ar izlases relatīvo kļūdu un aprēķinus saista ar alternatīvi variējošo pazīmju maksimālo dispersiju (0,25), pie kuras variācijas koeficients attiecīgi ir 1,0.

13. Regulāri jāizdara ģimeņu budžetu apsekojumu svarīgāko rādītāju reprezentatīvātes pārbauda. To var darīt periodiski — reizi gadā, vai arī pēc nepieciešamības, piemēram, pirms kādas plašākas un atbildīgākas analīzes, kurā izmantota informācija par ģimeņu budžetiem. Reprezentācijas pārbaudē kompleksi jālieto gan salīdzināšanas metode, gan arī reprezentācijas teorētiskās kļūdas aprēķināšanas metode atbilstoši īsti nejausās atkārtotās izlases shēmai.

Резюме

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ
РЕОРГАНИЗАЦИИ ОБСЛЕДОВАНИЙ СЕМЕЙНЫХ БЮДЖЕТОВ В
ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Существующая сеть обследования семейных бюджетов в Латвии устарела, ее следует усовершенствовать. В статье излагаются некоторые соображения автора в этой области. По мнению автора:

—необходимо обеспечивать большую мобильность бюджетной сети: регулярное и планомерное ее обновление, ротация в совокупности обследуемых семей, одновременно сохраняя постоянный состав семьи в сети не менее года;

—при формировании бюджетной сети отбор семей следует проводить по территориальному принципу методом двухступенчатой стратифицированной выборки, используя в качестве ее основы информацию и оргматериалы переписи населения 1989 года;

—в целях обеспечения правильных социально-демографических пропорций в предназначенной для анализа бюджетной информации на второй ступени отбора семей и при ротации бюджетных единиц следует применять методы квот и перевзвешивания материалов непосредственного обследования семей;

—особое значение имеет обусловленное монографическое изучение экстремальных бюджетных групп, малочисленно представленных в генеральной совокупности и в выборке;

—при решении организационных и методологических вопросов, связанных с созданием и проверкой репрезентативности бюджетной сети, необходимо учитывать положения теории вероятности и математической

статистики, рационально сочетая их с опытом местной и международной бюджетной статистики;

—целесообразно сочетать общее число обследуемых семей с числом и сложностью вопросов в программе бюджетных обследований, образуя две взаимспроникающие панели: одну относительно небольшого объема с широкой программой наблюдения и другую—с большим числом семей, обследуемых реже и по более узкой программе наблюдения.

Zygmunt Słiski
 Uniwersytet Szczeciński

PROBLEMY RUCHU LUDNOŚCI I ZATRUDNIENIA W WOJEWÓDZTWACH MAKROREGIONU PÓLNOCNego POLSKI

Województwa makroregionu północnego /szczecińskie, koszalińskie, słupskie, śląskie, gdańskie/ stanowią część składową Ziemi Zachodniej i Północnych, przywróconych na powrót do Polski po drugiej wojnie światowej. Stały się one obszarem dynamicznych przemian demograficznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Przybyli tu ludzie z różnych stron: z Polski Centralnej, zza Bugu, z Zagranicy - ludzie o różnych orientacjach politycznych, z bardzo różnych środowisk kulturalnych i społecznych, zróżnicowani pod względem wykształcenia, wiążący z osiedleniem się spełnienie różnych aspiracji życiowych. Łączyła ich bardzo ważna cecha demograficzna - byli to w przeważającej mierze ludzie młodzi, którzy dopiero tu zakładali swoje rodziny.

W pierwszym rzędzie należy odnotować dynamikę i rozmiary rzadko spotykanego w historii narodów Europy zjawiska migracji ludności, jaka miała tutaj miejsce i która w ostatecznym rachunku zdecydowała o zasiedleniu i zagospodarowaniu tych ziem. Tylko dzięki młodości demograficznej osadników stały się możliwe tak niezwykle procesy demograficzne, jak niepowtarzalnie wysokie natężenie małżeństw, urodzeń i przyrostu naturalnego, który w latach 50-tych przekraczał nie rzadko 36‰ i utrzymywał się w dość długim okresie czasu.

I. Przyrost naturalny ludności

Przyrost naturalny w województwach makroregionu północnego przedstawiają dane zawarte w tabelicy 1.

Tablica 1

Przyrost naturalny ludności w województwach makroregionu północnego
w latach 1950 - 1989

(w %)

L a t a	W o j e w ó d z t w o					R a z e m		
	Gdańskie	Koszaliń- skie	Szczeciń- skie	Elblą- skie	Śląskie	Makro- region	Polska	Makro- region Polska
1950	26,8	33,0	36,2	.	.	32,1	19,1	1,68
1955	26,3	31,3	32,1	.	.	29,9	19,5	1,53
1960	18,3	23,2	19,9	.	.	20,5	15,0	1,37
1965	12,6	14,9	12,6	.	.	12,4	10,0	1,34
1970	11,0	13,4	11,8	.	.	11,8	8,5	1,39
1975	12,5	15,0	14,0	15,6	16,4	13,9	10,2	1,36
1980	11,1	14,1	12,7	14,9	15,6	12,8	9,6	1,33
1985	5,4	11,7	9,4	13,0	13,9	10,7	8,0	1,33
1989	6,0	7,5	5,4	7,9	9,3	7,2	4,8	1,50

Źródło: dane dla lat 1970-1975: Rocznik Statystyczny GUS 1971, tabl.19/52, s.92;
dane dla lat 1975-1980: Rocznik demograficzny 1981 GUS, Statystyka Polski
- Warszawa 1982, tabl.II. Rocznik Statystyczny 1966 r., GUS, Warszawa 1967.
Rocznik Demograficzny GUS 1986, tabl.II. Rocznik Statystyczny GUS 1990,
tabl.III. Wskaźniki dla Makroregionu dla lat 1950, 1955 i 1960 obliczone
jako przeciętne dla województw w/w ówczesnego podziału administracyjnego kraju.

W procesie przyrostu naturalnego w województwach makroregionu północnego możemy wyodrębnić cztery podstawowe okresy, a mianowicie:

1. lata pięćdziesiąte, kiedy to przyrost naturalny był prawie dwukrotnie wyższy od średniokrajowego z wyraźną jednak tendencją do niwelacji różnic pod koniec tego okresu;

2. lata sześćdziesiąte, charakteryzujące się umiarkowanym tempem przyrostu naturalnego, z dalszą tendencją spadkową. Wskaźniki tego okresu były nadal jednak wyższe od średniokrajowych o ponad jedną trzecią;

3. w latach siedemdziesiątych /po 1972 r./ rozporzyna się lekki wzrost przyrostu naturalnego, będący echem przyrostu naturalnego lat pięćdziesiątych. Kobiety urodzone w tamtych latach stanowią w tym okresie grupę kobiet o najwyższej rozrodzności /20-29 lat/. Zwiększenie jednak przyrostu naturalnego w stosunku do zwiększonej bazy rozrodczej było relatywnie niewielkie. Odnotować należy także znaczne zróżnicowanie przyrostu naturalnego według województw;

4. lata osiemdziesiąte, charakteryzują się ponownym spadkiem przyrostu naturalnego.

Przyczyn tak wysokiego przyrostu naturalnego w latach pięćdziesiątych /poza działaniem czynnika kompensacyjnego/ można doszukiwać się w tym, że:

- na Ziemi Zachodniej i Północnej przybywali przede wszystkim ludzie młodzi, którzy tutaj dopiero zakładali swoje rodziny;

- na osiedlających się nie istniał w tym czasie problem mieszkaniowy i tak dobrze nam dzisiaj znane ograniczenia stały się wykazywać;

- odbudowująca się gospodarka wczepiała natychmiast każdego, kto wyrażał zapotrzebowanie na pracę.

Równoległe działanie tych czynników spowodowało szczególnie korzystny układ warunków materialnych sprzyjających silnej rozrodczości. Okres drugi, trzeci i czwarty był już okresem barażiej ustabilizowanym demograficznie i chociaż poziom przyrostu naturalnego jest wciąż wyższy od średnikrajowego, to jednak różnice te nie są już tak znaczne. W okresie trzecim, tzn. po 1970 r. rozpoczął się proces zwiększonego przyrostu naturalnego. Od początku zaś lat osiemdziesiątych nastąpił ponowny jego spadek.

Odnosić należy także znaczne zróżnicowanie przyrostu naturalnego według województw. Relatywnie najniższym przyrostem naturalnym za cały ten okres charakteryzowało się województwo gdańskie. Dopiero w roku 1989 zastąpione zostało przez województwo szczecińskie, w którym współczynnik przyrostu naturalnego osiągnął najniższy poziom.

Do końca zaś lat pięćdziesiątych najwyższy przyrost miał miejsce właśnie w województwie szczecińskim. Od początku lat sześćdziesiątych natężenie tego przyrostu przesunęło się jednak do województwa koszalińskiego, a także słupskiego, które zostało wydobyte w 1975 r., głównie z byłego województwa koszalińskiego.

Przyrost ten kształtowany był zarówno zmieniającą się stopę urodzeń jak i zgonów.

Współczynnik urodzeń w makroregionie utrzymuje się na poziomie wyższym niż przeciętnie w kraju, z wyraźną jednak zarysowaną tendencją spadku jego dynamiki.

Na kształtowanie się ogólnego wskaźnika urodzeń znaczny wpływ wywiera struktura wieku kobiet w grupie od 15-49 lat oraz cząstkowe wskaźniki płodności /urodzenia żywe w przeliczeniu na 1000 kobiet w/g grup wieku/. Analiza danych wskazuje, że struktura kobiet w wieku rozrodczym w makroregionie była bardziej sprzyjająca wysokiemu przyrostowi naturalnemu niż przeciętnie w kraju. Udział poszczególnych grup wieku w tej populacji kobiet ulegał jednak silnym wahanom w czasie, co tłumaczy się głównie "falowaniem demograficznym" oraz znacznymi ruchami migracyjnymi na linii wieś - miasto.

Zarysowane zmiany w strukturze kobiet w wieku rozrodczym na tle analogicznych zmian w skali kraju wskazują, że w przyszłości można spodziewać się spadku potencjału rozrodczego.

Jak pokazują obliczenia sytuacja ta w poszczególnych województwach nie jest jednolita. Na tle makroregionu, w perspektywie najbliższych lat, najkorzystniejszą strukturą wieku prokreacyjnego wyróżnią się będą województwa: śląskie, elbląskie i koszalińskie. W mniej korzystnej sytuacji będą województwa gdańskie i szczególnie szczecińskie, a więc regiony silnie zurbanizowane.

Jeśli chodzi o wskaźnik płodności kobiet to, generalnie rzecz biorąc, zmiany tego wskaźnika powodowały obniżenie ogólnego wskaźnika urodzeń, a zmiany w strukturze kobiet w grupach od 15 do 49 lat jego wzrost. Inaczej mówiąc, spadek cząstkowych wskaźników płodności kobiet był z nadwyżką rekompensowany korzystnymi zmianami w strukturze wieku kobiet. Wyjątek stanowiło województwo koszalińskie, w którym spadkowi wskaźników płodności towarzyszyło jednocześnie pogorszenie się wskaźników struktury

wieku oraz woj. szczecińskie, w którym z kolei na wzrost ogólnego wskaźnika wpływ wywierał zarówno wskaźnik zmian płodności, jak i wskaźnik zmian struktury wieku kobiet.

W miastach ogólny wskaźnik urodzeń wzrósł we wszystkich województwach i dokonał się głównie dzięki wzrostowi wskaźników płodności. Zmiany w strukturze wieku kobiet działały w analizowanym okresie na ogólny wskaźnik obniżająco. Wyjątek stanowiły tylko województwa elbląskie i koszalińskie, w których w minimalnym stopniu również zmiana w strukturze wieku kobiet wpłynęła w sposób dodatni na wskaźnik ogólny.

W odróżnieniu od miast, na wsi wskaźnik zmian struktury wieku wpłynął na ogólny wskaźnik dodatnio we wszystkich województwach, a w sposób ujemny również, we wszystkich województwach - wskaźnik płodności kobiet.

Na wsi i w mieście miały więc miejsce przeciwstawne sobie tendencje. Na szczególne podkreślenie zasługują zwłaszcza zjawiska zachodzące na wsi, gdzie odnotowany spadek wskaźnika płodności wydaje się być tendencją trwałą. Wzrost zaś wpływu wskaźnika zmian struktury wieku na wsi na ogólny wskaźnik urodzeń świadczy o korzystnych zmianach zachodzących w strukturze wieku kobiet w wieku prokreacyjnym.

Wobec utrzymujących się różnic w stopie urodzeń w mieście i na wsi, na ogólny wskaźnik urodzeń oprócz zmian we wskaźnikach płodności i w strukturze wieku kobiet, określony wpływ wywiera sam proces urbanizacji. Przeprowadzone obliczenia wykazały, że wzrost udziału ludności miejskiej w makroregionie między 1971 a 1980 r. spowodował spadek przyrostu ogólnego wskaźnika urodzeń o 1,7%.

Na ogólny wskaźnik przyrostu naturalnego wpływ wywiera, oprócz wskaźnika urodzeń także wskaźnik zgonów, który z kolei zależy od bardzo wielu przyczyn zarówno natury biologicznej, ekologicznej, ekonomicznej itp., ale także od wskaźnika śmiertelności i od struktury wieku ludności. Wpływ obu czynników na poziom ogólnego wskaźnika śmiertelności był różny. W województwach koszalińskim i słupskim w sposób zdecydowany zaważyły na nim zmiany w strukturze wieku ludności - w województwie koszalińskim w około 90%, a w słupskim, w około 75%. W województwach szczecińskim i gdańskim zmiany w strukturze wieku ludności i w cząstkowych wskaźnikach śmiertelności wpłynęły na ogólny wskaźnik śmiertelności w jednakowym stopniu - w woj. szczecińskim w 50% i w województwie gdańskim również w około 50%. Jedynie w województwie elbląskim wpływ zmian w strukturze wieku ludności był niższy niż wpływ zmian we wskaźnikach zgonów i wyniósł około 40%. Tak więc możemy stwierdzić, że - po pierwsze - w badanym okresie zmiany w strukturze wieku ludności były czynnikiem determinującym ogólny poziom wskaźnika śmiertelności oraz - po drugie - we wszystkich województwach kierunek oddziaływania obu czynników był ten sam - zwiększający wskaźnik ogólny.

Analizowane zjawiska ruchu ludności /urodzenia - zgony/ określają w konsekwencji szersze zjawisko jakim jest reprodukcja ludności. Dynamikę reprodukcji demograficznej wierzymy przy pomocy współczynnika dynamiki demograficznej, wyrażającego stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów. Może on przyjmować, jak wiadomo, trzy rodzaje sytuacji, a mianowicie: 1/ gdy roczna liczba urodzeń nie kompensuje rocznej liczby zgonów; 2/ gdy roczna liczba urodzeń równa się rocznej liczbie zgonów;

3/ gdy roczna liczba urodzeń jest wyższa od rocznej liczby zgonów.

Obliczenia wskazują, że współczynnik dynamiki demograficznej w makroregionie był wyższy niż przeciętnie w kraju. Był on wyższy: w 1970 r. o 44 %, w 1975 o 40%, w 1980 o 31% i w 1985 o 34% i o 26% w roku 1989. Mimo więc niwelacji różnic pozostaje on wciąż o około jedną czwartą wyższy.

Zarówno w układzie makroregionu jak i w układzie wojewódzkim miała miejsce reprodukcyjna rozszerzona ludności - wyższa na wsi i nieco niższa w mieście.

W 1970 roku w całym makroregionie na jedną osobę zmarłą przybyło bowiem z tytułu urodzeń 2,94 osoby, w 1975 - 3,04; w 1980 - 2,60; w 1985 - 2,39 i 1,77 w 1989 roku. W układzie wojewódzkim najwyższą dynamiką demograficzną wyróżniało się województwo śląskie ze wskaźnikiem 3,5 w 1975 r., 3,23 w 1985 r. i 2,15 w roku 1989, a najniższą - województwo gdańskie, w którym współczynnik ten wynosił 2,74 w 1970 r.; 2,73 w 1975 r. i 2,71 w 1985 roku. Po roku 1985 najniższą dynamiką charakteryzowały się województwa szczecińskie ze wskaźnikiem 1,63 i woj. łódzkie 1,65.

II. Podstawowe kierunki przemian w strukturze ludności

a/ zmiany według miejsca zamieszkania

Rozwój ludności miejskiej w makroregionie północnym wyróżnia się dużą dynamiką, znacznie przewyższającą dynamikę w skali kraju. Za okres od 1950 roku do 1989 r. ludność miejska wzrosła z 1.002,9 tys. osób do 2.656,4 tys. osób, tj. o około 164,9%, podczas gdy w kraju ludność ta wzrosła o ok. 143,8%. Udział zaś ludności miejskiej wzrósł z 53,2% w 1950 r. do 70,2% w 1989 r., podczas gdy w kraju z 42,6% do 61,6%. Inaczej mówiąc poziom

zurbanizowanie /liczony udziałem ludności miejskiej/, jaki w kraju osiągnięto w 1970 roku, w makroregionie był osiągnięty już w 1950 r. Można więc powiedzieć, że pod względem poziomu urbanizacji makroregion północny wyprzedza resztę kraju średnio o 20 lat.

Również tempo przyrostu ludności miejskiej było tutaj wyższe niż przeciętnie w kraju.

Jeśli chodzi o przyrost ludności wyróżnić możemy dwa podstawowe okresy: pierwszy dotyczy dwudziestolecia 1951-1970, kiedy to odnotowujemy przyrost ludności zarówno miejskiej jak i wiejskiej oraz okres drugi dotyczący lat 1971-1989, kiedy to przy dalszym znacznym wzroście ludności ogółem i ludności miejskiej odnotowujemy spadek ludności wiejskiej do roku 1980 i ponowny jej wzrost po 1980 roku. To nowe zjawisko wiązać należy m.in. z konstytucyjnym równouprawnieniem wszystkich sektorów gospodarczych na wsi.

W rezultacie dotychczasowych procesów rozwojowych w makroregionie ukształtowały się dwa obszary zurbanizowane - województwo gdańskie oraz województwo szczecińskie. W pierwszym udział ludności miejskiej stanowił około 76,3%, a w drugim - 75,9%. W pozostałych województwach udział ludności miejskiej równy był w przybliżeniu wielkością krajową.

b/ zmiany ludności według głównego źródła utrzymania

Z punktu widzenia przemian społeczno-gospodarczych jest to jedna z podstawowych proporcji. Transformacja działalności zatrudnienia z rolnictwa do dziedzin pozarolniczych w tym głównie do przemysłu, jest bowiem cechą charakterystyczną dla gospodarek przekształcających swoją strukturę z dotychczasowego charakteru rolniczego na przemysłowo-rolniczy. Proces ten

w Polsce posiadał zróżnicowany charakter w ujęciu przestrzennym, który w konsekwencji spowodował, że obecny stan ludności rolniczej i pozarolniczej jest w poszczególnych województwach niejednorodny.

Ogólną prawidłowością, jaką obserwujemy w skali kraju, jest stałe zmniejszanie się udziału ludności rolniczej w ogólnej liczbie ludności oraz stałe zmniejszanie się tej ludności w liczbach bezwzględnych. W makroregionie północnym procesy te przebiegały nieco inaczej. Odnotować należy przede wszystkim to, że do 1960 r. ludność rolnicza wciąż przyrastała i dopiero od 1960 roku maleje. Jednakże tempo tego spadku było znacznie niższe aniżeli średnio w skali kraju. Jeżeli bowiem w skali kraju ludność rolnicza zmniejszyła się w tym okresie o około jedną trzecią, to w makroregionie spadek ten wyniósł około 5%.

Spadek ten był niższy w makroregionie także w latach 1973-1989.

Jeśli zaś chodzi o ludność pozarolniczą należy odnotować ciągły jej wzrost zarówno w liczbach bezwzględnych jak i względnych, szybszy niż przeciętnie w kraju.

Poza analizą zmian zachodzących między ludnością rolniczą i pozarolniczą, ważne znaczenie dla rozumienia procesów rozwojowych ma także kategoria ludności pozarolniczej na wsi i rolniczej w mieście. Wzrost udziału tej pierwszej kategorii ludności świadczy bowiem o głębokich zmianach społeczno-zawodowych, jakie dokonują się na wsi, głównie zaś o procesach urbanizacji samej wsi. Przyrost ludności pozarolniczej na wsi w województwach makroregionu dokonywał się wolniej niż średnio w kraju, co można tłumaczyć wyższym poziomem urbanizacji makroregionu i niższym zaludnieniem wsi. Wieś tutaj jest w większym

stopniu korzysta z obsługi miast i miasteczek, gęściej rozmieszczonych niż gdzie indziej. Tłumaczy to tylko część problemu. Drugą przyczyną to na pewno wciąż niedostatecznie rozwinięta infrastruktura społeczna i usługi produkcyjne na wsi. Tylko w województwie gdańskim udział ludności pozarolniczej na wsi był wyższy niż przeciętnie w kraju. W pozostałych województwach poziom ten znacznie odbiegał od wielkości średnich.

c/ Zmiany w strukturze wieku ludności

- ludność w wieku przedprodukcyjnym /do 18 roku życia/

Generalnie rzecz ujmując, w województwach wysoko zurbanizowanych /z wysokim odsetkiem ludności miejskiej/ udział tej grupy ludności jest niższy niż w województwach z wyższym odsetkiem ludności wiejskiej, co jest konsekwencją zróżnicowanego wciąż poziomu przyrostu naturalnego na wsi i w mieście. Udział ludności do 18 roku życia systematycznie maleje, ale i tak jest wyższy niż przeciętnie w kraju /w 1985 r. wynosił 30,5%, a w kraju 29,2%/.

- ludność w wieku poprodukcyjnym

W odróżnieniu od ludności w wieku przedprodukcyjnym, która w wysokorozwiniętych gospodarstwach traci na znaczeniu jako ewentualna rezerwa zasobów siły roboczej, grupy ludności w wieku poprodukcyjnym z tego punktu widzenia ma o wiele większe znaczenie. W krajach rozwiniętych, w tym także w Polsce liczba osób tej grupy wieku rośnie szybciej niż ludność ogółem. Jest to tendencja trwała, mająca swoje źródło m.in. w systematycznym przedłużaniu się okresu życia.

Ar. liza danych za okres 1970-1985 wskazuje na dwa podstawowe zjawiska, a mianowicie: - po pierwsze - udział ludności

w wieku poprodukcyjnym w makroregionie i w poszczególnych jego województwach był i pozostaje wciąż jeszcze znakomicie niższy niż w skali ogólnokrajowej i - po drugie - w miarę upływu czasu obserwuje się wzrost tego udziału. Jeżeli jeszcze w 1970r. był on o 30% niższy niż w kraju to w 1987 r. o 21,5%.

Posługując się skalą Rosseta ^{1/} należy stwierdzić, że ludność w makroregionie jeszcze w okresie 1975-1985 pozostawała we wczesnej fazie przejściowej między stanem młodości i stanem starości demograficznej. Dopiero w 1985 r. przesunęło się wyrażnie w stan późnej fazy przejściowej między stanem młodości i starości lub w tzw. przedpole starości.

W układzie wojewódzkim najwyższym współczynnikiem starości wyróżnia się województwo gdańskie, które z współczynnikiem 12,2 w 1985 r. znalazło się w stanie starości demograficznej. W przedpolu zaś starości znalazły się wszystkie pozostałe województwa.

- ludność w wieku produkcyjnym

Jak wynika z obliczeń udział ludności w wieku produkcyjnym w makroregionie kształtował się na poziomie nieco wyższym aniżeli w kraju. Najwyższym udziałem ludności w wieku produkcyjnym charakteryzowało się województwo szczecińskie i gdańskie. Niższym udziałem legitymowały się głównie województwa elbląskie i śląskie, a więc województwa stosunkowo mniej rozwinięte. Choć różnice te są niernaczone, tym niemniej można w oparciu o nie wyciągnąć wniosek, że województwa oddające część swojej siły roboczej w postaci migracji definitywnej pogarszały swoją strukturę wieku. Województwa zaś szczecińskie

^{1/} S. Rosset, Ludzie starsi, Studium demograficzne, Warszawa 1967, s.172-173.

i gdańskie, z których ludność nie musiała emigrować i które jednocześnie same były województwami napływowymi posiadając wyższe udziały ludności w wieku produkcyjnym, a tym samym relatywnie lepsze możliwości rozwoju i lepszą sytuację materialną ludności. Przypada bowiem tutaj mniej ludności w wieku nieprodukcyjnym na każde sto osób w wieku produkcyjnym.

III. Migracja jako czynnik rozwoju województw makroregionu północnego

Na ogólny rozwój ludności, oprócz przyrostu naturalnego, wpływ wywierają różnokierunkowe ruchy migracyjne. W okresie powojennym dla całego obszaru makroregionu północnego charakterystyczne były wzmożone ruchy migracyjne, związane głównie z zasiedlaniem tych ziem przez ludność polską pochodząca przeważnie z przeludnionych regionów kraju, a także przez imigrantów z zagranicy. Szczególne natężenie zasiedlania przypada na lata 1945-1950. Po 1950 roku czynnikiem decydującym o przyroście rzeczywistym ludności jest przyrost naturalny, chociaż migracja stanowiła wciąż pewien udział w jej przyroście. W okresie 1971-1985 udział migracji w przyroście rzeczywistym ludności wynosił: w latach 1975-1985 - 9,5%, w latach 1976-1980 - 6,40% i w latach 1981-1985 minus 4,0 %.

W analizowanym okresie /1950-1985/ wysokie dodatnie saldo migracji w całym makroregionie występowało w pierwszej dekadzie tego okresu /1951-1960/, dodatnie saldo migracji utrzymywało się od 1978 roku w województwach: gdańskim, koszalińskim i szczecińskim, w całym okresie /tj. do 1985 r./ - w woj. gdańskim. Fakty te świadczą o wpływie czynnika migracyjnego na rozwój społeczno-gospodarczy makroregionu, a równocześnie o sile oddziaływania

rozwijających się najbardziej dynamicznie dziedzin gospodarki - szczególnie gospodarki morskiej i przemysłu na wzrost roli czynnika migracji. Te wyraźne wzajemne zależności odnoszą się jednak przede wszystkim do lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych.

IV. Podstawowe kierunki ruchu zatrudnienia

Podstawowe kierunki ruchu zatrudnienia w/g województw badane były jako zmiany zatrudnienia zachodzące w poszczególnych sferach, sektorach i działach gospodarki narodowej, zmiany w strukturze kwalifikacyjno-zawodowej, a także zmiany zatrudnienia kadr kwalifikowanych w/g zgodności posiadanego wykształcenia z wykształceniem wymaganym w/g grup zawodów. Przyjęty okres do analizy obejmuje lata 1970-1985.

Z przeprowadzonych analiz wypływają następujące uwagi ogólne, a mianowicie:

1/ kierunek zmian w strukturze zatrudnienia w/g sfer /sfery produkcji materialnej i sfery poza produkcją materialną/ jest w makroregionie taki sam jak w kraju, proporcje tych udziałów są jednak mniej korzystne niż w kraju i wolniejsza jest również dynamika tych zmian;

2/ w całym okresie lat 1970-1985 wszystkie sektory /I, II, III/ i podsektory sektora usług charakteryzują się dodatnią dynamiką wzrostu. W sektorze I i II w makroregionie tempo wzrostu zatrudnienia jest wyższe, natomiast w sektorze III nieco niższe niż w kraju. Trójsektorowa struktura zatrudnienia wynika ze specyfiki gospodarczej makroregionu. Wyższy niż w kraju udział sektora I jest konsekwencją relatywnie wysokiego udziału sektora państwowego w rolnictwie, sektor III zawdzięcza natomiast

swój najwyższy udział rozwojowi funkcji portowo-komunikacyjnej i rekreacyjno-uzdrowiskowej - zaznacza się tu wyraźnie dominująca pozycja aglomeracji gdańskiej i szczecińskiej.

Wzrost udziału zatrudnienia w szeroko rozumianych usługach notowany w makroregionie oraz dynamika tego sektora oznacza pewne nasilenie procesów serwicyzacji, co, w świetle przemian struktury, jest przejawem prawidłowości w rozwoju gospodarczym. Pozytywnie należy również ocenić rozwój usług podsektora II, spełniających funkcje kulturotwórcze i naukowo-badawcze. Korzystnym zjawiskiem jest również nadrobienie przez słabsze województwa zaległości w obsłudze socjalno-bytowej ludności, co stwarza przesłanki do bardziej harmonijnego ich rozwoju w przyszłości.

3/ Struktura zatrudnienia w/g działów gospodarki narodowej charakteryzuje się znacznie niższym niż w kraju udziałem przemysłu, wyższym rolnictwa oraz transportu i łączności, a ponadto spadkową tendencją udziału przemysłu, budownictwa, rolnictwa i leśnictwa, transportu i łączności oraz tendencją wzrostową niektórych działów usługowych.

Przyjmując udziały poszczególnych działów gospodarki narodowej w zatrudnieniu za 100%, uderza zdecydowanie najlepsza pozycja województwa gdańskiego, które osiągnęło najwyższą lokatę aż w 9 działach gospodarki narodowej, przekraczając znacznie wielkości średnie dla makroregionu.

Na tym tle szczególnie niekorzystnie plasuje się województwo elbląskie i śląskie, które są zdecydowanie najsłabsze.

4/ W zmianach struktury kwalifikacyjno-zawodowej według poziomu wykształcenia wyróżnić należy m.in.: - korzystne zmiany polegające na wzroście udziału pracowników z wykształceniem wyższym, średnim zawodowym i policealnym, a spadek udziału

pracowników z nieukończonym i ukończonym wykształceniem podstawowym. Względny nasyceniem w kadry o najwyższych kwalifikacjach wyróżniają się województwa gdańskie i szczecińskie, w pozostałych województwach poziom nasycenia gospodarki w kadry z wykształceniem wyższym jest niezadowalający.

5/ Zmiany w zatrudnieniu kadr w/g zgodności posiadanego wykształcenia z wymaganym odnotować należy przede wszystkim:

- w zakresie wykształcenia wyższego

Nastąpił dalszy deficyt z 12 tys. osób w 1973 r. do 39 tys. w 1983 roku, a wskaźnik zgodności obniżył się z 84,6% do 75,9%. Najniższe wskaźniki zgodności wystąpiły w województwach elbląskim i słupskim, a najwyższe w województwach gdańskim i szczecińskim.

Jedyną grupą zawodową wykazującą w całym badanym okresie nadwyżki, są inżynierowie rolnictwa, leśnictwa, lekarze weterynarii. Ostatni spis kadrowy /1987/ ujawnił ponadto nadmiar inżynierów w zawodach technicznych.

- w zakresie wykształcenia średniego

Liczba stanowisk wymagających wykształcenia średniego wzrosła w latach 1973-1983 o 0,7%, liczba zaś pracowników o 54,8%. Tym samym deficyt zmniejszył się ze 101 tys. w 1973r. do 13,8 tys. w 1983 roku. W układzie wojewódzkim najmniej korzystna sytuacja była w województwach słupskim i koszalińskim. Nastąpiła zdecydowana poprawa wskaźnika zgodności - z 61,7% w 1973 r. do 94,8% w 1983 roku, co oznacza, że w 1983 roku tylko 5,2% stanowisk pracy było obsadzonych przez osoby nie posiadające wymaganego wykształcenia średniego.

6/ Zmiany w zakresie płynności zatrudnienia świadczą o tendencji korzystnej dla gospodarki narodowej. Współczynnik bowiem płynności zmalał w makroregionie o 11,3 punkta, był on jednak wciąż wyższy niż w kraju /o 2,9 punkta/. Jeżeli w roku 1984 do pracy w uspołeczniorych zakładach przyjęto 271,5 tys. osób, to zwolniono 103,8 tys. - wskaźnik płynności 40 %.

Niepokojącym zjawiskiem w zakresie przyjęć do pracy jest zjawisko malejącego udziału absolwentów podejmujących pracę po raz pierwszy, szczególnie zaś kadr z wykształceniem wyższym.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМЫ ДВИЖЕНИЯ И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В ВОЕВОДСТВАХ
СЕВЕРНОГО МАКРОРЕГИОНА ПОЛЬШИ

В статье приведены итоги проведенных автором исследований движения населения и занятости в воеводствах северного макрорегиона Польши: Щецинском, Кошалинском, Слупском, Гданьском и Эльблонском.

В статье анализированы процессы естественного прироста населения, основные изменения в структуре населения, процессы миграции и занятости населения. Изучаемые проблемы сопоставлены с соответствующими проблемами по макрорегиону и по стране в целом.

SATURS

1. Kingkeids V. Nāves cēloņu reģionālā diferenciācija PSRS: sagaidāmā mūža ilguma zudumu analīze (angļu val.).....	3
2. Zvidriņš P. Lauktības un lauku šķiršanas tendences Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Somijā (angļu val.).....	12
3. Kafus K. Latvieši Igaunijā (angļu val.).....	30
4. Everse B., Krivkalne R., Krūmiņš J., Psavke R. Latvijas iedzīvotāju mirstības galveno cēloņu un blakuscēloņu analīze (angļu val.).....	44
5. Krūmiņš J. Latvijas iedzīvotāju mirstības un mūža ilguma teritoriālā un etniskā diferenciācija (kr. va.).....	52
6. Pocius A. Par iedzīvotāju atalgošanas koeficientiem: uz Lietuvas piemēra (kr. val.).....	73
7. Krastiņš O., Clemiņa I. iedzīvotāju sociālās struktūras izmaiņas Latvijā no 1935.g. līdz 1989.g.....	84
8. Matule Z. Sieviešu darba samaksas diferenciācija un valsts pabalsti mātēm.....	98
9. Bērziņš A. Latvijas iedzīvotāju dabiskās kustības etniskā diferenciācija.....	106
10. Orlovska A. Latvijas tautas saimniecībā nodarbināto saslimsība 1985.-1989.g.....	114
11. Valkule V. Lauktības šķiršanas tendences Latvijā astoņdesmitajos gados.....	124
12. Ezere L. Jaunās paaudzes kvalitatīvā attīstība dažāda tipa ģimenēs.....	136
13. Goša Z. Bērnu tautība un apmācības valodas problēmas Latvijas Republikā.....	144
14. Vītols J. Latvijas Republikas ģimeņu budžetu apsekojumu reorganizācijas metodoloģiskie un organizatoriskie jautājumi....	153
15. Siļskis Z. Iedzīvotāju kustības un nodarbinātības problēmas Polijas Ziemeļu makroreģiona vojevodstēs (poļu val.).....	159

СОДЕРЖАНИЕ

1. Кишкэйд У. Региональная дифференциация причин смерти в СССР: анализ потерь ожидаемой продолжительности жизни (на англ. яз.)	3
2. Звидриньш П. Тенденции брачности и разводимости в Эстонии, Латвии, Литве и Финляндии (на англ. яз.)	12
3. Катус К. Латыши в Эстонии (на англ. яз.)	30
4. Эверс Б., Криевкалче Р., Круминьш Ю., Псавке Р. Анализ основных и сопутствующих причин смерти населения Латвии (на англ. яз.)	44
5. Круминьш Ю. Территориальная и этническая дифференциация смертности и продолжительности жизни населения Латвии в 1920х-1980х годах	52
6. Поцис А. О коэффициентах воспроизводства населения: на примере Литвы	73
7. Крастиньш О., Циеминя И. Изменения социальной структуры населения Латвии (на лат. яз.)	84
8. Матуле З. Дифференциация оплаты труда женщин и государственные пособия матерям (на лат. яз.)	98
9. Берзиньш А. Этническая дифференциация естественного движения населения (на лат. яз.)	106
10. Орловска А. Заболеваемость занятых в народном хозяйстве Латвии в 1985-1989 гг. (на лат. яз.)	114
11. Вайкуле В. Тенденции разводимости в Латвии в восьмидесятих годах (на лат. яз.)	124
12. Эзерз Л. Качественное развитие молодого поколения в семьях различного типа (на лат. яз.)	136
13. Гоша Э. Национальность детей и проблемы языка обучения в Латвийской Республике (на лат. яз.)	144
14. Витолс Я. Методологические и организационные вопросы реорганизации бюджетных обследований семей Латвийской Республики (на лат. яз.)	153
15. Сильски З. Проблемы движения и занятости населения в воеводствах северного макрорегиона Польши (на польском яз.)	159

CONTENT

1. Kingkade W. Regional Variations In Soviet Mortality by Cause of Death: an Analysis of Years of Potential Life Lost.....	3
2. Zvidriņš P. Nuptiality and Divorce Trends In Estonia, Latvia, Lithuania, and Finland.....	12
3. Kaus K. Latvians In Estonia	30
4. Everse B., Krievkalne R., Krūmiņš J., Pevke R. Analysis of Underlying and Contributing Causes of Death in Latvia	44
5. Krūmiņš J. Territorial and Ethnical Differences of Mortality and Life Expectancy of Population in Latvia (In Russian).....	52
6. Pocius A. Towards the Reproduction Rates of Population: on the Experience of Lithuania (in Russian)	73
7. Krastiņš O., Ciemiņa I. The Change of the Social Structure of the Population of Latvia from 1935 till 1989 (In Latvian)	84
8. Matule Z. Differentiation of Women's Labour Payment and State grants for Mothers (In Latvian)	93
9. Bērziņš A., Ethnical Differences in Reproduction Processes of Population in Latvia (In Latvian)	106
10. Oriovska A. Morbidity of Employees in Latvian Economic from 1985 till 1989 (in Latvian).....	114
11. Vaikule V. Divorce Trends in Latvia in 1980-ies (In Latvian)	124
12. Ezera L. The qualitative Development of the Young generation in Different Families (In Latvian)	136
13. Goša Z. Nationality and Training Language of Children in Latvia (In Latvian)	144
14. Vītiņš J. Methodological and Organizational Issues of Family Budget Research in Latvia (In Latvian)	153
15. Silsky Z. The Problems of Reproduction and Migration Processes and Employment of the Population in the North of Poland (In Polish)	159